

m 444 319

ACTUL SEMINARULUI SPECIAL

ACT TIMTA AUXILIARA de ISTORIA

COORDONATOR: ANNA BERCIU-DRAGHICESCU

EDITURA UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI
1995

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota III 444 319
Inventar 798 809

BD mostor 30383

116 474

M 444 318

CAIETUL

SEMINARULUI SPECIAL
DE ȘTIINȚE AUXILIARE ALE ISTORIEI

OPUSCULA ARHIVISTICA, BIBLIOLOGICA,
NUMISMATICA, HERALDICA,
SIGILOGRAFICA

V

Coordonator: Lector dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU

EDITURA UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI
1995

Referenți științifici: Prof. LIDIA BRÂNCEANU
Cercet. ANCA GHIAȚĂ

Biblioteca Centrală Universitară	
BUCUREȘTI	
Cata	III 545319
inventar	798809

RUT 790

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universității București.
Orice reproducere sau traducere, fie și parțială, precum și
contrafacerea de orice tip, intră sub incidența Codului Penal.

ISBN - 973 - 575 - 034 - 1

CUPRINS

<i>Introducere</i>	5
<i>Lista abrevierilor</i>	6
Prof. univ. dr. IOAN SILVIU NISTOR (Univ. Tehnică Cluj-Napoca). <i>Legăturile culturale dintre blocul românesc nord-dunărean și comunitățile românești aflate pe teritoriul altor state (sec. XIX-XX)</i>	7
Lector univ. dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU. <i>Inedit: Imnul aromânilor din Imperiul otoman dedicat sultanului Abdul Hamid al II-lea (1905).</i> . . .	22
CAMELIA PÂRVULESCU (absolventă a Colegiului de Biblioteconomie și arhivistică, Univ. București). <i>Școli și biblioteci ale comunității aromânilor din Peninsula Balcanică în primele decenii ale secolului al XX-lea</i>	33
LIDIA BRÂNCEANU (DGAS). <i>Cercetarea documentelor în Arhivele Statului sub directoratul lui D. Onciul</i>	40
MARIA GEORGESCU (Institutul de Istorie și teorie militară București). <i>Generalul Radu Rosetti. Corespondență inedită</i>	45
Lector univ. dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU. <i>„Bătălia” pentru alfabetul albanez cu litere latine (1908–1911). Documente de arhivă</i>	50
DANIELA DULHARU (absolventă a Colegiului de Biblioteconomie și Arhivistică, Univ. București). <i>Preocupările de biblioteconomie și bibliologie ale profesorului universitar Aurelian Sacerdoțeanu. Documente de arhivă</i>	69
Lector dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU, LIDIA BRÂNCEANU. <i>Istoria Basarabiei. Bibliografie</i>	71

90 DE ANI DE LA CONSTITUIREA SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE (1903–1993)	91
Col. (r) VALERIU RUSU. <i>Sigiliul și emblema Societății Numismatice Române</i> .	101
AURICĂ SMARANDA. <i>Medalia „90 de ani de la constituirea Societății Numismatice Române”</i>	101
Col. (r) VALERIU RUSU, CHIAGĂ VALERIA. <i>Câteva date privind importanța celor cinci congrese organizate de Societatea Numismatică Română (1933–1937)</i> .	105
Lector univ. dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU. <i>Documente de arhivă referitoare la emiterea primei monede naționale (1860–1864)</i>	112

Referenți științifici: Prof. LIDIA BRÂNCEANU
Cercet. ANCA GHIAȚĂ

Biblioteca Centrală Universitară	
BUCUREȘTI	
Cota	III 545319
Inventar	798809

AMF 790

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universității București.
Orice reproducere sau traducere, fie și parțială, precum și
contrafacerile de orice tip, intră sub incidența Codului Penal.

ISBN - 973 - 575 - 034 - 1

CUPRINS

<i>Introducere</i>	5
<i>Lista abrevierilor</i>	6
Prof. univ. dr. IOAN SILVIU NISTOR (Univ. Tehnică Cluj-Napoca). <i>Legăturile culturale dintre blocul românesc nord-dunărean și comunitățile românești aflate pe teritoriul altor state (sec. XIX-XX)</i>	7
Lector univ. dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU. <i>Inedit: Imnul aromânilor din Imperiul otoman dedicat sultanului Abdul Hamid al II-lea (1905).</i>	22
CAMELIA PÂRVULESCU (absolventă a Colegiului de Biblioteconomie și arhivistică, Univ. București). <i>Școli și biblioteci ale comunității aromânilor din Peninsula Balcanică în primele decenii ale secolului al XX-lea</i>	33
LIDIA BRÂNCEANU (DGAS). <i>Cercetarea documentelor în Arhivele Statului sub directoratul lui D. Onciul</i>	40
MARIA GEORGESCU (Institutul de Istorie și teorie militară București). <i>Generalul Radu Rosetti. Corespondență inedită</i>	45
Lector univ. dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU. <i>„Bătălia” pentru alfabetul albanez cu litere latine (1908-1911). Documente de arhivă</i>	50
DANIELA DULHARU (absolventă a Colegiului de Biblioteconomie și Arhivistică, Univ. București). <i>Preocupările de biblioteconomie și bibliologie ale profesorului universitar Aurelian Sacerdoțeanu. Documente de arhivă</i>	69
Lector dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU, LIDIA BRÂNCEANU. <i>Istoria Basarabiei. Bibliografie</i>	71

90 DE ANI DE LA CONSTITUIREA SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE (1903-1993)	91
Col. (r) VALERIU RUSU. <i>Sigiliul și emblema Societății Numismatice Române</i> .	101
AURICĂ SMARANDA. <i>Medalia „90 de ani de la constituirea Societății Numismatice Române”</i>	101
Col. (r) VALERIU RUSU, CHIAGĂ VALERIA. <i>Câteva date privind importanța celor cinci congrese organizate de Societatea Numismatică Română (1933-1937)</i>	105
Lector univ. dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU. <i>Documente de arhivă referitoare la emisia primei monede naționale (1860-1864)</i>	112

VALERIAN CIOFU. <i>Teofil Sauciu-Săveanu. Biobibliografie</i>	115
Col. (r) IOAN DOGARU. <i>Medalia „Mareșalii României” emisă de Societatea Numismatică Română</i>	164
AURICĂ SMARANDA. <i>O medalie comemorativă emisă de Secția Numismatică a Casei Centrale a Armatei din București în anul 1993.</i>	165

* *
*

NOTE BIBLIOGRAFICE

ION DONOIU. <i>Împărății Bizanțului și monedele lor</i> . București, Editura „Museum”, 1993, 134 p. + LXIV pl. +1 hartă (Col. Valeriu Rusu)	167
ION SAFTA, JIPA ROTARU, TIBERIU VELTER, FLORICEL MARINESCU. <i>Decorații românești de război, 1860–1947</i> . București, Editura Universitaria, 1993, 171 p. + planșe (Gabriela Dumitru, stud. an. II, Colegiul de Biblioteconomie și Arhivistică, Univ. București).	169
ȘTEFAN CATONE, NECULAE ȘERBĂNESCU, DUMITRAȘCU BEDIVAN. <i>Decorații. 1859–1991</i> , București, 1992, 83 p.+XV pl. color (Mirela Casapu, stud. an. II, Colegiul de Biblioteconomie și Arhivistică, Univ. București)	171

INTRODUCERE

Prezentul volum, al V-lea din serie, se înscrie pe linia celorlalte, încercând să contribuie cât mai bine cu puțință la cunoașterea istoriei naționale în general, a științelor auxiliare în special, încurajând investigația în arhive. Astfel menționăm că majoritatea articolelor și studiilor din acest volum se întemeiază pe izvoare inedite sau puțin cunoscute, aflate în arhive.

Un loc aparte în acest volum îl ocupă materialele referitoare la viața culturală a comunităților românești, aflate pe teritoriul altor state, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea. Acestea se bazează pe o documentație în cea mai mare parte inedită, din arhivele românești.

O altă categorie de studii o reprezintă acelea consacrate aniversării a 90 de ani de la Constituirea Societății Numismastice Române, eveniment sărbătorit în cadrul Academiei Române. Articolele din volum prezintă succint principalele momente din viața acestei instituții, precum și unele figuri reprezentative ale numismaticii românești, cum este aceea a profesorului Teofil Sauciuc-Săveanu.

Notele cu caracter bibliografic se referă la lucrări din domeniul decorațiilor românești și ale numismaticii bizantine.

După cum se poate observa din sumar, am continuat atragerea în sfera cercetării științifice a studenților Facultății de litere. Două dintre studiile prezentului volum (autori Camelia Pârvulescu, Daniela Dulharu) constituie o sinteză a lucrărilor lor de diplomă, susținute în sesiunea din iulie a anului 1994.

Facem cuvenita menționare că în prezentul volum ca și în cele precedente ne-am îngăduit să publicăm mai multe articole ale aceluiași autor deoarece noi urmărim informația și problematica din materialele respective.

Încurajăm în continuare și așteptăm cu real interes și satisfacție dorința și pasiunea studenților de a cerceta în arhive, muzee, biblioteci.

Volumul se adresează studenților, cercetătorilor, profesorilor precum și tuturor iubitorilor de istorie. Și prin acest volum cinci încercăm să continuăm firul cercetărilor din domeniul științelor auxiliare ale istoriei, necesare pentru formarea unui bun specialist atât în domeniul istoriei, cât și în acela al filologiei, bibliologiei și biblioteconomiei.

Lector univ. dr. Adina Berciu-Drăghicescu

LISTA DE ABREVIERI

- AARMSI** – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București.
- AD** – Analele Dobrogei, Constanța.
- BAR** – Biblioteca Academiei Române.
- BCIR** – Buletinul Comisiei Istorice a României, București.
- BCMI** – Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, București.
- BCU** – Biblioteca Centrală Universitară.
- BSNR** – Buletinul Societății Numismatice Române, București.
- BSH** – Bulletin de la Section Historique de l'Academie Roumaine, București.
- CNA** – Cronica Numismatică și Arheologică, București.
- Dacia** – Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Bucarest.
- DGAS** – Direcția Generală a Arhivelor Statului.
- DIR. A** – Documente privind istoria României, A Moldova.
- f.a.** – fără an.
- f.e.** – fără editură.
- f.l.** – fără localitate.
- IG** – Inscriptiones Graecae, Berlin.
- Istros** – Istros. Revue Roumaine d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Bucarest.
- RA** – Revista Arhivelor, București.
- RÉSEE** – Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucarest.
- RI** – Studii. Revista de Istorie, București.
- RIR** – Revista Istorică Română, București.
- SCIV** – Studii și Cercetări de Istorie Veche, București.
- SNR** – Societatea Numismatică Română.
- VR** – Viața Românească, București.

LEGĂTURILE CULTURALE DINTRE BLOCUL ROMÂNESC NORD-DUNĂREAN ȘI COMUNITĂȚILE ROMÂNEȘTI AFLATE PE TERITORIUL ALTOR STATE (SEC. XIX-XX)

Prof. univ. dr. IOAN SILVIU NISTOR

Românii se află răspândiți, mai mult decât alte popoare, pe un teritoriu întins, depășind considerabil spațiul geografic pe care s-a constituit statul național unitar român. Acest lucru îl îndreptățește pe marele nostru poet Mihai Eminescu să afirme: „Nu există un stat în Europa orientală, nu există o țară de la Adriatica până la Marea Neagră, care să nu cuprindă bucăți din naționalitatea noastră“. La rândul său istoricul-savant N. Iorga era de părere că „România este o țară înconjurată de români“.

Disponerea compactă sau răsfirată a comunităților unei etnii este în funcție, în principal, de doi factori. Popoarele vechi, cum este al nostru, au avut neșansa să suporte în această zonă geopolitică – adevărată arie de convergență a civilizațiilor, cum a fost pe drept denumită – consecințele invaziilor barbare, ale expansiunilor și ale anexiunilor de către statele feudale vecine, apoi ale rapturilor la care s-au dedat marile imperii din jur, concretizate în dislocarea și răzlețirea unor comunități, adeseori numeroase și compacte. În comparație, popoarele noi care s-au format la capătul migrației, uniunile de triburi așezându-se grupat pe anumite teritorii nu cunosc asemenea fenomen. Dacă el a avut totuși loc, acest lucru s-a întâmplat pentru că infiltrările de grupuri de populație în teritoriile cucerite, cu scopul de a consolida stăpânirea și de a deznaționaliza, au devenit – în urma aplicării principiului modern și justițiar al autodeterminării naționale – minorități etnice, căzând astfel în cursa pe care au întins-o altora.

S-au suprapus apoi alte fenomene și tendințe. Exclusivismele religioase și etnice, din care s-au dezvoltat exclusivismele politice (pe care stăpânirea străină le-a promovat cu perseverență), au făcut ca, din Transilvania mai ales, să emigreze, începând din secolul al XIII-lea, contingente importante

de români, proces amplificat de cauze economice precum oieritul și transhumanța¹.

O situație deosebită își face loc ca urmare a dominației otomane, când o salbă de teritorii, circumscrise local, au fost transformate în raiale și san-geacuri: Tighina, Bugeacul, Brăila, Giurgiu, Turnu sau pașalâcul Timișoarei. Încorporarea Dobrogei încă în secolul al XV-lea pecetluiește înstrăinarea de teritorii practică de turci.

Rapturile din perioada expansiunilor, ca urmare a campaniilor militare de la pragul epocii moderne, în urma cărora este anexată Bucovina în 1775, Transnistria în 1792, Basarabia în 1812, constituie lovitura cumplită dată de marile imperii vecine aflate într-o nestăvilită acțiune de cucerire. Încorporarea Transilvaniei în statul maghiar, în urma compromisului dualist din 1867, tendință obsedantă continuată prin agresiunile fascisto-horthystă și comunistă din 1940, provoacă grele suferințe și traume pentru poporul român.

Față de aceste acțiuni de anexiune și rapt, încep să se manifeste tendințe, care vor deveni tot mai puternice, de solidarizare a românilor, de încheiere a unui front de coeziune și rezistență împotriva vrăjmașilor. Primele manifestări de acest gen apar în Transilvania, unde se afirmă conștiința activă de neam. Înfrângerea dezastruoasă a Ungariei la Mohács în 1526 a determinat exodul nobilimii ungurești supraviețuitoare în Transilvania. Ea nu a acceptat să rămână în Pașalâcul de la Buda, ceea ce a modificat simțitor peisajul etnic și politic în avantajul maghiarilor și a dus la intensificarea contradicțiilor etnice și la manifestarea conștiinței active de neam, începând de la mijlocul secolului al XVI-lea.

Organizarea Transilvaniei, începând din 1541, ca principat autonom sub suzeranitate otomană a adus această provincie românească alături de Țara Românească și Moldova, ceea ce va contribui direct la strângerea legăturilor dintre ele, la o mai strânsă dezvoltare sub raport economic, social, cultural.

Regimul dominației otomane, care este impus începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, va aduce grave prejudicii autonomiei Țărilor Române, exploatarea turcească atingând acum un grad foarte înalt. În aceste condiții, când pericolul transformării în pașalâc era real, se declanșează prima acțiune de unitate politică condusă de Mihai Viteazul. Între măsurile cu caracter de reformă introduse de Mihai Viteazul în Transilvania se numără și consacrarea limbii române ca limbă oficială a Transilvaniei, scutirea de robotă a preoților români; el așază scaunul mitropolitan la Alba Iulia, capitala

¹ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX.*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, 1977.

Transilvaniei, și ia de la ruteni scaunul episcopal al Muncaciului și Maramureșului, așezându-l acolo pe Serghie, egumenul de la Tismana. Preocuparea lui Mihai Viteazul pentru întărirea bisericii românești din Transilvania a fost atât de mare, încât el a trimis în satele ardelenne preoți de-ai lui, umili și devotați propagandiști ai luptei sale².

După unirea și a Moldovei, ideea unei singure domnii stabile pentru cele trei țări prinsese contur precis în mintea marelui voievod și va fi concretizată în noua sa pecete. Întrucât stema Transilvaniei se configurează abia în 1595, cuprinzând simbolurile heraldice ale celor trei „națiuni” privilegiate: vulturul negru de stepă în zbor era stema „națiunii” maghiare, cele șapte turnuri constituiau stema „națiunii, sașilor și soarele cu semiluna – stema „națiunii” secuilor, emblemă care din nefericire se păstrează, dintr-o regretabilă eroare, și astăzi pe stema României (marele voievod efectuează modificarea necesară). Stema sigilară aflată pe pecetea lui Mihai Viteazul conține simbolurile reunite ale celor trei țări românești, unite sub un singur spectru: acvila valahică, bourul Moldovei și doi lei afrontați, reprezentând Transilvania. Această stemă are o consacrare istorică și ilustrează veridic emblematica noastră heraldică, fapt pentru care, acum la împlinirea a patru secole de la urcarea pe tron a lui Mihai Viteazul (1593), se cuvine să fie așezată la loc de cinste pe drapezul țării, înlăturând totodată simbolurile străine realităților noastre naționale³.

Înfăptuirea lui Mihai asociază și alte semnificații, între care încheierea unei solidarități politice pe temei de apartenență și conștiință etnică și a altor regiuni: sudul Dunării unde aromânii se manifestau ca un element deosebit de activ, ca și zonele transnistriene, unde dorește să-și extindă stăpânirea. El întreține bune relații cu Secea Zaporojeană, în care demnitatea de mare hatman era exercitată în acea vreme de români – aceștia constituind un contingent important al formațiunii politico-militare de la cataractele Nistrului – în oastea lui Mihai Viteazul luptând peste 3000 de cazaci⁴.

Începutul secolului al XVIII-lea a însemnat o răsturnare a echilibrului politic în estul Europei: succesele politice și victoriile militare ale lui Petru I al Rusiei, declinul puterii otomane, instaurarea domniilor fanariote, iar, pe de altă parte, victoriile austrieșilor conduși de Eugeniu de Savoia,

² P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 163–180.

³ Ioan Silviu Nistor, *Considerații cu privire la stema României*, în „Tribuna”, 1993, 5, nr. 25, p. 2; nr. 27, p. 2; Ioan Silviu Nistor, *Memoriu adresat Parlamentului și Președintelui României* la 4 ianuarie 1993.

⁴ Ioan Silviu Nistor, *Istoria românilor din Transilvania. Organizarea, cultura și jertfa lor*. Lucrare aflată sub tipar la editura „Meridianul 28”, Iași–Chișinău, p. 14–25 în mss; Ioan Silviu Nistor, *Români în Secea Zaporojeană*, în „Revista de istorie militară”, București, 1992, nr. 1, p. 20–21.

urmate de ocuparea Transilvaniei și a Banatului. Habsburgii vor perpetua prin Diploma leopoldină discriminarea etnică la care erau supuși românii, confirmând privilegiile celor trei „națiuni politice”: ungurii, sașii și secuii, cât și legislația feudală a principatului: Aprobatele, Compiletele și Tripartitul lui Werböczy⁵.

Anexiunile și schimbarea regimurilor politice în țările române au avut efecte dureroase, noii guvernanți fiind preocupați de exploatarea sistematică a resurselor economice, cât și de obsesia depersonalizării și asimilării. Sunt create academiile grecești de la București și Iași, iar în Transilvania opresiunea la care sunt supuși românii atinge cote tot mai aberante. În aceste condiții devenite sufocante începe lupta pentru emancipare socială și politică a românilor transilvăneni, inițiată de episcopul Inochentie Micu, de la Blaj⁶.

Este momentul în care se produce un reviriment în chestiunea studiată. Dacă până acum emigrările românești au înregistrat neconținute contingente, ceea ce arată vechimea „hemoragiei” demografice românești și constanța mișcării centrifuge, acum aceasta începe să fie însoțită de o mișcare demografică centripetă. Cei care inaugurează această nouă direcție sunt aromânii. Stabilirea în masă a slavilor la sudul Dunării în secolul al VII-lea a rupt unitatea romanității de pe cele două maluri ale fluviului; populația romanizată a Moesiei, care n-a putut fi slavizată, s-a retras către sud în munți și a dat naștere, în cele din urmă, aromânilor (macedo-românilor), meglenoromânilor și istroromânilor. Aceste comunități au fost numite Vlahia Mare în Tesalia, Vlahia Mică în Etolia și Acarnania și Vlahia de Sus în Epir⁷.

Trebuie arătat că primii medici în societatea românească nord-dunăreană au fost aromâni stabiliți în Principate. Mișcarea va lua proporții la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când însuși C-tin Riga, cunoscut de români sub pseudonimul de Riga Veleștinul, va veni în Țările Române. Întrucât el a scris în grecește – limba bisericii și de comunicație în acea vreme din sfera grecismului cultural – grecii îl revendică ca pe marele poet al redeșteptării lor naționale, contestându-i adeseori etnia valahă. Tribun aromân din Tesalia, Grecia, Riga aparține armatolilor (oastea populară națională aromânească) în rândul cărora proclamațiile și chemările sale înflăcărâte au avut în primul rând răsunet. Perioada cea mai lungă și mai fructuoasă a trăit-o în Țările

⁵ Ștefan Pascu, *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești*, Cluj-Napoca, 1983, p. 96–98.

⁶ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*. Ediție nouă, refăcută, București, 1967, p. 137–139.

⁷ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componența latino-romană*, București, 1981, p. 137–199.

Române (la Giurgiu, Craiova, București, Sibiu), iar principalele manuscrise ale operei sale se păstrează la Biblioteca Academiei Române⁸.

Legăturile aromânilor cu Țările Române se vor accentua considerabil după ce Ali Tepelna, pașa de Ianina, va distruge pe la 1800 orașul Moscopole – centrul cultural al aromânilor și zona înconjurătoare. Între marile personalități aromânești care s-au remarcat pe tărâmul culturii în secolele XIX și XX, enumerăm pe: Dimitrie Bolintineanu, Emanuil Gojdu din Bihor, mai mulți membri ai familiei Mocioni din Banat, A. Șaguna, G. Murnu, P. Papahagi, T. Capidan, M. Drumeș, V. Eftimiu, G. Vraca, T. Caragiu și alții. După cum afirmă Teohar Mihadaș: I. Neculce, Ioan și Titu Maiorescu, Al. Odobescu, I. L. Caragiale, O. Goga și L. Blaga erau pe jumătate aromâni. Aromânii s-au stabilit în grupuri mai numeroase în Dobrogea, toți găsind protecție și ospitalitate la sânul națiunii căreia îi aparțineau.

Condițiile grele care sunt impuse tot mai mult aromânilor în teritoriile natale îi silesc pe aceștia să caute adăpost și în alte părți: Grecia, Serbia, Italia, Austria, Ungaria, Germania. Așa se face că la Viena și Pesta, aromânii au intrat în legătură cu transilvănenii aflați aici, îndeosebi cu rosturi culturale. Această apropiere a constituit factorul decisiv pentru conturarea și afirmarea în toată plenitudinea a conștiinței naționale la aromâni, bazată pe milenara lor mândrie și conștiința originii latine. Între membrii coloniei aromâne de la Pesta s-au distins ca sprijinitori darnici ai mișcării culturale românești familiile Grabovschi, Mocioni, Economu, Muciu, Mutovschi, Dumba, Sina etc. Saloanele aristocratice ale marelui comerciant Atanasie Grabovschi – unchiul după mamă al mitropolitului Andrei Șaguna – constituiau locul predilect de întâlnire al celor mai de seamă cărturari români, care trăiau pe vremea aceea la Pesta și Buda. Aici se întâlnesc ilumiiniștii transilvăneni Samuel Micu, Petru Maior, Damaschin Bojincă și alții cu învățații aromâni – profesorul Mihail Boiagi și medicul George C-tin Ruja. Sub influența corifeilor Școlii Ardelene, aromânii înlocuiesc în scrierile lor literele grecești cu cele latine, introduc pentru prima dată un număr mare de dacoromânisme și latinisme în locul cuvintelor străine din dialectul aromân, și fși publică cercetările despre românii de dincolo de Dunăre, unele în dialectul aromân⁹.

⁸ Ioan Silviu Nistor, *Legăturile culturale dintre Țările Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Teză de doctorat. Cluj-Napoca, 1987, p. 106–108; George Ghișea, *Din trecutul aromânilor. Fapte de arme și figuri de armatoli*, în *Noul album macedoromân*, vol. II, Freiburg, 1965, p. 220; L. Vranousis, *Rigas – un patriot grec din Principate*, București, 1980, passim.

⁹ Ioan Silviu Nistor, *Legăturile culturale...*, p. 111–114; N. Iorga, *Istoria românilor din Banat și Ungaria*, București, 1915, p. 129; Th. Capidan, *Petru Maior și aromânii*, în „Junimea literară” (Cernăuți), 1923, 12, nr. 1–2, p. 63–69; Gh. Tulbure, *Influența binefăcătoare și rolul important al coloniștilor macedoromâni în istoria dezvoltării noastre culturale*, în „Familia”, 1927, 2, nr. 1–2, p. 12–14.

La rândul lor, învățații macedoromâni au exercitat o influență sesizabilă asupra cărturarilor ardeleni, îndeosebi asupra lui Petru Maior, care a cuprins și aprofundat în lucrările sale problema istoriei și culturii românilor, introducând unele aromânisme în graiul dacoromân, încercând astfel o unificare a celor două dialecte după o despărțire de zece secole¹⁰. Un alt rezultat al acestor întâlniri de la Pesta este acela că multe cărți, reviste și calendare românești, care apăreau pe atunci la Buda, se tipăreau și la îndemnul și cu cheltuiala acestor negustori aromâni cu înclinații de mecenaji. La Buda, aromânul Zaharia Carcalechi va scoate în 1821 prima revistă românească intitulată „Biblioteca românească”.

Frământările de la începutul epocii moderne prilejuiesc legături și o mai bună cunoaștere între cărturarii români. Astfel, revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu i-a făcut pe boierii munteni să se refugieze la Brașov (mitropolitul Dionisie, episcopul Ilarion, Nicolae Văcărescu, Grigore Băleanu, C-tin Câmpineanu ș.a.). Aici vor întemeia, în ambianța culturală remarcabilă pe care o oferea Brașovul – ce s-a remarcat drept centru coordonator în procesul formării culturii naționale – Societatea literară, care va fi reorganizată în 1827 la București, constituindu-se definitiv în 1844 și din care vor face parte și transilvănenii George Barițiu, Timotei Cipariu și dr. Pavel Vasici¹¹. În ceea ce-i privește pe moldoveni, ei s-au refugiat în Basarabia și Bucovina, așadar, pe străvechi pământ românesc. Cele două grupuri de refugiați de la Chișinău (episcopul Meletie al Hușilor, familia lui Costache Negri, poezii Costache Conachi și Hrisoverghi) și Cernăuți, unde au fost găzduiți în casele familiei Hurmuzachi, acționează unitar, mitropolitul Veniamin Costache trecând din Basarabia în Bucovina spre a se consulta cu boierii refugiați aici și a decide asupra căii de urmat¹².

În această vreme de început al secolului al XIX-lea se înregistrează un alt fenomen cultural, de maximă importanță pentru formarea culturii naționale. Restaurarea domniilor pământene în Principate¹³ a dus la organizarea sistemului de învățământ modern, autoritățile făcând apel la forțele intelectuale din Transilvania, formate în anii fertili ai iozefinismului, îndeosebi la marele centru cultural al Blajului. În acest fel, tezaurul gândirii și creației Școlii Ardelene, configurat într-un veritabil program al redeșteptării naționale,

¹⁰ Th. Capidan, *Petru Maior și aromânii...*, p. 63–69.

¹¹ Ioan Silviu Nistor, *Legăturile culturale...*, p. 15–16.

¹² *Ibidem*; Ion I. Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina*, în *Academia Română. Discursuri de recepțiune*, XLIV, București, 1916, p. 40.

¹³ *Istoria poporului român*. Sub redacția acad. Andrei Oțetea. București, 1970, p. 221–230.

va fi dus de către cărturarii ardeleni ce vor trece masiv în Principate, unde vor avea o contribuție hotărâtoare la organizarea școlilor și a sistemului de învățământ, la înființarea de tipografii, la editarea de gazete și reviste, la constituirea de biblioteci, într-un cuvânt, o contribuție directă și considerabilă la dezvoltarea culturii naționale. Fenomenul a fost atât de pregnant încât a luat proporțiile unui adevărat descălecat cultural al ardelenilor în Principate¹⁴, care-l va face pe A. D. Xenopol să-l numească „curent de strămutare a elementelor culturale transilvănene”¹⁵, iar pe N. Iorga să definească întreaga perioadă drept „Epoca lui Petru Maior”¹⁶. Între figurile cele mai proeminente de cărturari ardeleni care au activat în Principate amintim pe Gheorghe Lazăr, Florian Aaron, Ioan Maiorescu, August Treboniu Laurian, Eftimie Murgu, Moise Nicoară, Damaschin Bojincă, Vasile Fabian Bob, Christian Flechtenmacher, Radu Tempea etc.¹⁷

Numărul mare al profesorilor trecuți în Principate și prodigioasa lor activitate pusă în slujba culturii naționale, o făceau pe Maria Eliade, soția lui Eliade Rădulescu, să-i declare lui George Barițiu la 1848: „Voi sunteți cei care ne-ați semănat câmpurile cu sămânța libertății; voi ne-ați trimis apostoli, care au provocat mântuirea noastră. De la voi avem o limbă mai corectă, gramatică; de la voi istorie și filozofie. Din apostolii voștri am avut un Gheorghe Lazăr pentru limbă, un Aaron pentru istorie, un Maiorescu pentru literatură și arheologie, un Laurian pentru filozofie. Și apostoli ca aceștia ne-au format discipoli, și discipolii lor ne-au dat acum dreptate, frăție și unire, ne-au dat constituția”¹⁸.

Rolul îndeplinit de învățații transilvăneni în dezvoltarea învățământului și culturii naționale poate fi definit prin următoarele funcții: funcția organizatoare (practică), funcția regeneratoare (morală), funcția unificatoare (modelatoare) și funcția de înălțare națională¹⁹.

Bardul de la Mircești considera că existau două principale centre „în care românii generației nouă începuseră a se întâlni: unul în Franția, la

¹⁴ Ioan Silviu Nistor, *Legăturile culturale* . . . p. 129–160.

¹⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. XI, București, 1930, p. 265.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. II. *Epoca lui Petru Maior*, București, 1969; N. Iorga, *Partea românilor din Ardeal și Ungaria în cultura românească. Influențe și conflicte*, în AARMSI, Seria II, tom. XXXIII, 1910–1911, București, 1911, p. 767–786.

¹⁷ Ioan Silviu Nistor, *Legăturile culturale* . . . p. 129–151.

¹⁸ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*. Tomul II, 1848 iunie 21 – 1848 iulie 27, București, 1902, p. 572.

¹⁹ Ioan Silviu Nistor, *Legăturile culturale* . . . p. 145–160.

cartierul studenților la Paris, și celălalt în Moldova la moșia lui Costache Negri". Tot Alecsandri releva că la Paris acești tineri români trimiși la studii „se legau împreună la cea întâi vedere, ca niște frați buni ce s-ar întâlni după ani mulți de despărțire, trăiau la un loc încurajându-se la studii, ajutându-se la nevoi și deprinzându-se astfel cu ideea mântuitoare a Unirii românești”²⁰.

De spiritul entuziast și exuberant al tinerilor români, de încrederea lor neîmărmurită în largile posibilități de afirmare a culturii naționale, în realizarea Unirii și a unui regim democratic, este legat un alt loc de întâlnire, cel de la Mânjina, lângă Galați, pe moșia lui Costache Negri. În luna mai, de ziua onomastică a lui Costache și a surorii sale Elena, dar și cu alte prilejuri se adunau la Mânjina tinerii frunțași ai luptei pentru unitate și libertate națională dintr-o parte și alta a Milcovului. Alecsandri va relata astfel despre aceste întâlniri: Pelerinajele „în țara de jos a Moldovei au avut o neprețuită influență în favorul mișcării naționale de la 1848. În Mânjina tinerii osteniți și descurajați de greutatea misiiei lor, prindeau o nouă putere pentru luptele viitoare, moldovenii și muntenii aveau o ocaziune a să cunoaște de aproape, a să stima, a să iubi, a pune la un loc sperările lor, a face proiecte mărețe pentru renașterea patriei comune, a să înțeleagă pentru formarea opiniei publice din țară, pentru că la Mânjina nu mai erau moldoveni și munteni, dar români; nu erau două țări pentru români, dar o singură țară, o patrie comună [...] Unirea exista în inimi, ea se tâlmăci în cuvinte și prinse rădăcină”. La aceste întâlniri – cea mai importantă a fost cea din 1845 – participă Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, C. N. Filipescu, Alecu Russo și alții²¹.

La rândul lor, basarabenii, simțindu-se izolați de patria mamă, sunt vizibil preocupați de a face călătorii peste Prut. Astfel, Alexandru Sturza, fiul lui Scarlat Sturza, fost mare vornic al Moldovei și primul guvernator al Basarabiei după 1812, călătorește frecvent în Moldova, îndeplinind diferite funcții culturale, printre care cea de episcop al Seminarului de la Socola, sau de consilier pentru organizarea învățământului. Prin activitatea și scrierile sale, el aparține boierimii basarabene, cu sentimente naționale, despre care viceguvernatorul Basarabiei, F. F. Vighel, notează cu amărăciune: „Nimeni din ei nu știa rusește și nu a avut curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul; din cuvintele lor se putea observa că ei consideră nordul nostru

²⁰ V. Alecsandri, *Proză*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de G. C. Nicolescu, București, 1966, p. 318.

²¹ Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834–1849*, București, 1967, p. 60.

ca o țară sălbatică”²². Chemarea pământului Moldovei o resimte puternic și Alecu Donici, care vine adeseori peste Prut, unde se va stabili. Dar, cel care ilustrează în modul cel mai elocvent călătoriile basarabienilor în Moldova este C-tin Stamati, nepotul mitropolitului Moldovei, Iacob Stamati, transilvănean de obârșie. Prieten cu Costache Conachi, C-tin Stamati a întreținut bune relații cu centrele românismului. A fost membru de onoare al Societății medicilor și naturaliștilor din Iași, membru al Societății pentru literatura și cultura românilor din Bucovina, iar în 1866 a fost numit membru al Societății literare române²³.

Un alt loc de întâlnire, devenit foarte activ în vremuri grele de restriște pentru cărturarii revoluționari refugiați în urma înăbușirii revoluției dela 1848, este Cernaucă în Bucovina. Casa patriarhală și ospitalieră a venerabilului Doxachi Hurmuzachi primește cu bucurie pe toți cei care i-au trecut pragul. Amfitrionul împreună cu cei cinci fii ai săi i-a întâmpinat cu brațele deschise pe Al. I. Cuza, frații Alecsandri, Costache Negri, Mihail Kogălniceanu, frații Sion, Alecu Russo, iar dintre ardeleni George Barițiu, Aron Pumnul, Timotei Cipariu, Iacob Bologa, Gr. Mihali și alții, în total vreo 50 de persoane²⁴.

Întâlnirile dintre cărturarii români au probat vigoarea osmozei culturale, au articulat organic și consacrat cultura națională ca un fapt incontestabil, au demonstrat că națiunea română era pregătită să ridice steagul revoluției, iar conducătorii ei erau gata să conducă poporul în marea confruntare de pe baricade. Activitatea culturală remarcabilă a stat la baza programului național de la 1848, iar tribunii revoluției participă în principalele ei momente pe întregul teritoriu național românesc: Blaj, Brașov, București, Cernăuți, continuând să rămână și să acționeze uniți și în emigrație, în principalele centre europene²⁵.

O altă fază a legăturilor culturale dintre blocul românesc compact nord-dunărean și comunitățile românești aflate pe teritoriul altor state este aceea a călătoriilor în scop de cunoaștere și documentare. Nicolae Bălcescu s-a gândit să folosească prilejul dureros al exilului pentru a activa în mijlocul românilor din Macedonia, dezvoltându-le sentimentul național. El ar fi vrut

²² Ioan Silviu Nistor, *Legăturile culturale...*, p. 97–98; Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1923, p. 316–317.

²³ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a revăzută și adăugită. Ediție și prefață de Al. Piru, București, 1982, p. 242–244; G. Bezviconi, *Costache Stamati. Familia și contemporanii săi*, Iași, 1942, p. 31–36.

²⁴ *Correspondența Familiei Hurmuzachi cu Gheorghe Barițiu*. Publicată de N. Bănescu. Vălenii de Munte, 1911, p. V–VII; N. Iorga, *Legăturile culturale între Bucovina și Principatele Românești*, București, 1914, p. 11–17.

²⁵ Ioan Silviu Nistor, *Legăturile culturale* . . . p. 118–119.

chiar să se stabilească aici, ceea ce mărturisește într-o scrisoare către Ion Ghica în 1849. „Eu aveam hotărârea venind la Constantinopol de a mă așeza între cuțovlahi, căci socot de neapărat a dezvolta naționalitatea într-acest avantpost al românismului. De ai putea trimite un om zdravăn acolo, ca să ne facă un raport asupra stării morale și politice a lor”²⁶. Ghica îndeamnă un alt revoluționar român din exil, poetul Dimitrie Bolintineanu, să plece într-o călătorie de studii în Macedonia. Ghica obține o scrisoare de la Poartă pe numele lui Bolintineanu, pentru autoritățile din Ianina și Monastir. El subliniază, cu această ocazie, încercările Greciei de a-i deznaționaliza pe românii macedoneni. Alegerea lui Bolintineanu era motivată de faptul că el însuși era aromân prin tatăl său. El își începe călătoria în 1853, urmărind un scop precis: realizarea unității românești, înainte de toate pe plan spiritual. Iată ce spune el: „Românii din Macedonia nu sunt greci, sunt români [...] Nu este ideea noastră de a-i uni cu noi, căci suntem depărtați de dâșii; nu este ideea noastră de a-i ajuta să opereze răsculări. Cugetul nostru este că acest popor de un milion, aruncat în Macedonia, câtă să aibă conștiința naționalității sale; cupa vieții sale poate să fie mică, însă trebuie să fie cupa sa”. El își va publica în 1863 însemnările și constatările făcute cu această ocazie²⁷.

Ioan Maiorescu întreprinde în iunie-iulie 1857 o călătorie în Istria, cercetând satele istriene din jurul lui Monte Maggiore. El operează o descriere sistematică a satelor, analizează cuvintele din dialectul istroromân, efectuând comparații fonetice cu dialectele dacoromân și macedoromân. Ioan Maiorescu încearcă, de asemenea, să stabilească originea și evoluția istorică a istroromânilor. Și-a publicat constatările în jurnalul său de călătorie²⁸.

De asemenea, Dionisie Pop Marțian efectuează o cercetare asupra vlahilor din Moravia, în timpul unei călătorii din iunie 1864. El arată: „Un popor de 50–60.000 de suflete formează o insulă bine distinsă prin particularitatea ființei sale între ceilalți locuitori. N-are acum nici limbă proprie, nici religieune alta decât a conlocuitorilor”, dar și-au păstrat conștiința de sine. De aceea, când la 21 iunie 1860 episcopul Andrei Șaguna va vorbi în Senatul imperial din Viena despre drepturile națiunilor mici din Imperiul habsburgic, vlahii din Moravia îi trimit o scrisoare de mulțumire împreună cu mai multe

²⁶ N. A. Gheorghiu, *Pouqueville și Dimitrie Bolintineanu. Călătoria poetului român în Macedonia*, în *Noul album macedoromân*, vol. I, Freiburg, 1959; p. 197–201.

²⁷ D. Bolintineanu, *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa Agora*, în *Călătorii*, vol. II. Cu o prefață de Petre V. Haneș. București, 1915, p. 9.

²⁸ Ioan Maiorescu, *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, ediția a II-a publicată de Titu Maiorescu, București, 1900, p. 1–39.

tablouri-schițe despre portul lor. La rândul său, Nicolae Densușianu va scrie despre românii din Croația, Dalmația și Macedonia²⁹.

Nu scapă interesului nici cea mai estică ramură a românității – românii din Transnistria. Astfel, Teodor T. Burada efectuează două descrieri de călătorie în 1893 și 1906 în guberniile Cherson și Kamenitz-Podolsc. El constată că obiceiurile, datinile, credințele și moravurile sunt la fel cu cele din România. „Convorbind cu mai mulți bătrâni despre vechimea acestor sate, ei mi-au spus că nu știu de când s-ar fi aflând prin acele locuri, dar că ei au apucat povestindu-se, că din neam în neam au fost locuite totdeauna de moldoveni; apoi cercetând mai departe credințele, datinile și năravurile lor, le-am găsit fără nici o deosebire de credința locuitorilor din Moldova [...]”. Toate cele auzite și constatate îl îndreptățesc pe autor să conchidă: „Această întindere a populațiunii românești atât de departe spre răsărit [...], arată cât de spornică a fost lăpșirea românilor, ce s-au coborât din munții Transilvaniei către șesul oriental al Europei, și cea mai vie dovadă despre unitatea neamului românilor din gubernia Cherson și Podolsc, cu cei din Moldova și din Maramureș, ne-o dovedește identitatea aproape absolută a tuturor elementelor de căpetenie care alcătuiesc pe un popor: limba, credința, obiceiuri, năravuri, cântecele și altele”³⁰.

Ultima fază, cea constructivă, este organizarea de către statul român, sau grupuri de intelectuali români, a unor acțiuni de întemeiere a instituțiilor culturale în mijlocul comunităților românești de peste hotare. De o atenție deosebită se bucură în a doua jumătate a secolului al XIX-lea aromânii. În această privință s-a făcut remarcat învățătorul Apostol Mărgărit, care s-a dedicat cu dragoste neajmurnită propășirii culturale a conaționalilor săi. Investit de guvernul român cu misiunea de reorganizare a învățământului românesc din Macedonia, el începe în 1877 o operă organizatorică și didactică uriașă, care avea să ducă până în 1895 la întemeierea a 90 de școli și 25 de biserici, cu predare și slujire de la altar în limba română. În 1880, se înființează un gimnaziu, devenit apoi liceu, în Bitolia, iar în 1886, la Ianina, un alt gimnaziu își deschide porțile. La Salonic ia ființă în 1889 un liceu devenit foarte important și cunoscut prin activitatea sa. Școlile din Bitolia și Salonic au funcționat până în 1940. Tot în perioada celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea se remarcă prin activitatea sa C-tin Belimace,

²⁹ Ștefan Meieș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București, 1977, p. 469.

³⁰ Teodor T. Burada, *O călătorie în satele românești din gubernia Cherson (Rusia)*, Iași, 1893, p. 15–19; Teodor T. Burada, *O călătorie la românii din Gubernia Kamenitz-Podolsc*, Iași, 1906, p. 10.

care este considerat „trubadurul poporului aromân“, el fiind autorul imnului național aromânesc *Părinteasca dimândare*³¹.

Instituții culturale cu rol de creație și coordonare se înființează și la București. Astfel, în 1880 este întemeiat Institutul de cultură macedoromân, care va desfășura o activitate apreciabilă, fiind suprimat de comuniști și reînființat după 1989. Încetarea activității lui în timpul dictaturii va fi suplinită cu bune rezultate de către Institutul macedoromân de la Freiburg, în bilanțul căruia trebuie pomenită valoroasa lucrare *Noul album macedoromân*³².

Între celelalte societăți și asociații culturale, un rol deosebit l-a îndeplinit *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor* (1891–1918). În manifestul lansat la inaugurarea sa, care a avut loc la 24 ianuarie 1891, se spune: „În românul liber s-a manifestat sentimentul datoriei către frații săi de același sânge, în cel împilat s-a născut speranța ușurării, în toți a crescut conștiința vitalității poporului nostru și a solidarității naționale“. Acțiunile propagandistice ale Ligii se desfășoară pe scară largă, în toate țărilor din Apusul Europei,

³¹ *Dimândarea Părintească*. Fayetteville, NY (U. S. A.), Editura Cartea aromână, 1990; Constantin Belimace, *Pagini autobiografice*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor“, 1991, 2, nr. 1, p. 3. Cultivarea și înflorirea limbii aromâne a fost stopată în 1913, când, în urma celui de al doilea război balcanic, a avut loc împărțirea populației aromânești între statele balcanice în noile lor configurații. De atunci, comunitatea românilor sud-dunăreni și-a pierdut unitatea și forța. Tocmai de aceea, autoritățile României și-au propus ca în Cadrilater (județele Durostor și Caliacra) să adune și protejeze această ramură răzlețită a românității. Aici, la Liceul din Silistra și-a desfășurat activitatea prodigioasă profesorul Pericle Papahagi, devenit în 1916 membru corespondent al Academiei Române. Opera sa cuprinde atât lucrări originale, cât și reeditarea vechilor cărți aromânești ale lui Th. A. Cavallioti, Daniil Moscopoleanul, C-tin Ucuta, Mihail G. Boiagi. (Matilda Caragiu Marioțeanu, *Un profesor-savant: Pericle Papahagi*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor“, 1991, 2, nr. 1, p. 9.)

³² *Noul album macedoromân*. Freiburg, vol. I, 1959, XVI+372 p.; vol. II, 1965, XII+407 p.

Tot la Freiburg s-a constituit, în 1985, Uniunea Culturală Aromână, care a organizat deja două congrese internaționale: primul la Mannheim, în 1985, iar celălalt la Freiburg, în 1988. Participanții și-au exprimat cu această ocazie dorința de a sprijini, în mod efectiv și activ, efortul de reafirmare a limbii și culturii acestui popor vitregit de soartă, de-a lungul unei existențe de peste o mie de ani. Așa cum sunt împărțiți astăzi între țările balcanice, aromânii reprezintă următoarele procente: în Grecia circa 8%, în Albania 15%, iar în Jugoslavia ei sunt câteva sute de mii. Parlamentul European a luat în considerare documentația prezentată de Uniunea Culturală Aromână din Freiburg și a inclus în lista limbilor europene care trebuie protejate și limba aromânească din Grecia. Dar, cu toate că Grecia a aderat la legea votată de Parlamentul European cu privire la limbile comunitare, ea consideră, totuși, că pe teritoriul său nu există propriu-zis o comunitate aromână. (Vladimir Rodina, *De vorbă cu profesorul Vasile Barba, președintele Uniunii Culturale Aromâne din Freiburg, Germania*, în „Deșteptarea. Revista aromânilor“, 1991, 2, nr. 1, p. 4.)

promovându-se ideea apărării identității naționale și unirii politice a tuturor românilor la dimensiunile teritoriului vechii Dacii. Răsunetul ligii a fost cu atât mai mare, cu cât în fruntea ei au activat mari personalități ale culturii românești: Al. Odobescu, V. A. Urechia, Dimitrie Onciul, Gr. Tocilescu, Nicolae Iorga, Simion Mehedinți, Barbu Șt. Delavrancea, Ioan Bianu, Octavian Goga, Take Ionescu ș.a.

Rezultatul acestei activități culturale efervescente și susținute a fost lupta încununată de succes pentru făurirea Marii Uniri. Tălăzuirea acestui val, în care românii se întâlnesc și se solidarizează de la un capăt la altul al continentului, prelungindu-se în America și Asia, se resimte pretutindeni. A fost o mișcare gigantică, fără precedent, în care românii pot fi întâlniți de la Paris la Moscova, de la Viena la Odessa, de la Celiabinsk la Vladivostok, de la Arad la Chișinău, de la Cernăuți la București, care constituie tot atâtea coordonate pe care ei se mișcă pe drumul spre înfăptuirea și consacrarea unității politice³³.

Merită să stăruim asupra unui aspect mai puțin cunoscut al celui covârșitor proces istoric. Un rol important în organizarea acțiunilor românilor din Transnistria pentru afirmarea individualității naționale și unitate politică l-a avut Corpul voluntarilor români ardeleni și bucovineni, constituit din rândul celor peste 120.000 de prizonieri români, foști combatanți în armata austro-ungară, care a luptat cu toată energia pentru formarea statului național unitar român. Studenții români aflați la studii la Kiev au intrat în legături strânse cu ofițerii transilvăneni și bucovineni, de la care au primit cărți de istorie, de limba și literatura română, iar profesorul Emanuil Isopescu a organizat și ținut cursuri de limba și literatura română la Universitatea din Kiev. Ziarul săptămânal „România Mare”, care apărea la Kiev pe lângă comandamentul Corpului voluntarilor, a devenit o publicație mult îndrăgită de studenți, „o nouă evanghelie, ei citind-o cu aviditate și pătrunzându-se de ideile noi ce răzbăteau adânc în sufletele lor”. Se iau măsuri pentru organizarea unei tipografii românești la Odessa, pentru a se tipări cărți, proclamații, cântece de luptă, manifestându-se preferința pentru literatura Transilvaniei, îndeosebi poeziile lui George Coșbuc.

Influența a fost atât de puternică, încât a avut efecte benefice asupra mișcării naționale transnistriene. Cea dintâi din provinciile care au cerut unirea cu România a fost Transnistria, la Congresul românilor de la Tiraspol din 17–18 decembrie 1917, programul național stabilit la Congres fiind

³³ Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Iași, 1978; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra) și rolul ei în cultura națională (1861–1950)*, Cluj–Napoca, 1986; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968.

concludent în acest sens. Puternica impresie pe care a lăsat-o asupra participanților desfășurarea lucrărilor congresului rezultă și din rândurile profesorului transilvănean Onisifor Ghibu: „Prinure cele mai frumoase zile ale vieții mele socotesc zilele de 17 și 18 decembrie 1918, în cari am participat la cea dintâi adunare a românilor de peste Nistru, ținută la Tiraspol – adunare care a fost pentru mine una din cele mai puternice dovezi despre vitalitatea nebiruită a neamului nostru. Am văzut atunci, înviind ca din morți, o ramură din cele mai vâjnoase și mai sănătoase ale românismului, ceea ce m-a făcut să mă întorc de la Tiraspol la Chișinău mai încrezător decât oricând în steaua neamului“.

Învățătorii români din Transnistria, 30 la număr, care au fost trimiși de către Comitetul Național Român al Transnistriei la cursurile de pregătire organizate în vara anului 1918 la Chișinău, conduse de prof. Gh. Tofan, au fost profund impresionați. „Ținând abecedarul românesc cu litere latine în mână, mi se părea că țin cea mai sfântă evangheliie. Cu pietate învățam poezii din V. Alecsandri, Coșbuc, Eminescu“ – își amintește unul din cursanți.

Românii transnistrienii reprezintă avanpostul cel mai îndepărtat al latinității, în extensiunea sa estică. O dovadă peremptorie a unității noastre etnice și lingvistice este și faptul că numai în Transilvania și în Transnistria se păstrează niște cuvinte de origine latină, pe care limba literară nu le-a păstrat în fondul său activ, între care și *arina* = nisip (de la latinescul *arena*). Țărâncile din Transilvania spun – așa cum îmi explica bunica în copilărie – că vasele se *arinesc* (se spală cu leșie și se freacă cu nisip) la începutul postului, spre a se respecta riguros preceptele credinței. În Transnistria termenul se folosește frecvent. Fenomenul reprezintă, sperăm, semnul încurajator, infailibil al forței de coeziune pe care o reprezintă unitatea națională, statormică și indestructibilă³⁴.

³⁴ Ioan Silviu Nistor, *Istoria românilor din Transnistria. Organizarea, cultura și jertfa lor*. Lucrare aflată sub ȳpar la Editura „Meridianul 28“, Iași–Chișinău, p. 54–75 în mss.

Marca Adunare Națională de la Chișinău, din 27 august 1991, moment luminos în epopeea regenerării noastre naționale, la care au participat peste 250.000 de români din Moldova de peste Prut, veniți din toate părțile și localitățile acestei părți de Românie, a hotărât o serie de măsuri care să transpună, în practică, independența țării. În numele transnistrienilor a luat cuvântul distinsul matematician, prof. dr. Petru Soltan, președintele Societății „Transnistria“, aducând adeviziunea locuitorilor conștienți de peste Nistru. *Declarația de independență a Republicii Moldova* proclamată de „Parlamentul Republicii Moldova, constituit în urma unor alegeri libere și democratice, având în vedere trecutul milenar al poporului nostru și stabilitatea sa neîntreruptă în spațiul istoric și etnic al devenirii sale“, subliniază „dăinuirea în timp a moldovenilor în Transnistria – parte componentă a teritoriului istoric și etnic al poporului nostru“ (Ibidem, p. 109–110 în mss.).

Acestea au fost condițiile pe care istoria, de multe ori vitregă, le-a pus în fața românilor; și acestea sunt inițiativele, acțiunile și formele de organizare pe care moșii și strămoșii noștri, toți cei care ne-au precedat, le-au întreprins și susținut cu o consecvență vrednică de luarea aminte a urmașilor, în care au pus toată dragostea lor de neam și credința nestrămutată în adevăr și dreptate.

Cei 45 de ani de regim comunist totalitar a surpat în sufletul românilor multe din convingerile și aspirațiile după care s-au condus. Dar acestea nu au putut fi distruse, pentru că făclia lor am purtat-o în suflete, atât cei din țară, cât și cei din diasporă.

De aceea, datoria intelectualității românești este să reaprindă lumina marilor noastre idealuri, să o apere cu devoțiune și să o poarte spre inima oamenilor din popor în forma ei autentică, spre a germina și da roade în noile condiții ale sfârșitului și începutului de mileniu, spre a ridica națiunea română prin cultură și civilizație pe locul de cinste și cinstire pe care este îndreptățită să-l ocupe.

INEDIT: IMNUL AROMÂNILOR DIN IMPERIUL OTOMAN DEDICAT SULTANULUI ABDUL HAMID AL II-LEA

Lector dr. ADINA BERCTU-DRĂGHICESCU

În anul 1905, la 10 mai, Sublima Poartă, după o serie de insistențe ale guvernului român, a recunoscut oficial naționalitatea română din Imperiul otoman. Comunicatul oficial publicat în toate ziarele din Istanbul¹ suna astfel: „Majestatea Sa Imperială Sultanul, care, în sentimentele sale de înaltă dreptate și sollicitudine paternă pentru popoarele sale, își întinde binefacerile și favorurile sale către toți supușii săi fideli, fără distincție și rasă și nici de religie, luând în considerare cererile depuse în urmă la picioarele tronului imperial de către supușii săi români, a binevoit să ordone ca în virtutea drepturilor civile (românii – n. n.) să se bucure de aceleași drepturi și titlu ca și ceilalți supuși nemusulmani, comunitatea lor să-și desemneze primari conform reglementării în vigoare, membrii români să fie egali admiși în consiliile administrative și ca facilitățile să fie acordate de către instanțele imperiale profesorilor numiți de numitele comunități pentru inspectarea și îndeplinirea formalităților dictate de legile imperiului pentru deschiderea de noi stabilimente școlare”.

Această recunoaștere oficială și definitivă a românilor din imperiu a dat naștere, miercuri, 11 mai, la București, unei impozante manifestații spontane în piața „Sfântu Gheorghe”².

În acest context, a avut loc și o manifestare cu totul deosebită: compunerea unui imn al aromânilor, dedicat M. S. Sultanului Abdul Hamid al II-lea³. Autorul muzicii a fost profesorul de muzică Mihail Pocletaru, iar al versurilor, soția sa, doamna directoare a Școlii române profesionale de fete din Bitolia.

¹ „Le Courrier des Balkans”, București, an II, 1905, nr. 39 din 10 mai, p. 1.

² *Ibidem*

³ Arh. Min. Afac. Ext., fondul Constantinopol, vol. 362/1900–1914, f. 130–138.

*O! împărat puternic,
O nobilă simțire
În tine azi armânii
Își pun speranța lor
În tine O! Hamide,
Părinte cu iubire
Își văd ca printr-o prismă
Un dulce viitor.
Căci tu ne-ai dat și nouă
Un loc în astă lume
Să nu perim ca norii
Suflași d'un aprig vânt*

*Bătrân e al nostru nume
Dar azi e prunc în fașă
Ce sub a ta privire
Va crește demn de tine.
Ne-ai dat un drept de nație
Un drept d'al nostru nume
Demn de o nație blîndă
Ce nu-ți va fi trufașă
Și care îți urează noroc
Și spor și bine
Slavă îți urăm dar
În cer și pe pământ.*

„Pentru această grațioasă atențiune, M. S. a binevoit a conferi D-lui Pocletaru Ordinul Medjidié, cl. a IV-a, iar D-nei Pocletaru Medalia Artelor Frumoase“. Brevetele au fost conferite, în data de 11 mai 1907, prin intermediul domnului I. P. Carp, însărcinatul cu afaceri al României la Constantinopol. Corespondența pe această temă, precum și documentul original și inedit, imnul, cu text și note, se află în Arhiva Ministrului de Externe, fond Constantinopol, vol. 362/1900–1914 (total 9 file).

Întru Onor. Legățiune Regală din
Constantinopol

Hymnul

Lucicat Maj. S. Sultanul Abdul
Hamid Khan II. -

Compoziție de:

Elena Poietaru și Mihail Poietaru
(Ioska) (Ioska)

N: 835

11 Mai 907

Consulatul din Konstantin

D. C. Brăileanu

- Intenue -

St. Caumont

D.º Mihail Pacliban, născut
de naşie la scoala pro-
fesională de fete din Bitolia
L. Dna Elena Pacliban,
directoarea ^{aplicat} scoalei au
concep împreună mabica
si vestuile adaptate la
dăta ale anii „Tma al
Armănilor”, dedicat M. S.
Sultanului Abdul Hamid
Chau II, Căruia a si fost
remis prin îngrăşirea
dragomanului acestei
legătuiri. —

Pentru aceasta graţioasă
atenţiune, M. S. a binevoit
a conferi D.º Pacliban
ordinul Medjidi, cl. IV-a
iar Dna Pacliban Medalia
Aaklor Fumoate, pe care
si le s. hiniat adati cu
prezentu spre a fi remite
destinatariilor, în arhivarea
cuvencetelor brevete. —

Le 22 Mai 1907.

N° 835
11 Mai 1907

Chère Excellence,

J'ai soumis à Sa Majesté
Impériale le Sultan la note musicale
composée par Monsieur Michel
Pockletaru et sa femme dont Votre
Excellence m'a fait transmettre
par l'entremise de Monsieur
le Premier Organiste.

J'ai l'honneur d'informer
Votre Excellence que Sa Majesté

S

Impériale a bien voulu confier
à Monsieur Pockletaru la 4ème
classe de Son Ordre de Médjidie
et la médaille des Beaux Arts
à la femme dont je m'empresse
de vous transmettre les insignes.

Veuillez agréer, Chère
Excellence, l'assurance de
ma haute considération.

Ehaly

București 24 Septembrie 1905

Nr. 858

Anexe

La Doros

Nr. 1285

28 Septembrie 1905

Domnule Ministru,

151905
D. Profesor Poletaru arată că pe cînd
se găsea la Galonic ar fi înaintat Legationii
— prin mijlocul Domnului Consul General
D. Ghica — un imn dedicat și destinat A. S.
Sultanului, cu cîntec și muzică alcătuită
de el, și dorește a se acum, dacă această
lucrare a fost sau nu remisă la G. D. — în caz
negativ, D. Profesor ar dori ca acest imn
să-i fie restituit. —

Avînd pe Excelența Voastră în încredință
a mă pune în măsură să a comunică ședului
Imn, un răspuns în această prioritate, profit de
această ocazie, pentru a Vi roina, Domnule
Ministru, asigurarea mea înalta mea con-
siderație. —

Count. Lupulescu

Excelenței. Gale
Domnului M. Pm. Laikovsky.
Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar
al României.
st. st. st. Constantinopol.

Monastii 2 Iunie 1907

Nr. 330

Anexo: 1

Nr. 1043
9/12 Iunie 1907

Domnule Insărmnat cu Afaceri,

Referindu-mă la ordinul Legăturii
Regale N. 835 din 11 Mai trecut, am
înțeles a vă înștiința că am reușit să
îmi dau Paletam însemnule distincțiilor
onorifice conferite lor de A. S. Sultanaul.

Tot d'acum la am, în vedere con-
ținutul prezului ordin și ca rezultat alături
la aceasta, copie după muzica și ver-
surile înmulții Armonizatorilor.

Primit: Voșe; a domnule Insărmnat
cu Afaceri, asigurarea prez distinc-
ționale considerativ.

Const Braila

Domnule. Tale

Domnule 7. P. Carp,

Insărmnat cu Afaceri al României

La Constantinopol.

ȘCOLILE ȘI BIBLIOTECILE COMUNITĂȚII AROMÂNILOR DIN PENINSULA BALCANICĂ ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XX-LEA

CAMELIA PÂRVULESCU

„Cea mai frumoasă însușire caracteristică a aromânilor e năzuința, zice Weigand, de a se cultiva, pentru ca astfel să-și ușureze traiul. Aceasta e cu atât mai surprinzător, cu cât la așa ceva ne așteptăm mai puțin în țărilor sălbatice ale Turciei. Ei întrec în inteligență pe bulgari, albanezi și chiar pe grecii din Epir și Tesalia; sunt deștepti și au pretențiuni modeste; fărșeroșii pot trece ca model de moralitate”¹.

În privința vieții culturale, se poate spune că „aromânii din Peninsula Balcanică au rămas izolați în lumea greacă, după cum dacoromânii în lumea slavă”. De aici rezultă clar faptul că aromânii erau siliți de autoritățile grecești să se închine în bisericile cu limba serviciului divin greacă și au învățat asta în școli cu limba de predare tot greacă. Această stare de lucruri însă nu a durat mult pentru că românii din Balcani au simțit nevoia să-și demonstreze că au o conștiință de neam și o cultură proprie, neîngrădită de autoritățile locale.

Astfel, o figură memorabilă, care va rămâne de-a pururi legată de începuturile redeșteptării naționale a aromânilor din Peninsula Balcanică, este Apostol Mărgărit. Apostol Mărgărit, născut în 1832, după cum îl caracterizează Nicolae Iorga, „era încă tânăr când a început o operă pe care nu era s-o părăsească decât la capătul efortărilor sale și înaintea unor intrigi josnice, pe care le încurajaseră rătăcirile zilelor sale de bătrânețe”.

Apostol Mărgărit, în 1877, devenea primul inspector al școlilor române din Turcia. Până la 1880 au fost deschise 24 de școli dintre care: 7 pentru fete și un gimnaziu la Monastir, 5 școli pentru băieți la Moloviște, Magarova, Băiasa,

¹ Tache Papahagi, *Aromânii din punct de vedere istoric, cultural și politic*. Conferință ținută în ședința publică la congresul studenților din Galați din 25 august 1913.

Grevena, Samarina, clase secundare la Crușova, o școală mixtă la Constantino-pol. Din 1887, turcii vor îngădui aromânilor să asculte slujba în limba română. În 1892 numărul școlilor crescuse la 63, reprezentând un număr de 3382 de elevi, iar în 1897 s-a înființat și o școală de comerț la Salonic. În 1893 se deschid școli de băieți în comunele: Durazzo, Ramna, Ohrida, Birislău, Neveasta, Coritza, Moscopole și Veleş. Din 1893, numărul școlilor se mărește, ajungând la 75 de școli românești în întreaga Turcie, dintre care 55 de școli erau de băieți și 20 de școli de fete, un liceu de băieți și un gimnaziu cu un număr de elevi și eleve între 3500 și 4000 câți erau în 1906.

Guvernul otoman a redactat chiar și un *Regulament pentru instrucția publică*, act ce prevedea împărțirea școlilor din Imperiul otoman în două categorii:

- 1) *Școli generale*, adică acelea a căror instrucțiune aparține guvernului;
- 2) *Școli particulare*, în care instrucțiunea aparține guvernului, dar sunt fondate și susținute de particulari sau de comunități.

La conducerea școlilor, după 1902, va veni G. C. Ionescu, dar la 1 aprilie 1906, postul de inspector general pentru Administrațiunea școlilor din Turcia a fost desființat.

Ministerul a cerut înființarea a două circumscripții revizorale, una pentru Epir-Albania și alta pentru Macedonia. Primii revizori au fost: Ghica-Popa, I. Ciuli și apoi Vasile Diamandi.

În 1904 vor fi patru circumscripții revizorale: una pentru vilaetul Salonic, revizor școlar D. Dan, alta pentru vilaetul Monastir, având ca revizor pe Xenofon Capsali; a treia în Epir, revizor Nuși Tului și a patra în Albania, revizor Elie G. Papahagi. După demisia acestuia, situația se va prezenta astfel: D. Dan va avea revizoratul vilaetului Salonic cu 20 de școli, Xenofon Capsali circumscripția Bitolia cu 20 școli, Tului Nuși circumscripțiile Albania și Epir cu 39 școli. După demisia lui Nuși Tului, postul va fi ocupat de revizorul Hondrosom.

Începând cu aprilie 1903, cel care se va ocupa cu problemele școlare și bisericești va fi Lazăr Duma.

Din anul școlar 1905–1906, vor exista cinci circumscripții revizorale: circumscripția Bitolia, având ca revizor școlar pe Xenofon Capsali, pentru circumscripția Salonic–Usküb – revizor Dimitrie Dan, circumscripția Albania – revizor școlar Andrei Balamace; circumscripția Epir, care avea ca revizor pe N. Tacit, iar Salonicul pe G. Cionga.

La 9 decembrie 1903, Ioan I. C. Brătianu, în calitate de ministru de externe al României declara: „Noi dorim să ajutăm dezvoltarea culturală a unui neam cu care să ne găsim în legături de simțăminte și de origine, dorim ca întreaga populație creștină din Imperiul otoman să aibă considerații civilizate de viață și relații pașnice cu întregul Orient al Europei“.

Astfel, după multe insistențe din partea României, guvernul otoman a promulgat la 9 mai 1905, *Iradeaua*, prin care se recunoaște și permite constituirea de comunități aromâne în cadrul Imperiului otoman.

Este remarcabil faptul că dezvoltarea învățământului în întreaga Peninsula Balcanică nu ar fi fost posibilă fără ajutorul Principatelor Române. Formele sub care s-a manifestat acest sprijin au fost diverse:

1. Subvenții anuale pentru plata corpului didactic și pentru burse sau ajutoare acordate elevilor săraci sau nevoiași;

2. Tipărirea de cărți religioase și civile, servind drept manuale în școlile amintite;

3. Sume acordate în vederea construirii sau reparării localurilor de școli.

Sprijinul acordat învățământului de peste hotare s-a îmbinat cu acela acordat bisericii; ambele fiind manifestări ale interesului și solitudinii arătate de poporul român creștinilor din Balcani și Orientul Apropiat.

Acest sprijin a fost posibil pe de o parte datorită continuității vieții de stat, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, în toate instituțiile pe care le implica viața de stat, iar pe de altă parte datorită posibilităților materiale de care dispuneau cele două țări românești.

În privința caracterului școlilor românești din Peninsula Balcanică se poate vorbi despre un învățământ primar și unul secundar.

Școlile primare românești au fost înființate în peste 20 de localități în majoritate locuite de români. La aceste școli, cursurile se susțineau în limba română. Ca structură școlile aveau cinci clase primare, precum și o clasă numită „divizia preparatoare”.

Școlile românești erau fie de băieți, fie de fete, fie mixte.

În toate localitățile în care funcționau școli românești, grecii, prin amenințări de tot felul, încercau să anihileze orice manifestări culturale românești. Din această cauză foarte multe școli nu funcționau regulat, erau frecventate de un număr variabil de elevi și eleve, deoarece părinții copiilor aromâni, din cauza amenințărilor autorităților locale, își înscriau copiii la școlile grecești.

Înstăutorii acestor școli în mare parte nu puteu respecta programa școlii din cauza lipsei acute a cărților didactice în primul rând, dar și a altor cărți care ar fi putut spori prin lecturi folositoare cunoștințele elevilor.

De remarcat faptul că pentru a deschide o școală erau necesare o serie de formalități în vederea obținerii autorizației autorităților locale.

Învățământul secundar va fi destul de bine reprezentat în Peninsula Balcanică prin: liceul românesc din Bitolia, școala normală-profesională din

Bitolia, școala comercială din Salonic, școala comercială din Ianina, școala comercială la Berat și internatul universitar român din Constantinopol.

Liceul românesc din Bitolia a fost înființat la insistențele lui Apostol Mărgărit în septembrie 1880. A funcționat ca gimnaziu cu patru clase, în 1882 era internat, iar liceu cu șapte clase a devenit în 1884.

Liceul românesc din Bitolia a fost considerat cel mai înalt așezământ de cultură românească din Macedonia. Cei mai mulți institutori și conducători ai aromânilor și-au făcut studiile aici.

Printre profesorii liceului figurau : Pineta Temistocle, N. Caracostea, Tania Constantinescu, Gr. Teodorescu, P. Pucerea, care a deținut funcția de director al liceului.

Până în 1906, programele și materiile care s-au predat se prezintă foarte slab din cauza lipsei de cărți didactice, care se procurau cu foarte mare greutate. Dificultăți se întâmpinau și în ceea ce privește recrutarea profesorilor competenți. Anumite materii erau neglijate, precum fizica și chimia, limba germană era scoasă din programă, iar studiului istoriei nu i se acorda atenția cuvenită.

Programul studiilor, cu puține schimbări, era același cu al școlilor similare din România.

Se remarcă faptul că atât elevii liceului, cât și fetele școlii normale-profesionale, în ultimul an de studiu efectuau *practică pedagogică*, știut fiind faptul că din elevele acestei școli se recrutau noile institutoare de liceu.

La școlile comerciale din Salonic, Tamisa și Berat, programa de studiu se respecta întru totul, accentul punându-se pe învățătura limbilor străine: turcă, greacă, italiană, dar și pe aspectele practice ale meseriei de comerciant. Astfel, ultimul an de studiu, al VI-lea, era considerat un an de practică, în care elevii erau ocupați numai cu „lucrări de birou” și cu conversația limbilor străine.

Se studiau îndeosebi: matematica (algebra și geometria), istoria universală și istoria Imperiului otoman, geografia comercială, economia politică și limba română.

Bibliotecile pe teritoriul Peninsulei Balcanice au fost în număr redus.

Se pare că, totuși, scriitorii străini laudă gradul de cultură al macedonenilor, afirmând chiar că în casele lor se găseau biblioteci cu tot felul de cărți grecești și străine. Din acest punct de vedere, pentru vremurile de atunci, se poate spune fără exagerare că alături de greci, aromânii, ca element de cultură treceau printre cei mai înzestrați din întreaga Peninsulă Balcanică.

Se pare că românii din Moscopole au fost cei dintâi care au avut o bibliotecă în adevăratul sens al cuvântului, deși, precum se știe, aceștia se dezvoltaseră în spiritualitatea grecească. Scrisul și mai ales cititul s-a răspândit foarte devreme

la aromâni. De remarcat faptul că în Moscopole exista și o tipografie, singura în întreaga Peninsulă Balcanică, făcând posibilă tipărirea unor cărți de o deosebită importanță.

Se pare că s-ar fi tipărit și cărți românești, dar nu s-a descoperit nici una deocamdată.

La 17 martie 1904, G. C. Ionescu susținea faptul că „pentru a infiltra în inima și spiritul tineretului mai mult patrimoniu ar fi bine să se înființeze o bibliotecă a școlii din Monastir”. Recomanda, de asemenea, să se cumpere treptat toate acele cărți și reviste străine „care menționează despre existența aromânului, atingând chestiunea noastră”.

G. C. Ionescu sesiza importanța acestei biblioteci: „biblioteca ar fi de mare folos atât pentru profesori, cât și pentru elevi, care ar avea mijlocul și posibilitatea de a-și îmbogăți cunoștințele”.

Elevii școlii comerciale din Salonic, constituiți într-o societate literară numită „Societatea literară Bolintineanu”, susțineau în articolul XIII al *Regulamentului* de funcționare al acestei Societăți: „*Bibliotecarul*, până la înființarea unei biblioteci a societății, va fi însărcinat cu încredințarea acelor cărți din *biblioteca școlii* de care va avea nevoie fiecare elev al școlii”.

La 25 noiembrie 1906, școala primară din Constantinopol primește un „dar” pentru „bibliotecile școlii” din partea lui Ion Calinderu, administratorul general al Domeniilor Coroanei și Președinte al Academiei Române din București. Prin acest dar se înțelegeau paisprezece cărți și tablouri.

Prea multe biblioteci nu au existat, în primul rând din cauza unei lipse totale de cărți, dar și a altor materiale de informare. Un rol negativ în dezvoltarea culturală a aromânilor din Balcani l-au avut și grecii, care se opuneau prin toate mijloacele tendințelor de progres ale acestora.

Românii din țară, începând cu promotorii Școlii Ardelene, au întreprins acțiuni pentru redășteptarea conștiinței naționale, dar fără nici un rezultat. Patriarhul grec din Constantinopol a interzis introducerea cărților românești în Imperiul otoman, excomunicând pe oricine „citea ceva în românește”.

Cu toate aceste lipsuri, dificultăți și conflicte dezvoltarea învățământului în Balcani a fost remarcabilă, pe lângă faptul că întreaga activitate economico-socială și comercială era dominată de românii acestei zone geografice.

Apostol Mărgărit afirma „că școlile române din Turcia nu sunt deloc în cauză de discordia sau tulburarea populațiilor din Macedonia, din contră ele dau românilor o instrucțiune proprie, cultivă și dezvoltă în dânsii sentimentul național și îi convinge că sunt de rasă *nici greacă, nici slavă*, astfel că în chestiuni politice să nu facă cauză comună nici cu slavii, nici cu grecii, ci să se convingă

că interesele lor de rasă și de existență a individualității ca un popor aparte nu pot fi adăpostite decât sub auspiciile Statului otoman”.

În ziarul „Secolul XX” din 20 septembrie 1900, apărea un articol intitulat „Mizeria învățătorului aromân” în care învățătorul apărea „ca un adevărat apostol al românismului din aceste părți”. El deschide școli, luptă mai întâi, înfruntă obstacole, luptă și suferă multe din partea adversarilor neamului nostru, nu e lăsat niciodată în pace, e bătut, e batjocorit, este excomunicat de arhieriei greci pentru că se roagă în limba lui. Viața lui e un adevărat martirolog”.

Dintre cărțile introduse în Peninsula Balcanică se poate menționa cartea de citire „Divizia a II-a rurală” pentru clasa a II-a și a III-a aprobată de Ministerul Instrucțiunii Publice și al cultelor, alte cărți didactice tipărite au fost: „Abecedar pentru adult”, „Abecedarul cu vocabular”. Aceste cărți au fost tipărite prin grija lui D. Anastasescu și răspândite, în 21000 de exemplare, gratuit în toată Turcia.

Răspunderea cea mai mare pentru desfășurarea corespunzătoare a activităților școlare revenea revizorilor școlari, care erau numiți de eforturile școlare sociale. Ei trebuiau să vegheze ca institutorii să aibă certificatele lor de studiu legitimize de Muarif; toate școlile să aibă autorizație oficială, iar dacă nu – să îndrume pe institutori ca să îndeplinească diferitele formalități.

Revizorii școlari trebuiau să inspecteze toate școlile din circumscripția lor de cel puțin 3 ori pe an, să urmărească modul în care institutorul și-a îndeplinit datoria; totodată el trebuia să încerce să evite conflictele cu grecii.

În concluzie, școlile care au fost conduse de institutori patrioți și-au atras simpatia și iubirea locuitorilor și au prosperat.

Pentru bunul mers al acestor școli s-a insistat pe alcătuirea cât mai multor comunități aromâne, care să se ocupe de obținerea recunoașterii lor de către autoritățile imperiale, susținând cauza românismului în Balcani.

În general, inspectorii generali școlari au întâmpinat o serie de dificultăți privind programa școlii, regulamentul de funcționare, obținerea autorizației școlare, închirierea localurilor pentru școală, construcția acestora, acordarea de burse elevilor și nu în ultimul rând plata necorespunzătoare a tuturor institutorilor și profesorilor corpului didactic al școlilor din Turcia.

Remarcabilă, însă, va fi dorința românilor de a se impune ca națiune într-un teritoriu ce nu îi aparținea întru totul. Impunerea limbii române va deveni un ideal irealizabil atât în școală, cât și în biserică, unde serviciul divin se va oficia în limba română.

În concluzie, înainte de războiul balcanic din 1912–1913, românii din Macedonia aveau 105 școli primare, un liceu în Bitolia, o școală normală-profesională de fete în Bitolia, o școală comercială la Ianina și un gimnaziu la Berat.

Întreg corpul profesoral era alcătuit din 244 membri, dintre care 184 institutori și 60 de profesori și profesoare, iar 45 de preoți oficiau serviciul divin în limba română în 35 de biserici.

Ca o consecință a Conferinței de Pace de la București din iulie-august 1913, la care a participat Titu Maiorescu, în calitate de prim-ministru și ministru de externe al României, și reprezentanții Serbiei, Greciei și Bulgariei, s-a dovedit a fi obligația acestor state de a recunoaște drepturile aromânilor de a avea școlile și bisericile lor proprii.

Deasupra tuturor acestor dificultăți, rămâne dorința românilor de pretutindeni de a se impune ca etnie, de a demonstra că este un popor cu o limbă națională, tradiții istorice și continuitate existențială proprie de mii de ani.

O dovadă de netăgăduit este faptul că și astăzi mai există urme ale „romanității balcanice“, la sud de Dunăre în mijlocul celorlalte popoare balcanice.

Faptul că limba română s-a impus în școală și biserică a constituit apogeul luptei de afirmare și impunere a românilor din Balcani ca popor de sine stătător.

CERCETAREA DOCUMENTELOR ÎN ARHIVELE STATULUI SUB DIRECTORATUL LUI DIMITRIE ONCIUL

Prof. LIDIA BRÂNCEANU

Numit director general al Arhivelor Statului la 1 aprilie 1900¹, Dimitrie Onciul, timp de 23 de ani a împletit activitatea științifică, didactică și arhivistă cu activitatea publică și administrativă coordonată, care a stat și la baza muncii duse de predecesorul său B. P. Hașdeu².

Nicolae Iorga, referindu-se la numirea lui Dimitrie Onciul la conducerea Arhivelor Statului arăta: „nimeni n-a miluit pe Onciul cu Direcția arhivelor, ci toți ne-am dat înlături înaintea candidaturii lui, fiindcă știau că acel moment nu este al cercetătorului, ci al fondatorului și al orânduitorului”³.

Dimitrie Onciul continua la conducerea Arhivelor Statului seria personalităților care, prin prestigiul științific și activitatea arhivistă desfășurată, o înscriseră printre cele mai prestigioase instituții din lume: Ion Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Teodor Codrescu, Petrache Teulescu, Cezar Bolliac, Constantin D. Aricescu, B. P. Hașdeu.

Printre primele măsuri luate de Dimitrie Onciul la Arhivele Statului a fost aceea de a rezolva problema localului, aceeași pentru care B. P. Hașdeu luptase timp de 24 ani și când să-și vadă visul împlinit Spiru Haret îl va împiedica s-o facă⁴.

Problema va fi reluată și rezolvată de Dimitrie Onciul⁵, care va depune și mari eforturi pentru obținerea mobilierului, ordonarea și inventarierea documentelor.

¹ Mihail Fănescu, *Dimitrie Onciul*, în vol. *Figuri de arhiviști*, București, 1971, p. 201–227.

² Lidia Brâncănu, *B. P. Hașdeu - director general al Arhivelor Statului, 1876–1900, Documente*, în R.A., București, 1988, nr. 2, p. 178–201.

³ A. Sacerdoțeanu, *Dimitrie Onciul - Scrieri istorice*, București, Ed. Științifică, 1968, vol. I, p. 76.

⁴ Lidia Brâncănu, *B. P. Hașdeu - Mărturii, Ediție de documente*, București, 1993.

⁵ Mihail Fănescu, *op. cit.*, p. 202.

Scriind despre viața și activitatea lui, profesorul Aurelian Sacerdoțeanu arăta: „Dimitrie Onciul a înțeles că în afară de asigurarea depozitării materialelor arhivistice, îi revine sarcina de a le inventaria, de a le pune în evidență și folosire, și, în această direcție, cu foarte puține forțe de muncă, a realizat tot ce a fost posibil”⁶.

Un interes aparte acordă Dimitrie Onciul facilitării cercetării și studierii documentelor adunate, de-a lungul anilor, la Arhivele Statului. Astfel, pentru a simplifica cunoașterea și darea în cercetare a documentelor, Dimitrie Onciul își propune să întocmească un indice istoric al documentelor⁷.

Aceasta cu atât mai mult cu cât numeroase instituții centrale ca Ministerele de Interne, Externe, al Instrucțiunii, de Război, de Justiție, și de Finanțe solicitau mereu acte necesare în susținerea unor litigii pe diferite probleme.

Acestora li se adăugau profesorii, cercetătorii și studenții care aveau nevoie pentru întocmirea unor lucrări de bază documentară aflată în arhive.

Despre aceasta, profesorul Dimitrie Onciul arăta: „Arhivele noastre sunt mai bogate decât se credea și decât se crede poate. Ele păstrează cea mai bogată colecție de chisoave slavonești, sunt o comoară încă prea puțin folosită a istoriei noastre. Foarte multe se află traduse în condici, pe lângă traducțiuni de documente ale căror originale nu se mai găsesc. Acestea, cum și documentele românești păstrate în mare număr în originale sau în condice, de importanță multiplă pentru istorie, ca și pentru studiul limbii, sunt cel mai prețios tezaur al arhivelor noastre. Actele administrative și judecătorești din a 2-a jumătate a sec. al XVIII-lea până în epoca de formare a României moderne conțin de asemenea un bogat material istoric, aproape neatins încă”⁸.

Pentru facilitarea studierii documentelor, pentru care B. P. Hașdeu, predecesorul, deschisese o sală de studiu⁹, Dimitrie Onciul prelungește programul și acordă o atenție deosebită pentru conservarea adecvată a documentelor date spre cercetare. Din dorința de a face ordine în modalitatea de consultare a documentelor, cu atât mai mult cu cât aceasta, după mărturisirea proprie: „cu multă trudă le-am aranjat pentru înlesnirea cercetărilor istorice”¹⁰, interzice, sub orice formă împrumutul de acte acasă, indiferent de solicitant, ajungând, astfel, la o serie de conflicte cu cei ce nu înțelegeau să se supună dispoziției date.

⁶ Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, I, p. 77.

⁷ Mihail Fănescu, *op. cit.*, p. 209.

⁸ *Figuri de arhiviști*, p.52.

⁹ Arh. St. București, fond DGAS, dosar 775, 1905, p.58.

¹⁰ Mihail Fănescu, *op. cit.*, p. 213.

În această privință, Dimitrie Onciul a fost neînduplecat, cu atât mai mult, cu cât învățase din experiențele precedente, când documentele împrumutate nu mai fuseseră restituite. Astfel îl refuză categoric pe Gr. Tocilescu, care se va adresa în 1907 ziarului „Conservatorul”, părăndu-i-se hotărârea lui Dimitrie Onciul prea drastică¹¹. În replică, Dimitrie Onciul simte nevoia să-i confirme că „de când subsemnatul are Direcțiunea Arhivelor Statului, această măsură reclamată, fiind o regulă bună a serviciului, s-a aplicat și se aplică față de toți cercetătorii și nimănui în lume nu i s-au dat documente acasă”¹².

Făcând, în 1903, o statistică a cercetătorilor la sala de studiu, Dimitrie Onciul arată că între 1 septembrie 1900 și 15 februarie 1903 aceștia au fost în număr de 43, care au studiat 1196 documente, 1240 pachete cu documente, 486 condice, 796 dosare.

Spre regretul nostru n-am reușit să aflăm temele de cercetare și numele celor care au venit la sala de studiu a arhivelor, dar fără îndoială aceștia au fost nume de referință în istoria culturii românești.

În 1923, Academia Română îi face cunoscut lui Dimitrie Onciul că noua Comisiune de Cooperațiune Intelectuală înființată pe lângă Societatea Națiunilor, cu scopul de a cerceta și a propune mijloacele cele mai potrivite pentru progresul vieții intelectuale în țările care sufereau în urma războiului, era interesată să capete informații asupra instituției pe care o conducea, cu precădere asupra calității publicului care o solicita¹³. Dimitrie Onciul a fost în măsură să comunice că „în ultimii zece ani, documentele arhivelor au fost cercetate de 3201 persoane pe întreaga țară – București, Iași, Chișinău, Cluj – ponderea având-o Arhivele Statului din București”¹⁴.

Pentru dezvoltarea cercetării s-au procurat și numeroase publicații al căror număr în biblioteca arhivelor în 1923 era de 3930 lucrări în 5333 volume.

Pentru organizarea și îmbunătățirea acestui sector, Dimitrie Onciul a insistat pentru a se introduce postul de bibliotecar și apoi de ajutor de bibliotecar, primul fiind ocupat, între anii 1911–1919, de istoricul Ilie Minea, viitor profesor la Universitatea din Iași, iar după 1921 de istoricul și criticul literar George Călinescu¹⁵, angajat în urma unui concurs ținut în 1920, în funcția de copist-paleograf, apoi în aceea de bibliotecar.

Din dorința de a lărgi cunoașterea și studierea documentelor din Arhivele Statului, Dimitrie Onciul stabilește că seminarul de specialitate cu studenții

¹¹ Arh. St. București, fond DGAS, dosar 775, 1903, f. 112–118.

¹² *Ibidem*, f. 115 v.

¹³ *Ibidem*, dosar 915, 1923, f. 9–10.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Nicolae Scurtu, *G. Călinescu la Arhivele Statului* în R.A.

de la Facultatea de litere să fi făcut în cadrul instituției care le tezauriza. A familiarizat astfel o serie de elemente tinere, promițătoare, cu atmosfera de arhivă, determinând pe unii să fie ori arhiviști, ori „scotocitori de arhivă”¹⁶.

În vederea îmbogățirii documentelor aflate în cercetare, Dimitrie Onciul propune și chiar concretizează trimiterea la Arhivele din Viena a unor arhiviști, în scopul selectării documentelor privitoare la Bucovina și Transilvania, lucrare concretizată sub directa îndrumare a profesorului Auner¹⁷ din Viena.

Impunându-se printre instituțiile de cultură din țară, Arhivele Statului sunt solicitate în 1906 să participe cu documente și sigilii în cadrul Expoziției generale organizate la București. Dimitrie Onciul prezintă documentele, în original, asigurându-le o protecție specială, din dorința firească de a le face cunoscute unui public cât mai larg¹⁸. Expune astfel hrisoave de la Alexandru cel Bun, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu, Antim Ivireanul, condici ale mănăstirilor Tismana, Bistrița, Cotroceni, Vierșu, cât și lucrări apărute sub egida Arhivelor Statului, în mod special „Cuvente den bătrâni” de B. P. Hașdeu, cât și propria sa lucrare „Din istoria Arhivelor” 1831–1923.

Obiectele expuse fiind din cele mai prețioase, Dimitrie Onciul hotărăște că este necesar ca în fiecare zi un funcționar al Arhivelor să controleze dacă se găsesc în ordine și siguranță¹⁹. Interesul stămit a fost atât de mare, încât Direcția Generală a Arhivelor Statului a fost distinsă în cadrul Expoziției cu medalia de aur și diplomă specială²⁰.

În cadrul Arhivelor Statului cercetări s-au făcut și pentru a se răspunde unor nevoi solicitate de diferite ministere. Astfel, Ministerul Afacerilor Străine a cerut „lucrările comisiunii însărcinate în 1830 cu cercetarea drepturilor asupra locurilor întoarse Țării Românești de către turci”²¹ în urma tratatului de la Andrianopole.

Îngrijorat de modul de păstrare a documentelor înaintate, Dimitrie Onciul solicită Ministerului Afacerilor Străine ca „după terminarea lucrării pentru

¹⁶ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 78.

¹⁷ Arh. St. București, fond DGAS, dosar 909, 1922, f. 38.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 793; 1906, f. 77–78.

¹⁹ *Ibidem*, f. 122–123.

²⁰ *Ibidem*, dosar 793, 1906, f. 77–78.

²¹ Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 764, 101, f. 39. În urma tratatului de la Adrianopol din 1829, fostele raiale Brăila și Turnu, împreună cu 30 de insule ale Dunării au fost efectiv și definitiv încorporate Țării Românești, iar lacul Brateș, Moldovei.

care le-ai cerut să binevoiți a le înapoia îndată și în starea în care s-au trimis spre a se așeza la locul lor în depozit, cele 92 condici și dosare și cele 15 condici cu planuri”²². Acest fapt arată o bună organizare și evidență a fondurilor existente în Arhivele Statului, pentru care Dimitrie Onciul se străduise atât de mult.

În cei 23 de ani cât a stat la conducerea Arhivelor Statului, Dimitrie Onciul s-a dovedit a fi un admirabil administrator și organizator al documentelor. Acest fapt a făcut ca la solicitarea Academiei Române și la insistențele acesteia pe lângă Consiliul de Miniștri să se autorizeze scoaterea din Arhivele din București și trimiterea lor la Academie, în mod provizoriu, a actelor care se refereau la evenimentele din anul revoluționar 1848²², în vederea publicării lor. Provizoratul acesta va deveni însă definitiv și prin susținerea faptului de către P. S. Aurelian, Dim. Sturdza, Spiru Haret, Ion I. C. Brătianu, I. Missir. Dimitrie Onciul, mâhnit, va raporta ministrului de resort că „incorporarea acestor dosare în colecțiile Academiei Române contravine dispozițiilor Regulamentului Arhivelor din 1872, care permit scoaterea documentelor depuse în Arhive numai în mod provizoriu”²³.

Primul război mondial a întrerupt, în mod brutal continuarea cercetărilor în Arhivele Statului, dar în 1919, pentru a da o nouă strălucire și importanță cercetării și conservării judicioase a documentelor, ia măsuri pentru dezvoltarea rețelei de unități arhivistice în țară.

Atâta timp cât s-a găsit în fruntea instituției, Dimitrie Onciul, cu spiritul său metodic, a lăsat urmașilor un exemplu admirabil de urmat. A fost răsplătit, în viață fiind, cu alegerea sa ca decan al Facultății de litere din București, președinte al Comisiei Monumentelor Istorice și președinte al Comisiei Consultative de Heraldică, membru și președinte al Academiei Române.

²² Arh. St. București, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 406, 1901, f. 40.

²³ Arh. St. București, fond DGAS, dosar 764, 1901, f. 29.

GENERALUL RADU R. ROSETTI. CORESPONDENȚĂ INEDITĂ

MARIA GEORGESCU

Coborător dintr-o veche familie de boieri cărturari moldoveni, crescut în spiritul demnității și al cinstei, al dragostei de neam și țară, generalul Radu R. Rosetti (1877–1949) s-a remarcat atât printr-o carieră militară strălucită, dar și printr-o participare activă și rodnică la viața culturală și științifică românească.

A servit sub drapelul țării timp de 27 de ani fie ca ofițer de stat major, ori comandant de unități și de mari unități, fie ca profesor ori ca atașat militar la Londra (1919–1920). În calitate de șef al biroului de operații al Marelui Stat Major și apoi al Marelui Cartier General (1914–1916) a lucrat la pregătirea documentelor operative pentru intrarea și participarea armatei române la primul război mondial. A participat la bătălia de la Mărășești (august 1917) în fruntea unui regiment de infanterie, fiind rănit și decorat cu cea mai înaltă distincție militară: ordinul „Mihai Viteazul” pentru curajul și destoinicia cu care și-a condus trupele în lupta pentru apărarea și întregirea țării. În anii 1918–1919 a servit interesele românești pe lângă comandantul militar francez.

Alături de o carieră militară exemplară s-a implicat în procesul propășirii științei și culturii românești, punându-și în valoare calitățile de bun organizator, talentat scriitor și profund, serios și prolific cercetător al istoriei militare a poporului român, fie în conducerea Muzeului Militar Național (1924–1931), al cărui întemeietor a fost, fie a Societății Naționale de Cruce Roșie, pe care a servit-o timp de 15 ani, ori a Bibliotecii Academiei Române, vreme de 10 ani. Ca membru corespondent (1917) și titular (1934) al Academiei Române a desfășurat o prodigioasă activitate atât administrativă, dar mai ales științifică, fiind un „deschizător de brazdă nouă în istoria artei noastre militare”, bogata și valoroasa sa operă conferindu-i incontestabil un loc de frunte în istoriografia militară românească.

Formația sa intelectuală, apreciată operă istoriografică, experiența acumulată în diversele instituții de cultură pe care le-a slujit și nu în ultimul rând calitățile dovedite în cariera sa ostășească l-au determinat pe generalul Ion Antonescu să-l solicite a face parte din cabinetul său numit la 27 ianuarie 1941 încredințându-i conducerea Ministerului Educației, Culturii Naționale și al Cultelor. De altfel, pe cei doi ostași îi lega o veche și statomică camaraderie întărită în anii de colaborare în cadrul Biroului de operații al Marelui Cartier General în anii primului război mondial.

Din păcate această funcție în care a slujit cu devotament educația și cultura națională într-un moment în care țara avea nevoie de reintroducerea ordinii și liniștirea spiritelor după rebeliunea legionară i-a adus ani grei de temniță în care a sfârșit tragic, în 1949, ca și alți intelectuali de frunte ai acestei țări. Onoarea militară și aura științifică a acestui om de cultură de certă valoare n-au contat în fața unei justiții dominate de interese politice străine și ostile României.

Reproducem în continuare – pentru prima oară – unul din documentele elaborate de generalul Radu R. Rosetti ca ministru al Educației, Cultelor și Culturii ce ilustrează elocvent seriozitatea și competența cu care a lucrat în cele doar 11 luni (ianuarie – noiembrie 1941) cât a deținut acest post guvernamental.

Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor
Cabinetul ministrului
No. 9271

2 noiembrie 1941

Domnule Mareșal,

Drept răspuns dorinței Domniei Voastre (comunicată prin Secretariatul Președinției de Consiliu cu Nr. 15551 c.c. din 30 octombrie a.c.) de a fi informat asupra tuturor problemelor mari ce le urmăresc, am onoarea a vă expune cele ce urmează:

1 Nici o problemă artistică, bisericească, școlară și extrașcolară neputându-se rezolva fără mijloace potrivite, problema ce urmăresc acum este de a stabili nevoile bugetare reale – buget ordinar și buget extraordinar – ale tuturor instituțiilor care depind de acest minister.

În acest scop am dat cuvenitele dispozițiuni ca fiecare celulă a organizației ce conduc să alcătuiască următoarele proiecte:

a) bugetul real care să acopere toate nevoile reale de întreținere pe temeiul organizației de azi a școalei, bisericei, muzeului, teatrului respectiv;

b) un buget de investiții necesare pentru ca actualele unități să funcționeze în condițiuni optime;

c) un buget de întreținere și unul de investiții pentru acele instrucțiuni care ar trebui dezvoltate pentru ca artele, biserica, școala și activitatea extrașcolară să poată da maximum de rezultate.

Aceste proiecte, verificate și puse la punct de diferitele organe ierarhice, vor fi unificate în două mari bugete generale ale căror alcătuiri vor fi gata la începutul anului 1942.

Astfel veți putea cunoaște în cadrul lunii ianuarie nevoile reale bugetare ale instituțiilor dependente de acest minister atât în alcătuirea de azi, cât și în ceea ce va fi necesară de dezvoltat pentru viitor.

II. A doua problemă mare este aceea a cadrelor.

Aceasta cuprinde două laturi și anume: o latură financiară și o latură de formare.

Prin mărirea salariilor s-a ajutat mai ales corpul didactic secundar, corpul didactic primar rămânând cu salarii ce nu au urmat scumpirea traiului.

Același lucru se poate spune în ceea ce privește corpul didactic superior. Și aici mai este de adăugat cestiunea pensiilor care se întregesc din taxele studenților – ceea ce este rău văzut de aceștia din urmă și nu este nici drept.

În ceea ce privește formarea profesorilor s-au înscris în proiectele de noi legi (depuse toate afară de acel al învățământului superior la Președinția Consiliului) normele noi. Problema cere a se da soluțiunea cât mai repede, cu atât mai mult cu cât, în scopul de a menține în activitatea de serviciu numai elemente folositoare, au fost scoși la pensie și au fost trecuți în cadrul disponibil mulți profesori din cele trei grade de învățământ.

Tot prin noile legi s-a prevăzut o mai bună selecționare a corpurilor de control și crearea din nou a unui corp de control al corpului didactic universitar. Intensificarea controlului în ultimele două luni a dat foarte bune rezultate, dar încă nu toate rezultatele ce s-ar putea obține dacă corpul de control ar dispune de mijloacele de transport adecvate. De aceea urmăresc cu o deosebită atenție realizarea propunerii ce am făcut (cu adresa no. ... din ...) de a se înzestra organele de control cu vehicule automobile.

O problemă de mare însemnătate este cea a recrutării clerului și a ierarhiei bisericești ortodoxe, care nu este, prin mulți din alcătuitorii săi, la înălțimea ideală dorită, după cum ne-au arătat-o evenimentele din luna ianuarie trecută și practica de toate zilele.

În această privință cred că ar trebui pe de o parte a reduce numărul prea mare de mitropolii și de episcopii și salariza mai bine întreaga preoție pentru a o împiedica de a abuza de cereri prea mari în dauna creștinilor, iar pe de alta a intensifica posibilitatea controlului (prin mijloacele arătate la controlul școlar) și a impune forurilor bisericești aplicarea măsurilor disciplinare duhovnicești ce trebuie să decurgă din condamnările pronunțate de tribunalele civile și militare.

De asemeni trebuie menținută hotărârea luată de minister ca preoții să nu facă parte din consilii de administrație.

În ceea ce privește artiștii de orice soi (pictori, sculptori, gravori, artiști dramatici etc.) problema ce o urmăresc este pe de o parte micșorarea numărului lor crescut peste nevoile noastre reale, prin înmulțirea a fel de fel de școli și de cursuri care nu produc decât mediocrități pretențioase, iar pe de alta ameliorarea învățământului respectiv, ceea ce se va face prin noul proiect de lege. Urmăresc de asemenea sistematizarea ajutoarelor ce s-au dat și se dau și azi de diferite instituții ale statului organizațiilor artistice întotdeauna după merit.

În sfârșit în ceea ce privește educația extrașcolară tonul este de făcut în ceea ce privește formarea cadrelor.

Legea prezentată de subsecretariatul respectiv cred că va îngădui o bună recrutare a cadrelor.

III. A treia problemă este aceea a învățământului (legi, programe, manuale).

Normele avute în vedere și pe care le-am aplicat în proiectele de legi prezentate și în acel pe cale de alcătuire a celui al învățământului superior sunt cele date de Domnia Voastră și dezvoltate de instrucțiunile date de mine comisiilor de redactare a acelor proiecte.

Mai sunt două probleme de rezolvat: una aceea a programelor analitice, în curs de studiu, și a doua aceea a manualelor. Ambele aceste probleme trebuiesc rezolvate cât mai curând pentru ca să se poată redacta și tipări din vreme manualele care să fie gata până-n septembrie 1942.

IV. A patra problemă este aceea a elevilor și a studenților.

Din punct de vedere disciplinar s-au obținut bune rezultate prin măsurile luate. Acestea trebuiesc deci menținute. Ele se pot dezvolta încă prin aplicarea prescripțiilor decretului lege asupra educației și îndrumării în viață a tinerimei. Aceste prescripții au fost în general foarte bine primite de corpul didactic și aplicate cu continuitate, pot da rezultate din cele mai bune.

Rămâne încă, în privința educației, o preocupare de seamă aceea a cooperării dintre familie și școală, ca și dintre biserică și școală, care nu sunt încă desăvârșite.

- În ceea ce privește igiena este încă mult de făcut. Noul serviciu al igienei școlare și inscripțiile sale și ale mele au arătat următoarele:*
- a) nevoia înmulțirii numărului medicilor școlari și alcătuirea unui corp restrâns, dar foarte bine selecționat de medici inspectori școlari;*
 - b) nevoia unui concurs mai deplin al medicilor oficiali de plasă și comune;*
 - c) nevoia de mărirea numărului și de îmbunătățirea înzestrării policlinicilor și infirmeriilor școlare;*
 - d) nevoia crescândă a cantinelor școlare;*
 - e) nevoia absolută și grabnică a înființării de cât mai multe internate școlare, căci cu sistemul gazdelor actuale, neigienice, lipsite de mijloacele de educație, este imposibil de a mai urma.*
- V. În ceea ce privește instituțiunile autonome depinzând de acest minister, problemele de seamă ce mă preocupă sunt:*
- a) La Casa de Credit a Corpului Didactic, isprăvirea punerii ordinei, sancționarea vinovaților și găsirea mijloacelor pentru acordarea de credite ieftine membrilor corpului didactic, care au în adevăr nevoie și frânarea posibilităților de împrumut pentru cei ce le concretizează în scop de speculă sau pentru cheltuieli de lux.*
 - b) La Casa Școalelor, isprăvirea de asemenea a anchetelor și punerea ordinei în vasta sa administrație, precum și mărirea tuturor veniturilor sale printr-o mai bună administrație a bunurilor. Mărirea veniturilor va îngădui pe de o parte o mai largă înzestrare a școlilor cu material didactic, iar pe de alta editarea și tipărirea de lucrări serioase și ajutorarea pe o scară mai largă a scrierilor și traducerilor merituose.*
 - c) La teatre și opere, dezvoltarea lor calitativă ca și dezvoltarea acțiunii lor educative și recreative prin cât mai numeroase turnee artistice în cât mai multe localități din țară. În ceea ce privește repertoriul lor, urmăresc mărirea reprezentațiilor cu piese clasice sau altele necesare școlărimii.*

*Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor,
General R. Rosetti*

B.A.R.,
Arhiva general R. Rosetti,
pachet XXIII, varia 12, doc. 21. Ciornă

„BĂTĂLIA“ PENTRU ALFABETUL ALBANEZ CU LITERE LATINE – 1908–1911

Lector dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU

Începutul secolului al XX-lea s-a anunțat și pentru Imperiul otoman plin de tulburări; „spectrul decăderii complete”¹ a făcut ca unii reprezentanți ai intelectualității și chiar unii sultani să fie dispuși să introducă o serie de reforme care să determine renașterea Turciei, reforme în manieră burgheză și pe baze democratice. Intelectualii situați pe această poziție făceau parte din comitetele intitulate „Uniune și progres”, cunoscuți ulterior sub numele europeanizat de „Junii turci”².

În anul 1908, la 3 iulie, s-a declanșat revoluția turcă pe teritoriul Mecedoniei³. Cum toată armata a 3-a ce se afla acolo a aderat la noul program al „Junilor turci”, sultanul Abdul Hamid al II-lea a trebuit să accepte Constituția din 1876 a lui Midhat Pașa și să-i accepte la guvernare⁴. Revoluția turcă a trezit, cum era și firesc, interesele balcanicilor: bulgari, greci, sârbi, muntenegreni, albanezi, macedoneni, aromâni, care, toți, nu aveau o entitate statală⁵. Profitând de aceste evenimente, albanezii au declanșat lupta pentru independență statală prin revendicări cu caracter național-cultural. Ideea aceasta era mai veche. Ea fusese lansată în deceniul 4 al secolului al XIX-lea de Naum Vechilargi, care a fost convins că redeșteptarea poporului albanez

¹ N. Ciachir, *Implicații pe plan european ale revoluției turce din 1908*, în RI, t. 31, 1978, nr. 9, p. 1625.

² *Ibidem*, p. 128–1629.

³ *Ibidem*, p. 1029–1030.

⁴ *Ibidem*, p. 1631.

⁵ Memoriul din 10/23 august 1908 întocmit de Constantin Brăileanu, consulul României la Bitolia, în legătură cu regimul constituțional din Turcia și efectele sale asupra „Chestiunii macedo-române”, privind ideologia junilor turci, ecoul reformelor preconizate în rândul naționalităților din imperiu, în vol. *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*. București, D. G. A. S., 1986, p. 561–570, doc. nr. 220.

nu se putea face decât prin școală⁶. Tot el a fost și autorul unui alfabet al limbii albaneze și a două abecedare. Ideile lui Naum Vechilargi au fost continuate de Liga de la Prizren, înființată în 10 iunie 1878 și condusă de patriotul Abdul Frasherî⁷. Între anii 1880–1912 au apărut o serie de lucrări religioase, abecedare și gramatici ale limbii albaneze în limba albaneză cu caractere latine⁸.

În acest context istoric cultural, la mai puțin de o lună de la evenimentele din iulie 1908, consulul României de la Ianina, S. Greceanu, informa consulatul de la Constantinopol, pe I. N. Papiniu, despre „izbucnirea măreață și neașteptată a sentimentului național la albanezii din acest vilaiet, care numai grație tinerilor turci și noului regim au putut obține, în fine, recunoașterea oficială a naționalității lor atât de oropsite în trecut” și că „albanezii s-au pus pe lucru cu o energie și un entuziasm de minune, au deschis școli în câteva localități ca Valona, Arghirocastro, Berat și ./.../ curând vor introduce limba lor în însăși școlile musulmane ale Statului”⁹. Tot I. N. Papiniu îl informa pe ministrul afacerilor externe, Ion I. C. Brătianu, despre „deșteptarea naționalismului albanez”¹⁰.

La sfârșitul lunii august se preconiza convocarea unui Congres al albanezilor, care să discute problemele culturale ale acestora¹¹. Până atunci, la 1 septembrie 1908, s-a făcut „cu o deosebită solemnitate inaugurarea clubului politic albanez Baskimi (Unirea) din Monastir. Discursurile s-au ținut în limba turcă, albaneză și franceză¹². Programul politic albanez a fost tipărit în noul organ de presă intitulat „Lyrija” (Libertatea), condus de Lumo Skendo și apoi de Midhat Pașa; ziarul a apărut mai întâi la Uskiüb și apoi la Salonic. În nr. 10 din octombrie programul se rezuma la următoarele puncte: 1) Fidelitatea față de Constituție, căreia albanezii îi datorează libertatea; ei trebuie să rămână cetățeni loiali ai imperiului și să apere drepturile pe

⁶ Constantin N. Velichi, *România în sud-estul Europei (1800–1912)*, în vol. *România în sud-estul Europei. Culegere de studii*, București, Editura Politică, 1979, p. 98.

⁷ *Ibidem*, p. 130.

⁸ Gelcu Sefedin Maksutovici, *Istoria comunității albaneze din România*, București, Editura Kriterion, 1992, p. 55–56.

⁹ Arh. Min. Afac. Externe, fond Constantinopol, vol. 134 (1881–1911) – raportul din 9/22 august 1908 al consulului României din Ianina, dl. S. Greceanu, către trimisul extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Constantinopol, dl. I. N. Papiniu.

¹⁰ *Ibidem* – raportul din 15/28 august 1908 al lui I. N. Papiniu din Constantinopol către min. ad-interim al afacerilor externe, Ion I. C. Brătianu.

¹¹ *Ibidem* – Raportul consulului României la Constantinopol, dl. I. N. Papiniu, către Ministerul Afacerilor Străine din 25 aug. septembrie 1908.

¹² *Ibidem* – raportul consulului României din Bitolia, C. Brăileanu, din 1/14 sept. 1908 către I. N. Papiniu.

care le conferă Constituția. 2) Ridicarea stării culturale și economice a țării prin răspândirea instrucțiunii, prin suprimarea sărăciei și anarhiei; prin dezvoltarea comerțului, industriei, agriculturii și punerea în valoare a izvoarelor de bogăție a țării. 3) Propagarea limbii albaneze, a culturii și a tuturor ideilor care se leagă de întărirea naționalității albaneze”¹³.

Chestiunile legate strict de alfabet și de școli s-au discutat la primul Congres General Albanez ce s-a ținut la Monastir în zilele de 1–8 noiembrie 1908¹⁴. Președintele onorific a fost desemnat guvernatorul general Aifzi Pașa, iar președinte efectiv a fost ales Midhat Bey, directorul afacerilor politice ale vilaietului și președintele clubului albanez. Ca vicepreședinți au fost desemnați George Kiriagi, dragoman onorific al Consulatului austro-ungar din Bitolia, și Louis Gurakuki originar din Scodra, publicist, reîntors de curând din Sicilia. Au fost prezenți 31 de delegați, reprezentând 46 de organizații politice albaneze din Turcia și din străinătate. Menționăm câteva nume: Sotir Peçi din America, Ferhim Bey din Egipt, Louis Gurakuki din Sicilia; din Ianina Midhat Frașari, din Tirana Refic Bey Toptani ș. a. Scopul principal al Congresului l-a constituit „fixarea unui singur alfabet comun, deoarece situația în această chestiune era destul de complicată. Existau trei alfabetice care deși aveau la bază alfabetul latin se deosebeau între ele în privința scrierii literelor ce exprimau sunetele speciale ale limbii albaneze. Exista: alfabetul introdus de Naim Frașari și de fratele său, Sami Frașari, ce conținea multe litere grecești; cel introdus de preoții catolici care era curat latin; al treilea, cel intermediar, alcătuit de Societatea Bașkimi (Unirea) din Scodra. Din partea albanezilor musulmani exista tendința de a se introduce caracterele arabe în scrierea limbii albaneze.

La Congres au avut loc dezbateri publice aprinse, propunându-se în final să se alcătuiască o comisie din 11 persoane care să delibereze asupra problemei alfabetului. Cele 11 persoane erau: Sotir Peçi, George Kiriagi, Midhat Bey, Louis Gurakuki, Z. Cilka – șeful misiunii protestante din Corița și director al unicei școli albaneze care exista până în noiembrie 1908, Dimitri Buda, farmacist din Elbasan, Ahil Moși – publicist, Bairam Fehmi – fost profesor, Sahmi Bey – deputat, Peter Fișta – preot catolic la Scodra, Andrea Mudic – preot catolic. După patru zile de deliberări, rezultatul a fost clar: adoptarea alfabetului pur latin. Pentru sunetele speciale se vor întrebuișa literele compuse. Apoi, avându-se în vedere că alfabetul zis „Frașari” este

¹³ Ibidem – raportul consulului României din Salonic, D. C. Penescu, către I. N. Papiniu, din 10/23 oct. 1908.

¹⁴ Ibidem – rapoartele consulului României din Bitolia, C. Brăileanu, din 4/17 noiembrie, din 12/25 noiembrie și din 19 noiembrie/2 decembrie 1908.

introdus aproape în întreaga Albanie de Jos, s-a hotărât ca manualele scrise în acest alfabet să fie menținute deocamdată și înlocuite treptat, pe măsură ce se vor tipări altele noi. La congres s-au mai discutat și alte probleme, cum ar fi: înființarea de școli naționale, introducerea limbii albaneze în școlile statului și „începerea unei propagande cât mai vii”, mai ales printre albanezii creștini care erau atrași de Patriarhie în sfera ei de influență și socotii greci. Congresul a mai remarcat că hogealele din multe sate albaneze au fost câștigate pentru ideea națională, introducându-se din toamna anului 1908 în școli limba albaneză alături de cea turcă. Iar în satele unde aceștia nu știau limba albaneză, să se ducă la Monastir și să o învețe la clubul albanez de acolo. În secret, într-una din ședințe, căpeteniile au alcătuit un program politic care urma să fie susținut în Parlament și direct în fața guvernului turc (ideea de bază fiind aceea a recunoașterii identității albaneze, iar primul pas îl constituia întemeierea de școli naționale și adoptarea alfabetului cu caractere latine). Acțiunea de emancipare a albanezilor nu a fost privită cu ochi buni de turci și chiar Comitetele de Unire și Progres din Salonic și Monastir nu erau de acord cu înființarea școlilor naționale, ceea ce a determinat protestul celor în cauză¹⁵. În protestul alcătuit de clubul albanezilor din Monastir se arăta că „se seamănă discordie pe tema alfabetului”, spunându-se „că nu este permis a se scrie decât cu litere arabe”.

Anul 1909 a adus al doilea moment deosebit de important în „bătălia” pentru alfabetul de caractere latine. Este vorba de Congresul albanezilor „comandat” de guvernul turc și a cărui convocare a avut loc la Dibra, capitala sangeacului cu același nume, în ziua de 10 iulie¹⁶, când se aniversa un an de la proclamarea Constituției în Turcia. Congresul a avut drept scop, după cum rezultă din rapoartele revizorilor școlari Andrea Balamace și Nicolae Tacit, „de a se face apel încă o dată la unire, liniște și menținerea pe toate căile a regimului constituțional” /.../ Întâlnirea „s-a făcut /.../ spre a se convinge aceștia (guvernul și Comitetul pentru Unire și Progres) de fidelitatea supușilor albanezi față de regimul Constituțional, deoarece veleitățile de autonomie și independență ale albanezilor erau evidente”. La congres au fost invitate numai persoanele de încredere. Cluburile albaneze din Salonic, Monastir și Ianina au protestat și au invitat delegații din partea tuturor cluburilor albaneze, conturându-se două tabere divergente. Prima ședință s-a ținut sub

¹⁵ *Ibidem* – raportul consulului României din Bitolia către I. P. Carp, însărcinatul României la Constantinopol, din 16/29 martie 1909.

¹⁶ *Ibidem* – raportul din 4/7 martie 1909 trimis de revizorul școlar Andrea Balamace din Monastir și cel din 22 iulie/5 august al inspectoratului școlilor din Bitolia, N. Tacit. Ambele rapoarte sunt adresate lui I. N. Papiniu.

președinția muftiului de Dibra, fără a se îndeplini formalitatea pentru alegerea biroului congresului; pur și simplu muftiul s-a înconjurat de toți membri comisiei organizatorice, a scos din buzunar și a citit o moțiune cu patru puncte, care conținea în esență elemente de credință a supușilor albanezi față de guvernul turc.

Naționaliștii albanezi au protestat, respingând moțiunea și propunând alegerea unei comisii din sânul delegaților, care, împreună cu comisia de organizare, să alcătuiască programul congresului. Acest lucru s-a acceptat și s-a trecut la alegerea comisiei: 40 de membri din 322 de delegați. În final s-a elaborat o nouă moțiune care prevede printre altele: „limba de învățământ va fi cea albaneză și cea turcească, după cum ar dori fiecare”.

Următorul moment l-a constituit Congresul de la Elbasan din zilele de 20–28 august 1909¹⁷, convocat din inițiativa Clubului albanez din Salonic. Scopul acestuia a fost „de a se discuta chestiunea școlară și probabil cea religioasă” și „de a se căuta mijloacele cele mai eficace pentru aducerea tuturor albanezilor la conștiința națională albanezească”.

Au participat 36 de delegați – musulmani (25) și creștini (11) – de pe teritoriul Turciei. Congresul s-a deschis sub președinția lui Derviş Bey, notabil albanez din Elbasan, vicepreședinte a fost tot Midhat Bey (care, bănuind de relații cu Comitetul Junilor Turci, a ieșit foarte greu la vot). S-au discutat următoarele probleme: 1. Înființarea unei Școli normale de învățători cu 6 clase la Elbasan; 2. Înființarea la Corița a unei Societăți cu numele „Pärparim” (Înaintarea), ce trebuia să fie recunoscută de Parlament ca persoană juridică și morală și care va fi Casa de Ajutor a școlilor unde se vor depune toate sumele ce vor trimite cluburile, societățile, precum și oricare patriot albanez ori vreun filoalbanez. Prima datorie acestei Societăți va fi ca să înureșină Școala normală din Elbasan și va ajuta toate școlile care nu vor putea fi întreținute bine de cei care le-au înființat; 3. Societatea „Pärparim” să ceară sprijin guvernului pentru întreținerea școlilor albaneze, să deschidă altele în alte centre lipsite de mijloace; 4. Albanezii din orice localitate se vor sili să introducă limba albaneză în orice școală străină care se găsește în Albania; 5. Clubul albanez din Monastir este ales ca club central pentru 2 ani; el va elabora un regulament pentru administrarea școlilor; 6. Scriitorii albanezi vor fi rugați să se servească de limba vorbită la Elbasan care se înțelege de toți albanezii; 7. Să se ceară la întrunirile generale prin

¹⁷ *Ibidem* – rapoartele lui N. Tacit din 17/30 aug. 1909, din 29 aug./11 sept. 1909, al revizorului școlar C. D. Metta din 17/30 aug. 1909, al institutorului Filip Leji din 1/14 sept. 1909, al consulului C. Brăileanu din 5/18 sept. 1909. Rapoartele sunt adresate consulului României la Constantinopol I. P. Carp.

vilaieri înființarea de școli agricole unde se simte nevoie; 8. S-a ales o comisie de 10 persoane care să meargă la Corița să aleagă Comitetul activ al Societății „Përparim”.

De menționat că în aproximativ două luni, Școala normală de institutori din Elbasan era deja în funcțiune. Consulul român din Monastir, dl. Constantin Brăileanu, informa în decembrie despre inaugurarea ce a avut loc în ziua de 18 noiembrie 1909 a respectivei școli¹⁸. La serbare au luat parte autoritățile locale și toți fruntașii albanezi. A doua zi, pe 19 noiembrie, au început cursurile cu 40 de elevi. Corpul profesoral număra 6 profesori: Garakuki – director, Al. Giovani, Petri, Hogia Ibrahim, P. Biba, Popa Hristu. Comitetul pentru Unire și Progres a continuat uneltirile contra albanezilor.

În ziua de 24 ianuarie 1910, la Monastir s-a ținut un mare miting al musulmanilor pentru a protesta contra introducerii alfabetului latin în scrierea limbii albaneze¹⁹, miting inițiat din umbră de guvernul turc. Tema discuțiilor a constituit-o „pericolul ce(-1) (re)prezintă alfabetul latin pentru unitatea musulmanilor, trebuie să se respingă acest alfabet ce se răspândește de preoții catolici în Albania de Nord”; s-a protestat, de asemenea, contra introducerii în școli a limbii albaneze. La Corița nu s-a îndrăznit convocarea unui miting, dar s-a pus ca să se trimită o telegramă guvernului, protestând contra alfabetului latin. Imediat albanezii naționaliști au trimis și ei o telegramă protestând și arătând că „adevărata dorință a poporului albanez este adoptarea literelor latine”. Din Elbasan s-a trimis de asemenea o telegramă în același sens. Câteva zile mai târziu, pe 5 februarie, la Elbasan a avut loc un nou „miting-monstru” convocat de Clubul albanez din localitate pentru a protesta contra deciziei guvernului de a introduce alfabetul arab în scrierea limbii albaneze. Au luat parte peste 7000 de persoane, după cum informa Const. Brăileanu²⁰.

Într-adevăr, Ministerul Instrucțiunii Publice turc dăduse ordin privind introducerea în școli a alfabetului arab. În semn de protest, o serie de elevi s-au retras din liceele și școlile din Scopia și Monastir, venind la Elbasan, la Școala normală de acolo.

În paralel, între ziarele „Neir Hakikat”, organul de presă al Comitetului pentru Unire și Progres, și ziarul „Baskimi Kombat” s-a dus o violență

¹⁸ *Ibidem* – raportul lui C. Brăileanu din Monastir din 7/20 decembrie 1909 către consulul României la Constantinopol, I. N. Papiniu.

¹⁹ *Ibidem* – raportul lui C. Brăileanu din 25 ian./8 febr. 1910 către I. N. Papiniu.

²⁰ *Ibidem* – raportul lui C. Brăileanu din Monastir către consulul României la Constantinopol, I. N. Papiniu, din 6/19 febr. 1910.

polemică în problema alfabetului²¹. Ziarul „Zghim” din Ianina a susținut și el introducerea caracterelor latine; în numărul 72 din 15 martie 1910 se spunea foarte clar: „Apărarea alfabetului nostru o considerăm ca o datorie națională²²”. În raportul său din 17 februarie/3 martie inspectorul școalelor din Bitolia, N. Tacit, informa Constantinopolul că „acest conflict dintre albanezii naționaliști și cei turcomani în chestiunea alfabetului tinde să ia proporțiuni pe cât de mari pe atât de primejdioase”. Și în continuare, „naționaliștii sunt prezenți prin tot ce există bun și conștient de naționalitate albaneză, iar turcomanii prin hogeale de un fanatism inconștient și masa brută a poporului albanez”.

În această atmosferă înfierbântată s-a ținut la Monastir un nou Congres al albanezilor, între 19–21 martie 1910²³, cu scopul de „a se discuta situația creată cauzei albanezești prin atitudinea mereu provocatoare a Comitetului june turc, prin măsurile arbitrare luate de guvern în chestia alfabetului și prin piedicile ce se pun în genere mișcării culturale albaneze”. La Congres au luat parte 18 delegați, reprezentând 37 de cluburi și societăți. Președinte a fost Bedri Bey, delegat al Clubului din Ipek. Discuțiile s-au limitat la problema școlilor și a alfabetului. Toți vorbitorii s-au pronunțat fără rezervă pentru menținerea alfabetului latin. În final s-au luat următoarele hotărâri: 1) Menținerea alfabetului latin; 2) Înființarea unei școli normale (sau liceu) cu internat la Scopia și a unei gazete; 3) Recunoașterea Clubului albanez de la Constantinopol drept club central; 4) Se va interveni pe lângă guvern în favoarea albanezilor creștini ortodocși pentru a obține de la Patriarhie dreptul de a se oficia în limba albaneză; 5) Dacă Comitetul june-turc și autoritățile vor persista în atitudinea lor ostilă, albanezii vor trece la o acțiune revoluționară.

Într-adevăr, lunile de primăvară ale anului 1910 au fost marcate de revolta albanezilor. Una din cauze, după cum rezultă din interviul acordat de fruntașul albanez Derviş Hima ziarului „Progrés de Salonique” din 2/5 aprilie, a constituit-o „măsura arbitrară a guvernului în ceea ce privește impunerea caracterelor arabe pentru scrierea limbii albaneze. Această măsură, dacă ea ar fi fost acceptată, ar avea ca rezultat imediat moartea literaturii albaneze”.

²¹ *Ibidem* – raportul consulului C. Brăileanu din 15/28 febr. 1910 către consulul României la Constantinopol, I. N. Papiniu.

²² *Ibidem* – traducere din ziarul „Zghim” nr. 72 din 15 martie 1910.

²³ *Ibidem* – raportul consulului României din Bitolia, C. Brăileanu, din 22 martie/5 aprilie 1911.

care are la activ mai multe secole de eforturi și progrese²⁴. În cursul anului 1910 măsurile de reprimare ale autorităților turcești au continuat.

Odată cu începutul anului următor a fost ridicată starea de asediu, dar albanezii și-au continuat activitatea pe aceeași linie.

În luna martie a aceluiași an a apărut un nou ziar săptămânal intitulat „Drita” (Lumina), scris jumătate în limba albaneză cu caractere latine și jumătate în limba turcă.

În sfârșit, în raportul său din 11/24 martie 1911, I. N. Papiniu, consulul României la Constantinopol, îl informa pe ministrul afacerilor străine, Titu Maiorescu, că „guvernul a admis ca «fatva» Șeik-Islamului, prin care se considera scrierea limbei albaneze de musulmani cu litere latine ca un păcat”, să fie reformată de actualul Șeik al Islamului, Musa Kiazim Efendi. În continuare Papiniu informa că „noul ministru de interne, Halil Bey, printr-o circulară adresată valiiilor de Monastir, Iuskub, Ianina și Scutari, permite redeschiderea școlilor albaneze ce fuseseră închise și învățătura în limba albaneză cu literele albaneze (latine), afară numai de învățătura Coranului și a Akaidului (Catehismul musulman) ce se va face cu litere arabe, guvernul rezervându-și și supravegherea severă a instrucției religioase”. Lua sfârșit o primă etapă din lupta poporului albanez. Pentru moment, lucrurile s-au liniștit și albanezii au avut câștig de cauză. Cucerirea aceasta a constituit un pas important în perspectiva dobândirii independenței Albaniei ce se va realiza pe 28 noiembrie 1912.

²⁴ *Ibidem* – vol. 35 (1911–1914) – raportul consulului României la Constantinopol, I. N. Papiniu, din 11/24 1911, către ministrul afacerilor străine, Titu Maiorescu.

1) În toate școlile primare și școlile „Ruzdije” (gimnazii) limba de predare va fi limba albaneză, conștinuând ca ele să se fie întretinute și mai departe de către Stat. Limba turcă se va preda numai cu începerea anului al 4-lea.

2) Subvențiile care se trimiteau până acum școlilor fraților noștri albanezi creștini de către Guvernul grec să fie date prin orice mijloc. În schimb bunurile bisericilor să se administreze mai bine, iar ceea ce se mai lipsește pentru întreținerea școlilor să se dea de către Stat, pentru ca aceste școli ale Albanezilor creștini să devină școli naționale albaneze.

3) Fundațiile pioase (vacuifurili) mahomedane din Albania să fie bine administrate; o parte din veniturile lor să se întrebuințeze pentru scopurile stabilite de fondatori, iar o parte să se destineze pentru scopuri naționale.

4) Toate anticuitățile, care se găsesc în cele patru vilaiete ale Albaniei și anume: Korrator, Taurina, Cosovo și Shkutar, să se adune într-un muzeu dintr-un oraș albanezesc spre pilda Elbasan, care muzeu se va considera ca o parte al Muzeului național otoman din Constantinopol.

5) Serviciul militar să se reducă la 2½ sau 2 ani și soldații albanezi să servească în vilaietul lor sau al prietenilor în Albania, afară de cazul de mobilitare.

6) Ofițerii, dela comandantul de companii în jos, să fie albanezi spre a se asigura o mai bună instrucție a trupelor.

7) Ofițerii de jandarmerie întrebuințată în Albania să fie albanezi și să fie absolvenți sau ai școlilor militare sau să fie urmați școli speciale de jandarmerie.

8) Primarii comunelor să fie desemnați prin alegeri generale; atribuțiunile primarilor să fie largite; perceperea și repartizarea birourilor să fie rezervate autorităților comunale.

9) Explorarea și exploatarea minelor, căi și construcția și exploatarea căilor ferate în Albania să se facă într-un chip folositor Albaniei, întocmindu-se în același timp o lege care să pună stăvila amestecului și influenței străinilor.

10) La numirea funcționarilor civili din vicietile albaneze să se dea preferință Albanezilor înaintea celorlalte naționalități și să se ia în considerație pe cât se va putea oamenii locului.

11) Toate veniturile destinate pentru lucrările publice, precum șosele, poduri și alte mijloace de comunicație, să se lase în mâna administrațiilor locale. Asemenea să se afecteze și o parte din veniturile generale pentru lucrările publice.

12) De oarece partea de sud a Albaniei și în special Krujevoia este agricolă, să se înființeze acolo două mari ferme-model și mai multe mari școli primare de agricultură.

13) Pentru crimele comise în Albania, întrucât legea le pedepsește cu moartea, și se execută această pedeapsă.

14) Pentru înmulțirea școlilor și măștrăviea în viața marelui în Albania, consiliile administrative ale sangiacurilor și vicietilor să aibă dreptul de a

impune biruri speciale.

15) În vederea înființării unei universități albanesti să se prevadă în fie-care an în bugetul învățământului a unei stipendii pentru cinci Albanezi, care vor fi trimiși în centrele de civilizație ale Europei și Americii unde a se pregăti ca profesori.

16) Limba și naționalitatea albanică să se recunoască oficial de către Guvern și pe nufuz-teskereli (faptul de naționalitate) - să se treacă înviciatimea, Albanex creștin sau Albanex mahomedan."

17) Preoții catolici și ortodocși din Albania să se plătească de către Stat, pentru a împiedeca amestecul și influența străină, precum cea a Austriei, Italiei și Greciei.

18) Să se caute mijloacele necesare pentru regularizarea și curățirea râului și lacului de la Corita, ceea ce ar fi un bine și pentru Stat și pentru populație.

Ameria la anul 1888.

Delegații la Congresul albanez din Bitolia,
scris la 1 Noiembrie 1908.

America: Lotie Peli
Egipt: Fehim Bey
Italia: Louis Gurakukli
București: Lotie Peli
Constanta: Akil Efendi
Uscub: Afis Ibrahim Efendi
Sofia: } A. Scaba
Philippopolis: }
Salonic: Michael Bey
Monastir: Selahedin Bey, George Hiriagi
Corita: Seftik Fazari, Toma Avranis, Sami Horca, F. Cikka, A. Gramus
Janina: Michael Fazari
Durazzo: Nicola Castori
Scodra: Akil Moni, Andrea Mledis, Peter Sergi Fista, D. Mile
Elbasan: Dimitri Buda, Simon Suterikli
Tirana: Refik Bey Topitani
Avlonia: Leonida Naci
Arghirocastro: Refik Shinoastra, Fehi Topuli
Colonia: Salim Bey Colonia
Harova: Aziz Berzesta, Suleiman Efendi
Berat: Louis Gurakukli
Leasovic: Fehi Leasovic

Comisiunea pentru fixarea alfabetului.

- 1) Lotie Peti
- 2) George Hixiagi, drapoman onorific al consulatului austro-ungar
în Prilepa
- 3) Mikhal Bey, director al afacerilor politice în Salonic
- 4) Louis Gurakuti, publicist
- 5) Z. Cilka, reful misiunii protestante în Corinți și director
al unicei școli albaneze, care există până acum
- 6) Dimitrie Buda, farmacist în Elbasan
- 7) Ahil Mosi, publicist, refugiat în Italia
- 8) Bairam Fehmi, fost profesor și reful băncii care a
onorit pe mitropolitul grec Fotios
- 9) Sahuni Bey, fost director al ziarului drită în Sofia, deputat
- 10) Pater Fista, preot catolic la Scoara și
- 11) Andree Mudic, preot catolic.

Salonic 23 Iulie 1909

27. VII. 1909

Nº 550

Congresul albanez de la
Dibra.

Nº 1113
28 Iulie 1909

Se va cere
opiniile
sele al reprezentatilor
Comitetului si
Comitetului Congresului

Domnule Ministere,

Prin raportul meu Nº 507 din 6/19 Iulie curent, am avut onoare a informa pe Excelența Voastră, că, în ziua de 10/23 Iulie c., prima aniversare a restabilirii Bndikției în Impăratul Otoman, se va ține, la Dibra, un congres al albanezilor.

La acest congres, care a ținut de la 11/24 Iulie pînă la 15/28 Iulie, au participat 315 delegați din Vilaietle Salonic, Cosovo, Monastir, Scutari (albania) și Jarina. Dintră acești delegați, s'au ales 40 de membri, câte 8 de fie care vilaiet reprezentat la adunare — pentru a discuta programul politic al Albanezilor și a întocmi rezoluțiunile cari urmau apoi să fie supuse congresului și votate.

Cred de oare care interes de a comunica Excelenței
Excelenței Sale
Domnului Ioan N. Papiriu
Cărmăuș Extraordinar și Ministru Plenipotențiar
al României

Voaștie, rezoluțiunile adoptate de Congresul de la Dibra, astfel cum ele au fost publicate de ziarul albaneg de aci "Lirița".

Aceste rezoluțiuni se împart în două: unele, cuprinse în 5 articole și privitoare la unitatea de idei și comunicarea de simțăminte a albanegilor față de Patria Otomană și de noul regim Constituțional din Imperiu iar altele, cuprinse în 10 articole, în care se arată dorințele albanegilor:

Pragul Ier Art. 1. A țări și a mării ca Otomani, aceasta este dorința noastră nestăruită. Acei cari ar voi să distingă această dorință vor avea să se măsoare cu puterea noastră.

Art. 2. Respingem fraza: Otomanii nu sunt mături pentru Constituție. Albanegii cu "bessa" lor conștiințesc curințele Constituției Otomane și socotesc de datoria lor națională de a susține Constituția cu prețul vieții lor.

Art. 3. În scopul de a salvagădi drepturile și demnitatea Constituției Otomane, fie în chestiunile pendinte precum și în acelea cari s'ar putea ivi ulterior, legiunile militare albaneghe, în urma invitației Guvernului, se vor ridica și vor fi gata a merge, la primul semnal, contra dușmanului, cu cel mai mare dispreț față de moarte.

Art. 4. Albanegii vor desfășura toată activitatea și tot zelul lor pentru a ajuta Guvernul în aplicarea măsurilor ce ar

adopta față de acei cari nu s'ar supune legilor și regulamentelor Constituționale și ar servi scopurilor și intereselor Statului.

Art. 5. Legea de recrutare este salutată cu bucurie și va fi aplicată, fără greutate, în toată Albania.

Grupul II:

Art. 1. Izvoarul de viață al țării fiind siguranță și liniște publică, nu s'ar putea tolera ca un particular, din propria și inițiativă și fără o judecată a Tribunalului, să și poartă însuși bunuri și pământuri ale altuia. Vor fi luate deci măsuri pentru a se pune la adăpost de răpiri și a se garanta toate proprietățile, pentru a se curăța furul, jaful, predarea și alte acte arbitrare.

Art. 2. Față de importanța locală a Vilaetelor noastre și pentru a întesni transporturile militare, a asigura dezvoltarea economică și schimburile comerciale, cerem să se construiască, în cel mai scurt timp posibil și în locurile cuvenite, cai ferate, drumuri și poduri; ca bălțile să fie secate, ca cursurile de apă să fie utilizate în limita posibilității, ca lacurile să fie curățite și făcute navigabile, în fine ca toate cererile prinzătoare la aceste diferite scopuri să fie luate în serioasă considerațiune și fără întârziere.

Art. 3. Cerem să se reformeze într'un mod convenabil școlile noastre și anume școala:

✓

A) ca la programele actuale ale școlilor să se adauge diferite materii științifice.

B) ca să se înființeze examene, pentru ca instrucțiunea să se poată da într'un mod perfect;

C) ca școlile noastre să poată deveni astfel ca să se compare și să se echivaleze cu stabilimentele superioare de instrucțiune;

D) ca să se creeze școli normale pentru a putea scoate profesori apti a generaliza instrucția publică precum și artile și științele.

E) ca aceste școli normale să fie conduse de profesori competenți de a predă filosofia religioasă, morala islamică și să comenteze Coranul.

F) ca să se creeze o universitate într'unul din orașele Bucurei Europene care se va găsi mai bine apropiat pentru aceasta

G) ca să se deschidă, fără întârziare, în localitățile cele mai înăpăinate ca cultura din Albania, școli primare, profesionale, agricole precum și licee.

H) ca învățarea limbii locale, adică a limbii albaneze, să fie facultativă și liberă, după metodele judecate ca cele mai nimerite.

I) ca să se prevadă alocațiuni tuturor acestor școli.

Art. 4. Coram' ca reformele esențiale cari se vor face în capitala Imperiului să fie întinse și aplicate în toate Vilaietele, ca funcționari

Guvernului să fie aleși de preferință printre presedinte mai mult în
curent cu uzurile, obiceiurile și moravurile din localitățile în care ei
vor fi trimiși; ca Consiliile Provinciale să aibă facultatea de a aplica
toate măsurile conferite lor de Constituție și aceasta în scopul de a
asigura adevărată fericire a patriei.

Art. 5. Cerem ca Guvernul să ia toate dispozițiunile cuvenite
pentru a regula conflictele ce s'ar putea eventual ivi în lungul
fructificării muncii muncimii.

Art. 6. Transformarea dijmei într'un impozit fonciar, pe baza
producțiunii mijlocii pe 5 ani este de sigur preferabilă unei adju-
dicării directe. Dar, fiind dat că această adjudicare a fost făcută,
sub vechiul regim, mai multe vilaine, peste valoarea reală, mijlocia
producțiunii pe 5 ani nu poate servi ca bază cinstită la transforma-
rea dijmei. În treburile de-și să se numească comisii compuse
din membri competenți și cari să examineze valoarea reală a
pământurilor și puterea lor de producțiune.

Art. 7. De oare ce Regia a provocat dezastru, cerem suprimarea
ei imediată, indemnizând Societatea sau, în caz de imposibilitate
de a face aceasta, pentru moment, cerem ca contractul să nu mai
fie reînnoit, la expirarea lui.

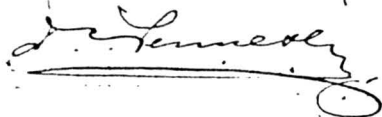
Art. 8. În scopul de a conserva și a generația simțimintele

Omene a creștinilor ortodocși, Valahi, Albani, cerem separarea
bisericilor și școlilor și alipirea acestora la Departamentul Instruc-
țiunii Publice, Constituția recunoscând libertatea exercitării tuturor
cultelor, cerem numirea unor șefi și funcționari religioși care să
cunoască limba maternă în care trebuie să se ofere serviciile
divine; aceste drepturi și revendicări fiind, de altfel, protejate, prin
lege, cerem Guvernului să le ia în considerare.

Art. 9. Pentru a asigura unirea între diferitele elemente Omene,
cerem instituirea, în centrele importante, a unor comitete după
modelul "Ligei pentru pace și înțelegere" care funcționează la
Salonic.

Art. 10. Congresul se va ține, în tot anii, în primele zile ale
lunii lui Octombrie, într-una din cele 6 capitale a celor 6 Vilaiete ce
va fi desemnată de sorți. Fiecare Vilaiet va delega 20 de persoane.
Congresul va ține 15 zile și chelt. lile vor fi plătite de Consiliul
care va funcționa sub numele de "Congresul Constituțional și
unionist al Albanajilor Otomani". Locul întrunirii și materiile
ce vor fi discutate vor trebui comunicate Vilaietelor, cu cel puțin
15 zile înainte de Congres.

Comunicând Excelenței Voastre, cele ce preced, Vă rog, să binevoiți
a primi, Domnule Ministru, asigurarea mea înaltă și mde conștientizării —

PREOCUPĂRILE DE BIBLIOLOGIE ȘI BIBLIOTECONOMIE ALE PROFESORULUI AURELIAN SACERDOȚEANU. DOCUMENTE DE ARHIVĂ.

DANIELA DULHARU

Personalitate importantă pentru cultura românească, Aurelian Sacerdoțeanu (1904–1976) s-a remarcat în mod deosebit în domeniul istoriei pentru care a manifestat plăcere încă din timpul gimnaziului, dar și în domeniul științelor auxiliare ale istoriei, dintre care amintim: arhivistica, diplomatica, heraldica, sigilografia.

Activitatea sa arhivistică, și nu numai, se concretizează de-a lungul celor 50 de ani de activitate în peste 1000 de titluri reprezentând: studii, articole, lucrări și peste 150 de recenzii și note bibliografice sau semnalări de cărți; în total aproximativ 7000 de pagini tipărite. O parte dintre ele, din nefericire pentru noi, au rămas încă nepublicate.

După cercetări atente, făcute în fondul „A. Sacerdoțeanu” la D.G.A.S. București, se poate concluziona că și în domeniul bibliologiei a activat, cu aceeași dăruire spirituală, ca în cazul științelor menționate mai sus.

Negândim, așadar, la o serie de articole și lucrări referitoare la o seamă de personalități importante pentru literatura românească. Astfel, îi amintim pe: Antim Ivireanul, Constantin D. Aricescu, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga și, nu în ultimul rând, pe B. P. Hasdeu.

Importante sunt, de asemenea, cursurile și lucrările sale cu privire la carte și bibliotecă; găsim aici definiții originale sau rezultate în urma studierii lucrărilor aparținând unor importanți bibliologi din țară sau din străinătate cu referire la termenii ce fac obiectul acestei științe. Amintim aici o foarte importantă prelegere: „Din Istoria Bibliotecilor” care merită întreaga noastră atenție, atât pentru vasta documentare ce i-a fost acordată, dar mai ales pentru bogăția de informații ce ne este pusă la dispoziție.

Aurelian Sacerdoțeanu are multe lucrări importante, ne reține însă atenția, în mod cu totul deosebit, aceea cu titlul „*Predosloviile cărților românești*“, I și II, în care cu migală și pasiune face o prezentare a lucrărilor vechi de pe teritoriul țării noastre, așa cum rezultă ea din prefețele acestora.

Dintre articolele mai importante nu putem omite „*Evoluția scrisului și cartea până la apariția tiparului*“. Un capitol ce face, de asemenea, obiectul acestui studiu este cel dedicat recenziilor și semnalărilor de cărți, alături de referințele și notele din domeniul bibliologiei. Aici, un loc important îl ocupă referința despre Mircea Tomescu, mare bibliolog român, fost student și coleg de muncă al lui A. Sacerdoțeanu, și recenzia făcută lucrării acestuia „*Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*“.

Punând în evidență o parte dintre lucrările profesorului A. Sacerdoțeanu în acest domeniu, găsim necesar de semnalat și alte lucruri; astfel, el a colaborat la faimoasa „*Bibliografie Românească Veche*“, pe ai cărei principali autori i-a stimat și prețuit; a participat fără întrerupere la toate ședințele „Cercului integrat de bibliologie“, al cărui președinte N. Georgescu Tîstu, cu care era în relații de bună prietenie; a dat curs numeroaselor invitații la aniversări și comemorări ale unor importante biblioteci din capitală și din țară, precum și numeroaselor invitații de a colabora la unele periodice; în fine, a corespondat cu importanți oameni ai bibliologiei românești, dintre care nu putem omite pe Dan Simonescu.

Mai este de remarcat și faptul că în timpul carierei sale, A. Sacerdoțeanu a ocupat numeroase și importante funcții. Așadar, menționăm câteva dintre acestea: În 1938 – Director la Școala Normală de băieți; în același an, la 1 oct., este numit Director General al Arhivelor Statului din București și Director Onorific al Școlii de Arhivistică, în ambele locuri având ca principală preocupare, îmbunătățirea condițiilor de muncă.

Nu se pot omite nici meritele și distincțiile primite:

- Meritul Cultural clasa a II-a pentru servicii aduse în literatură,
- Cavaler al Coroanei României,

Premiul de Stat „Gh. Asachi“ conferit de două ori (1934, 1937) de către Academia Română.

ISTORIA BASARABIEI. BIBLIOGRAFIE

Lector univ. dr. ADINA BERCIU DRĂGHICESCU

Prof. LIDIA BRÂNCEANU

- ABRUDEANU-RUSU ION, *România și războiul mondial*, București, 1921.
- ADAMOVICI E., *Cuvântul Basarabiei și al basarabenilor spus în Parlamentul Țării*, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1925, 8 p.
- ALEKSANDRI, L. M., *Basarabia și chestiunea basarabească* (Ib. rusă), Moscova, Gosudarstvennoe izd-vo, 1924, 104 p. + 14.
- AMBROZIEVICI CONSTANTIN, *Urmele omului diluvial în Basarabia*, în „Bulletin du Musée National des Sciences Naturelles de Kichineff”, Chișinău, I, 1926, p. 67 și urm.
- ANDRIEȘESCU, ION, *Bucovina și Basarabia în lumina arheologiei*, Mănăstirea Neamț, 1942.
- ANDRIEȘESCU, ION, *Contribuție la Dacia înainte de romani*, Iași, 1912 (Este inclus și teritoriul dintre Prut și Nistru).
- ANDRONACHI, GH., *Albumul Basarabiei. Figuri basarabene de la Alexandru Scarlat Sturza până la 27 martie 1918*, Chișinău, 1933.
- ANDRONACHI, GH. V., *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al unirii*, Chișinău, 1933, 256 p.
- ANTONESCU, ION, *Îndrumări administrative rezultate din inspecțiile făcute în Basarabia*, București, f. e., 1941, 16 p.
- ANTONESCU, MIHAI, *Basarabia desrobită. Drepturi istorice, nelegiuiri bolșevice, înfăptuiri românești*, București, 1942, 292 p. + 3 h.
- „ANUARUL STATISTIC AL ROMÂNIEI”, 1915–1916, București, 1919.
- ARBURE, ZAMFIR, C., *Basarabia în secolul al XIX-lea*, București, Editura Carol Göbel, 1898, 790 p. + 24 f. pl. + 1 tob. + 4 h. + ilustr (Reprezentarea și descrierea stemei familiei Hașdeu – p. 751. Asocierea stemelor orașelor Cetatea Albă, Tighina, Bălți, Orhei, Hotin).
- ARBURE, ZAMFIR, C., *Dicționarele geografice ale provinciilor române în afară de regat, I. Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, Editura I. V. Socec, 1904, 209 p. + 2 pl.
- ARBURE, ZAMFIR, C., *Liberarea Basarabiei*, ed. a 2-a, București, Editura Ligii pentru eliberarea Basarabiei, 1915, 56 p.
- ARBURE, ZAMFIR, C., *Mărcile districtelor Basarabiei*, Chișinău, Editura Dreptatea, 1899.
- AVAKIAN, GH., *Săpăturile de la Cetatea Albă*, Campania I-a din 1929. Raport înaintat Muzeului Militar Național, Chișinău, 1931, 60 p.
- BALDOVIN, TACHE, *Basarabia noastră. Actul unirii votat de Sfatul Țării la 27 martie 1918*, București, Editura Institutului de Arte Grafice „Litere”, 1918, 24 p.
- BABEL, ANTONY, *La Bessarabie. Étude historique, ethnographique*, Paris, Ed. Felix Alcar, 1926, 361 p., avec 6 cartes hors texte.

- BALLY, ANGE, *Un ouvrage d'il y a un siècle sur la Bessarabie comme pays moldave*, Vălenii de Munte, 1940, 156 p.
- Basarabia, un an de muncă românească*, Chișinău, *Serbările și expoziția desrobirii*, Craiova, 1942, 151 p. + 13 pl. + 1 plan.
- BĂCILĂ, ION, C., *Schița istorică asupra hotarelor Basarabiei*, În: „Arhivele Basarabiei”, Chișinău, I, 1929, nr. 3, 12 p.
- BĂDILĂ, IACOB, *O scrisoare din 1878 și un ecou din Ardeal al răpirii Basarabiei de sud în 1878*, Sibiu, Dacia Traiană, 1941, 7 p. (extras din „Luceafărul”, an I, nr. 6).
- BAILĂ, ION, *Ardelenii și Basarabia. Vechi legături sufletești și economice*, București, 1925, 8 p.
- BELDICEANU, N. N., *Între Prut și Nistru*, București, 1922.
- BERCIU, DUMITRU, *Basarabia în unitatea Daciei Străvechi*. În: *R. I. R.*, București, vol. XXVII, 1942, nr. 1–2, p. 23–39.
- BERCIU, DUMITRU, *Cuvântu pentru Basarabia și Bucovina*. În: „Academica”, București, nr. 9, 1991, p. 1.
- BERECHET, ȘTEFAN, *Picături mărunte*, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1924, 137 p.
- BEZVICONI, GHEORGHE, G., *Aminiri din Basarabia* (Din jurnalul lui N. C. Zozulin), 1884–1891. În „Convorbiri literare”, București, 1940, p. 531–560.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Boerimea Moldovei dintre Prut și Nistru. Actele comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia la 1821*, București, Fundația Regele Carol I, vol. I–II, 1940–1943; 345 p. și 320 p.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Cărturarii basarabeni*, Chișinău, Tiparul Moldovenesc, 1940, 46 p.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Correspondență românească din „Petersburg” în anii 1833 și 1834*. În „Arhiva Românească”, București, tom. V, 1940, 16 p.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Costache Negruzzi, scriitor basarabean*, extras din revista „Cetatea Moldovei”, Iași, an II, vol. IV, Tipografia Bravo, 1942, 24 p.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Din alte vremi. Articole*, București, 1940, 68 p.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Gore Pavel. Cucazia împlinirii a zece ani de la moarte*, Chișinău, Tipografia Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1938, 44 p.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Heraldica basarabeană*. În „Din trecutul nostru”, Chișinău, III–IV, 1936, nr. 36–39 (sept.–dec.), p. 67–87 și 94; vol. VII, 1939, nr. 64–67 (ian.–apr.), p. 71; *Ibidem*, nr. 68–69 (mai–iunie), p. 31.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Mănăstirea Japca din județul Soroca*, București, Editura Fântâna Darurilor, 1942, 180 p. + 2 pl. + 2 anexe.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Profiluri de ieri și de azi. Articole*, București, 1943, 336 p.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Roirea familiilor românești peste Nistru*. În: „Cetatea Moldovei”, Chișinău, an II, 1941, vol. III, nr. 14, 28 p. Extras.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Românismul frunțașilor Moldovei dintre Prut și Nistru sub stăpânirea străină*. În „Revista Fundațiilor Regale”, București, 1941, nr. 8–9, p. 486–513.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Semi-mileniul Chișinăului*. În: „Din Trecutul Nostru”, Chișinău, 1936, III, nr. 31–34 (apr.–iulie), p. 21, 167.
- BIBESCO (PRINCE ANTOINE), *Redcoming Bessarabia*, New-York, f. e., 1921, 8 p.
- BOGA, L. T., *Documente din arhivele Basarabiei (1607–1806)*, Chișinău, 1931, 96 p.

- BOGA, L. T., *Documente basarabene, I–VIII. I – Foi de zestre (1734–1844); II – Scrisori și răvașe (1600–1860); III – Testamente și danii (1672–1858); IV – Hrisoave și cărți domnești (1420–1500); V – Idem (1507–1594); VI – (1601–1632); VII – (1604–1653); VIII – (1636–1651)*, Chișinău, 1923–1929; vol. IX–XVII, Chișinău, 1928–1934.
- BOGA, L. T., *Documente din Basarabia*, vol. II, Chișinău, 1938, 335 p.
- BOGA, L. T., *Lupta pentru limba românească și ideia unirii la românii din Basarabia după 1812*, Chișinău, Tipografia parohială, 1932, 34 p. + 4 f. facsimil.
- BOGA, L. T., *Paza marginii: Căpătăniile de margine de pe Nistru. Chiubur spre raisul Tighinei și Buceag*, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1932, 40 p.
- BOGA, L. T., *Populația Basarabiei (Etnografie și Statistică)*, extras din „Monografia Basarabiei”, Chișinău, Imprimeria Statului, 1926, 27 p.
- BOGA, L. T., *Regele Ferdinand I-ul și Basarabia*, Chișinău, Tipografia Dreptatea, 1938, 32 p. cu il.
- BOGA, L. T., *Ținutul Nistru*, Chișinău, Tipografia Dreptatea, 1938, 32 p. + 1 listă.
- BOGDAN, IOAN, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*. În: AA RM S. I., seria II, t. XXX, 1908, p. 311–360 + 6 f. pl.
- BOGOS, D., *Basarabia de la 1812 până la 1938*, Chișinău, Editura Societății Glasul Țării, 1938.
- BOGOS, D., *La răspântie. Moldova de la Nistru în anii 1917–1918*, Chișinău, 1924, 50 p.
- BOLD, EMILIAN, *De la Versailles la Lausanne (1919–1932)*, Iași, Ed. Junimea, 1976, 150 p.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812–1828, Studii*, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1929, 107 p.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Basarabia Românească*, Iași, Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol”, 1943, 188 p. cu il.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Contribuții la studiul Istoriei Românilor. Istoria Basarabiei. Vol. III. Sub dominațiunea rusească (1812–1918). Politica, Ideologia, Administrația*, Chișinău, Tiparul Moldovenesc, 1940, 216 p.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Dreptul local al Basarabiei* În: „Viața Basarabiei”, Chișinău, nr. 10, 1932.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Imperialismul rusesc în Balcani. Schiță de istorie diplomatică cu privire la români*, Chișinău, Tipografia Dreptatea, 1937, 32 p.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Istoria Basarabiei*, vol. I, *Introducere – părțile I–IV, f. e.*, 1936, 168 p. + 1 h.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei Românilor*, vol. I, *Epocile vechi până în sec. XVII*, Chișinău, Editura Dreptatea, 1937, 328 p. + 1 h.; vol. III, *Sub dominația rusească (1812–1918)*, Chișinău, Tiparul Moldovenesc, 1940, 330 p.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Istoria românilor, cu privire specială la istoria Basarabiei. Soarta istorică a nobilimii din Basarabia*, Chișinău, f. e., 1935, 24 p. cu tab.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *La Basarabie et les relations russo-roumaines (La question bessarabienne et le droit international)*, Paris, 1927, 410 p.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Muzica în Basarabia. Schiță istorică*. București. Institutul de Arte Grafice, 1940, 48 p.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Românii și strămoșii lor în istoria Transnistriei*. Imprimeria Liga Culturală, 1943, 81 p. + 5 f. h.
- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Statutul internațional al Basarabiei* În: „Viața Basarabiei”, Chișinău, nr. 4–5, din 1938.

- BOLDUR, ALEXANDRU, V., *Unirea. Analiza psihologică a evenimentelor 1918–1928*, Chișinău, 1928, 16 p.
- BORZA, ALEXANDRU, *Basarabia noastră*. Conferință ținută la Ateneul Român în seara de 9 februarie 1936, București, f. e., 1937, 19 p. (Biblioteca Ateneului Român nr. 12).
- BORZA, ALEXANDRU, *Impresii din Basarabia*. Cluj, 1935, 24 p.
- BOTORAN, CONSTANTIN, *România în sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1920)*, În: R I., t. 33, 1988, nr. 11, p. 2071–2086.
- BOTORAN, CONSTANTIN, MATICHESCU, OLIMPIU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Cluj–Napoca, Editura Dacia, 1980.
- BRĂTESCU, C., *Valuri, hotare și trasee basarabene*. În: „Revista istorică”, București, an IV (nov.–dec.), 1918.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE I., *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion, I. C. Brătianu*, București, 1940.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE I., *Die Moldau und ihre historischen Grenzen*, București, Editura Dacia Bûcher S 100 p. + 4 f. pl. + 1 h., 1940.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE, I., *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, București, 1943, 228 p. + 8 pl. + 7 h.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE I., *La Moldavie et ses frontières historiques*, Deuxième édition, București, 1941, 47 p. + ilustr. + 4 harți.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE I., *La question roumaine en 1940*, București, f. e., 1940, 12 p. + 1 h.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE I., *La Roumanie et l'U.R.S.S.*, București, 1936.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE I., *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877–1878 et au Congrès de Berlin*, București, 1928.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE I., *Origines et formation de l'Unité roumaine*, Bucarest, 1943.
- BRĂȚIANU, GHEORGHE I., *Recherches sur Vicine et Celatea Albă*, București, 1935, 186 p.
- BRĂȚIANU, ION I. C., *Situația internațională a României*, București, 1919.
- BRAHIS, MIHAIL, *Rusia, România și Basarabia, 1812, 1918, 1924, 1940*. Traducere din lb. rusă, notă asupra ediției: Alexandru Chiriac, Chișinău, 1992, 362 p.
- BUCUR, MARIN, *Documente inedite din arhivele franceze privitoare la români în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, Editura Academiei, 1969, p. 358–363.
- BULĂȚ, T. G., *Hotinul – străveche stăpânire românească*. În: „Arhivele Basarabiei”, Chișinău, nr. 2, 1933.
- BUTUNOIU, A., *Pușină istorie în legătură cu Basarabia*, Tighina, f. e., 1932, 13 p.
- BUZATU, GHEORGHE, *Din arhiva istorică a României*, în vol.: *România în istoria universală*, vol. III, Iasi, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988, p. 765–786.
- BUZDUGAN, CONSTANTIN Z., *Unirea Basarabiei*, Galați, Artă Grafică, 1928, p. 31.
- BUZDUGAN, ION, *Cântece din Basarabia*. Chișinău, 1921.
- CANCICOV, TH. V., *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României*, vol. I, București, 1921.
- CARDAȘ, AGRICOLA, *Aspecte din reforma agrară basarabească*. Chișinău, 1924, 80 p.
- CASSO, LEON A., *Dreptul bizantin în Basarabia* (limba rusă), Moscova, 1907.
- CASSO, LEON A., *Rusia și sprijinul dunărean*. Traducere din rusește cu un studiu introductiv de St. E. Berechet, Iași, f. e., 1940, 349 p. + 1 pi.

- CATELI, EMANOIL, *Din trecutul îndepărtat al Basarabiei. Scurte priviri retrospective asupra stărilor sociale, politice și culturale din timpul dominațiunii moscovite*, Bălți, 1935, 8 p.
Extras din vol: *Conferințe ținute la cursurile de vară pentru învățătorii din județele: Bălți, Soroca, Hotin*.
- CAZACU, AUREL, *Obiecțiunile Rusiei împotriva drepturilor noastre asupra Basarabiei*. În: „Revista Fundațiilor Regale”, București, nr. 8–9, 1942, p. 582–586.
- CAZACU, GORE PAVEL, *Câteva date din istoria Basarabiei*, București, Editura Cartea Românească, f. a., 76 p.
- CAZACU, GORE PAVEL, *Emigranți de peste Prut în România*. În: „Revista Fundației Regale”, București, nr. 8–9 (aug.–sept.), 1941, p. 475–481.
- CAZACU, GORE PAVEL, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812–1918*, Iași, f. a., 345 p.
- CAZACU, GORE PAVEL, *O suă de ani de robie*, Iași, 1912.
- CAZACU, GORE PAVEL, *Pagini din istoria Unirii Basarabiei*. În: „Viața Basarabiei”, București, nr. 4–5, 1933.
- CAZACU, GORE PAVEL, *Populația Basarabiei pe naționalități după izvoare oficiale rusești*. Extras din „Convorbiri literare”, București, Societate anonimă de editură, 1919, 12 p.
- CAZACU, P., *Vine vremea de apoi*. Povestire istorică din trecutul Basarabiei, București, Imprimeria Centrală, 1940, 59 p.
- CAZACU, P., *Zece ani de la Unire. Moldova dintre Prut și Nistru, 1918–1929*, București, Universul, f. a., 303 p.
- CAZACU, P., *La verità storica sulla questione della Bessarabia*, București, 1926, 62 p. + 1 h.
- CAZACU, P., *Notes sur la Bessarabie*, București, 1926.
- CAZACU, P., *The truth about the question of Bessarabia*, Bucharest, 1926.
- CAZACU, P., *Témoignages russes concernant le caractère roumain de la Bessarabie*, București, Monitorul Oficial, 1944, 26 p.
- CAZACU, P., *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918*, Chișinău, „Știința”, 1992.
- CĂDERE, VICTOR, *Politica României în marele război (1914–1924)*. În: „Arhiva pentru știință și reformă socială”, nr. 1, 3, an VIII, 1929.
- Călătoria M. M. L. L. Regelui și Reginei în Bucovina și Basarabia, 15–25 mai 1920, București, 1920, 66 p.
- Cetatea Albă. Zece ani de la realipire. 9 aprilie 1918 – 9 aprilie 1928, București, Fundația Principele Carol, 1928, 191 p.
- Cetățile Moldovei, Chișinău, 1991.
- CIACHIR, NICOLAE, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812–1917)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1992.
- CIACHIR, NICOLAE, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789–1923)*, București, 1987.
- CHILDE, GORDON, *Schipenitz a late neolithic Station with Painted Pottery in Bukovina*. În: „Journal of the Royal Anthrop Institut of Great Britain”, vol. LIII, 1893.
- CIKALEMKU, L., *Étude sur l'évolution de la céramique néolithique peinte Ukrainienne, I, Petreni en Bessarabie*. În: „Leobzor Prachistoriky”, vol. V–VI, 1926, Praga, 1927.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *Cetatea Tighina*. Extras din „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Secția din Basarabia, Chișinău, Editura Cartea Românească, 1928, 45 p.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *Chișinăul*, Chișinău, Editura Comisia Monumentelor Istorice, 1925, 122 p. cu 1 il. + 1 f. pi.

- CIOBANU, ȘTEFAN, *Contribuția Basarabiei la dezvoltarea literaturii naționale*. Extras din „Revista Fundațiilor Regale”, București, nr. 8–9, 1941, p. 294–306.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1923, 344 p.; ed. a 2-a, Chișinău, Editura Enciclopedică „Gh. Asachi”, 1992, 270 p.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *Din istoria mișcării naționale în Basarabia*, Chișinău, 1933.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *Documente din Basarabia*, Extras din „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Secția din Basarabia, Chișinău, 1928, 79 p.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *Basarabia. Monografie*, Chișinău, f. e., 1926, 471 p.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *La Bessarabie. Sa population, son passé, sa culture*, București, 1941, 137 p.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *La Bessarabie*, Bucurest, 1942.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *Limba românească în școala basarabească sub dominație rusească*. În: „Revista Școala Basarabiei”, Chișinău, anul IV, nr. 1–2, 1922.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *La continuité Roumaine dans la Bessarabie annexée en la 1812 par la Russie*, București, 1920. În: B. S. H., V–VIII, nr. 1, 1920, 31 p. Extras.
- CIOBANU, ȘTEFAN, *Unirea Basarabiei. Studii și documente, cu privire la mișcarea națională din Basarabia*, București, 1929, 91 p. + 314 p. + il.
- CIOFLEA, ROMULUS, *Pe urmele Basarabiei. Note și impresii din revoluția rusească*, București, f. e., f. a., 216 p.
- CIORĂNESCU, GEORGE, *Bassarabia, Disputed land between East and West*, Munich, 1985.
- CIORĂNESCU, GEORGE; FILITI GRIGORE, FLORESCU RADU și alții, *Aspects des relations russo-roumaines. Retrospectives et orientations*, Paris, 1967.
- CLARK CHARLES UPSTON, *Bassarabia, Roussia and Roumania on the Black See*, New-York, 1927.
- CODIȚĂ, PAVEL, *Romanitatea districtului Ho:in în decursul istoriei*. În: „Viața Basarabiei”, 1941, 16 p. Extras.
- Congrès de Berlin. Actes et discours des plenipotentiaires de Son Altesse le Prince Carol I de Roumanie*, Bucurest, 1878.
- CONSTANTINESCU, N. A., *Nistrul, fluviu românesc, ce reprezintă Basarabia. Două conferințe*. În: „Dacia”, București, nr. 3–4, 1942, 32 p. Extras.
- CONSTANTINIU, FLORIN; STANCIU, ION, *Sprîjinul și lupta românilor din străinătate pentru cauza uniunii românești (1914–1918)*. În: RI, 1976, nr. 12, p. 1873–1887.
- Cinci documente basarabene privitoare la moșiile episcopiei Hușilor*, f. 1., f. e., f. a., 12 p.
- CIUGYREANU (Dr), *Notes on Basarabia*. În: „The Balkan Review”, vol. II, 1920, nr. 6, p.402–407.
- Crestomatie la istoria românilor 1917–1992*, Chișinău, Universitas, 1993, 293 p.
- CRETZEANU, ALEXANDRU, *The Lost Opportunity*, Londra, J. Cape, 1957, 300 p.
- CRIHAN, ANTON, *Cum s-a făcut unirea Basarabiei cu România*. Colecția „Carpați” 14-21, Madrid, 1969, 34 p.
- CRIHAN, P. N., *Geografia județului Chișinău*. Chișinău, Societatea de Imprimerie și Librărie „Carpați”, 1920, 50 p.
- CRIHAN, ANTON, *Le dernier crime des soviets. La deportations planifiée de la population roumaine de Bessarabie*. În: *La Nation Roumaine*, May, 1955, New York.
- CRUȘEVAN, N., *Basarabia. Almanah pe anul 1903*.

- CULEA, APOSTOL D., *Cetățile moldovenești de pe Nistru*, București, f. e., 1926, 32 p.
- CULICI, AL. (Col.), *Cetatea Hotin. Note istorice*. Prefață de N. Iorga, Sf. Gheorghe, 1926, 53 p. + 1 pl.
- CUZA, GH. A., *Bugeacul. Drumuri și popasuri basarabene*, Iași, f. e., 1941, 99 p.
- CUZA, GH. A., *Prin Tighina și Cetatea Albă*, Iași, 1941, 87 p. Extras din Revista „Cetatea Moldovei”, an II, vol. II, nr. 11–12.
- DABUJA, NICOLAE, *Crearea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești*. În: „Revista de Istorie Militară”, București, nr. 6, 1990, p. 18–28.
- DABUJA, NICOLAE, *Moldova de peste Nistru – vechi pământ strămoșesc*, Chișinău, Editura Hiperion, 1990.
- DANDARA, LIVIA, *România în vâltoarea anului 1939*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- DAȘCOVICI, M., *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iași, 1936.
- DAVID, AL., *Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia, apărute de la 1918 încoace*, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1933, 47 p.
- DĂSCĂLESCU, NATALIA, *Regiunea codrilor Basarabiei*, Chișinău, 1936, 98 p. + 53 pl. + 1 h.
- DĂSCĂLESCU, NATALIA, *Revoluția de la 1917 în Basarabia. Lupta moldovenilor pentru limba, școala, cultura națională*. În vol. *Omagiu lui Constantin Kirițescu*, Chișinău, Tiparul Moldovenesc, 1939, 51 p. Extras.
- Delegation basarabiene. Les roumains devant le Congrès de la Paix. La question de la Bessarabie*, Paris, 1919, 25 p. + tab.
- DERGOCEV, VALENTIN, *Depozitul de bronzuri din satul Dancu, raionul Hîncești (R. Moldova)*. În: „Thraco Dacica”, București, VII, 1-2, 1991, p. 39–50.
- DIACONESCU, EMIL, I., *Basarabia. Scurtă privire istorică – etnografică (1912–1918)*, Botoșani, f. e., 1918, 43. p.
- DIACONESCU, EMIL, I., *Românii din răsărit. Transnistria*, Iași, Institutul de Arte Grafice, 1942, 241 p., 2 h.
- DIANA, N., *La principale revendication de la Roumanie devant la Conférence de la Paix. Frontière Nord-Orientale de la Roumanie. La Bessarabie et le Bukovine du Nord*, Paris, 1946.
- Dicționarul statistic al Basarabiei. Întocmit pe baza recensământului populației din anul 1902, corelat prin datele actuale statistice ale primăriilor și prin tabelele birourilor de populație centralizate în 1922/1923*, Chișinău, 1923, 687 p.
- DIMA, N., *Bessarabia and Bukovina. The soviet-Roumanien territorial dispute*, Washington, 1982.
- DIMIAN, IRIMIA, *Descoperirile arheologice și monetare din Olbia*. În: CNA, 16, 1942, nr. 121–122, p. 78.
- DJUVARA, MIRCEA, *La guerre roumaine 1916–1918*, Paris, 1919.
- DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Bătălia pentru Basarabia*, Chișinău, Editura Moldova, 1980.
- DOBRINESCU, VALERIU FLORIN, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918–1940*, Iași, Editura Junimea, 1991, 288 p.
- Documente din Basarabia adjudecate de P. S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Șt. Berechet, Șt. Ciolan*, vol. I, Chișinău, 1928, 272, p; vol. II, 1938, 335 p.

- Documente privind relațiile româno-sovietice în perioada 1917–1924, București, 1928.
- DOMINTE, I., *Din udlul bolșevic. Tragedia românilor deportați în minele sovietice*, Cernăuți, 1942, 64 p.
- DORNA, STROE, *Penru apărarea Basarabiei*, București, Editura Arta și Istoria Națională, 1927, 80 p.
- DRĂGHICESCU A., *La Bessarabie et le droit des peuples. Esquisse historique, géographique, ethnographique et statistique... avec une préface de M. Etienne Fournel*, Paris, f. e., 1918, 52 p. + 1 hartă.
- DUMITRU, ION, *Forme de etnocid în U.R.S.S.*, München, 1969.
- DUROSELLE, J. B., *Tous empires périront. Publications de Sorbona*, Paris, 1982.
- EMINESCU, MIHAIL, *Bucovina și Basarabia*. Studiu istorico-politic prezentat de profesorul I. Crețu, București, 1941, 171 p.
- Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938, p. 10–12; vol. IV, București, 1939, p. 409–413.
- ENEA, CONSTANTIN, *Organizarea și acțiunile prizonierilor români transilvăneni din Rusia (1917–1918)*. În: „Studii și Articole de Istorie”, București, nr. 11, 1968, p. 163–183.
- ERBICEANU, VESPASIAN, *Legiuri locale basarabene*, Chișinău, 1921.
- FALA, PORFIRIE, *Cugetări românești din Basarabia, I*, București, 1927.
- Fapte trecute și basarabeni uitați*, Universitas, Chișinău, 1992, 363 p.
- FĂCĂOARU, GEORGE, *Înstrăinarea Basarabiei sub stăpânirea rusească*, Cluj, Tipografia Renașterea, 1940, 20 p. (Extras din „Roumania Eroica”, nr. 9–10, 1940.)
- FERARU, V., I., *Comemorarea unirii Basarabiei*, În: „Tribuna Avântenilor”, București, iulie-august, 1942, 14 p.
- Figuri contemporane basarabene*, Chișinău, 1939, 150 p.
- FILIPESCU, C., GIURGEA, EUGENIU N., *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, 1919, 343 p. + 12 pl.
- FILIPESCU, NICOLAE, *Penru România Mare. Cuvântări din război, 1914–1916*, București, 1925.
- FIREZAR, DIMITRIE, *Problema recunoașterii Basarabiei în lumina relațiilor ruso-române de la 1919 până azi*, Cluj, 1939, 45–47 p. Teza de licență.
- FRATIMAN, JUSTIN, *Protestările contra procedeelelor ruse în Basarabia după răpirea ei de ruși*. În: „Buletinul Societății istorico-literare din Chișinău B. P. Hașdeu”, vol. I, Chișinău, 1922–1923. Extras.
- FRUNZĂ, ION, *Bessarabien, Rumänische Rechte und Leistungen*, Bukarest, Die Dacia Bücher, 1941, 94 p. + 11 pl. + 1 h.
- FRUNZĂ, ION (dr.), *The rights of Roumanie-Roumanians upon Bassarabia*, Bucharest, 1944, 80 p.
- GALOPENȚIA, ANTON, *Aspecte ale desfășurării procesului de orășenizare a satului Cornova*, București, Imprimeria Națională, 1932, 29 p. + 9 pl.
- GAVRILESCU, HENRIETA, *Sufletul basarabean. Conferință ținută în ziua de 20 noiembrie 1929 la Societatea de difuziune radio-telefonică din București*.
- GHEORGHIU, AUREL I., *Pe drumuri basarabene. A doua zi după unire*. Cu 45 ilustrațiuni în text. Lucrare aprobată de Marele Stat Major cu nr. 722 din 22 iunie 1922, București, 1923, 126 p.

- GHIBĂNESCU, GHEORGHE, *Documente basarabene. Surete și izvoade*, vol. IX, Iași, 1922.
- GHIBU, ONISIFOR, *Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român (Astra)*. Comisariatul general pentru Basarabia. Darea de seamă înaintea adunării generale din Zalău, 12–14 septembrie 1926, Chișinău, Tipografia Eparhială Cartea Românească, 1926, p. 16.
- GHIBU, ONISIFOR, *A cincea universitate a României. Universitatea din Chișinău (Conferință)*. Chișinău, 1927, 15 p. (Biblioteca Astrei Basarabene, nr. 1).
- GHIBU, ONISIFOR, *Ardealul în Basarabia. O pagină de istorie contemporană*, Cluj, f. e., 1928, XV, 260 p.
- GHIBU, ONISIFOR, *Basarabia în statistica Universității din Iași*, București, 1932, 22 p. + 2 tb. (Extras din Arhiva pentru știință și reformă socială, an V, nr. 1–4).
- GHIBU, ONISIFOR, *Călătorind prin Basarabia. Impresiile unui român ardelean*, Chișinău, f. e., 1923, 24 p.
- GHIBU, ONISIFOR, *Câteva cuvinte însoțite de întrebări către consiliile comunale din județul Orhei*, Chișinău, f. e., 1926, 13 p.
- GHIBU, ONISIFOR, *Cum s-a făcut unirea Basarabiei*, Sibiu, 1925, 20 p.
- GHIBU, ONISIFOR, *Cu gândul la Basarabia*, Arad, 1926, 208 p. (Biblioteca Semănătorul, nr. 146–147).
- GHIBU, ONISIFOR, *Cuvinte către tineretul intelectual basarabean*, Chișinău, 1927, 13 p. (Biblioteca Astrei Basarabene, nr. 6).
- GHIBU, ONISIFOR, *Dare de seamă despre activitatea Astrei Basarabene, în cel dinău an de activitate a ei*, Chișinău, f. e., 1927, f. p.
- GHIBU, ONISIFOR, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească. Analiza unui proces istoric însoțită de 186 documente*, vol. I, Cluj, 1926, 511 p.
- GHIBU, ONISIFOR, *Deșteptarea moldovenilor de peste Nistru. Adunarea națională ținută la 17 decembrie 1917 în orașul Tiraspol. Dare de seamă*, Chișinău, f. e., 1918, 80 p.
- GHIBU, ONISIFOR, *O academie militantă a Basarabiei (Conferință)*, Chișinău, 1926, 15 p. (Biblioteca Astrei Basarabene nr. 5).
- GHIBU, ONISIFOR, *Trei ani pe frontul basarabean. Bilanțul unei activități*, Chișinău, 1927, 152 p. cu XVII anexe. (Biblioteca Astrei Basarabene, nr. 10).
- GHIBU, ONISIFOR, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917–1918). Amintiri*, Chișinău, Editura „Universitas”, 1992, 636 p. (Biblioteca lucrărilor lui O. Ghibu referitoare la Basarabia – p. 607–625).
- GHÎȘA, S., *Luptele românilor cu bolșevicii în Siberia, 1918–1920*, București, 1931, 322 p. + 2 h.
- GIURESCU, CONSTANTIN, *Bucoavna basarabeană din 1815*. În: „Revista Istorică”, I, 1931, fasc. II, p. 124–128 + 1 fig.
- GIURESCU, CONSTANTIN, *Populația moldovenească de la gura Niprului și a Bugului în veacurile XVII și XVIII*, Craiova, 1942, 7 p.
- GIURESCU, CONSTANTIN, *Vechimea așezărilor românești dintre Prut și Nistru*. În: „Revista Fundațiilor Regale”, nr. 8–9, august-septembrie, 1941, p. 307–320 + 1 h.
- GIUGLEA, G., *Din literatura populară de astăzi a Basarabiei*, București, 1919.
- GIURGEA, EUGENIU N., *Din trecutul și prezentul Basarabiei*, București, 1921, 282 p. + 10 pl. + 2 h.

- GIURGEA, EUGENTU N., *Observații economice asupra Basarabiei*, Chișinău, 1921, 66 p. + pl.
- GIURUMESCU, I., *Geografia județului Hotin*, Hotin, Editura Librăriei Z. Miller, f. a., 39 p. + 1 f. portret.
- GORE, PAUL, *Anexarea Basarabiei*. În monografia *Basarabia*, sub redacția prof. Șt. Ciobanu, Chișinău, 1926.
- GORE, PAUL, *Populația Basarabiei pe naționalități*, București, 1919.
- GOROVEI, ARTUR, *Câteva însemnări despre boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, 1940, 10 p.
- GRANDIJS, LUDOVIC H., *Basarabia, pământ geopolitic*, Ismail, Tipografia Eparhială, 1940, 26 p.
- GROSUL I., *Țăranii din Basarabia (1812–1861)*, Chișinău, Editura Academia, 1956, 396 p. + 3 h.
- GRUUR, ȘTEFAN, *La Roumanie et le tsarisme*, Paris, 1897, 72 p.
- GUGIUMAN, ION, *Bălți, un oraș care crește*, București, Tipografia Universul, 1939, 11 p. + il. + 1 h.
- Guerre européenne. Documents 1918. Conventions d'armistice passées avec la Turquie, la Bulgarie, l'Autriche-Hongrie et l'Allemagne par les Puissances alliées et associées*, Paris, 1919.
- HALIPPA, PANTELIMON, *Basarabia înainte de alipirea ei la Rusia. Studiu istoric*, Chișinău, 1914, 16 p.
- HALIPPA, PANTELIMON, *Basarabia sub Împăratul Alexandru I (1812–1825)*, Chișinău, Tipografia V. V. Iacubovici, 1914, 16 p.
- HALIPPA, PANTELIMON, *Basarabia noastră*. În: „Viața Basarabiei”, București, Tipografia Ziarului Universul, nr. 4, aprilie, 1941, 24 p.
- HALIPPA, PANTELIMON; NICOLAE, P.; NITREANU, VICTOR, *Calvarul românilor basarabeni și bucovineni. Documente*, București, 1974, 320 p. cu 1 il. + 16 f. anexe.
- HANEȘ, PETRE V., *Poetul basarabean Al. Mateevici. Tinerețea lui Mihail Kogălniceanu, Dimitrie Bolintineanu. Scrierile lui Ion Ghica. Între navelă și istorie*, București, Tipografia Universală „Alcalay et Co”, 1925, 1237 p.
- HANEȘ, PETRE, *Scriitorii basarabeni. Răpirea Basarabiei la 1812. Legăturile cu Basarabia după 1812. Literatura română la sfârșitul sec. XVIII. Amfilohie Hotineanu, Gavril Bănulescu. Șt. Mărgelă., Al. Hajdău., C. Stamati. Curs liber ținut la Facultatea de litere din București în 1919–1920*, București, Editura Librăriei „Alcalay et Co”, 1920, 350 p.
- HANEȘ, PETRE V., *Scriitorii basarabeni (1850–1940)*, București, 1940.
- HANEȘ, VASILE V., *Basarabia – autonomia, neatârnarea și unirea cu România*, București, 1919.
- HANEȘ, VASILE V., *Basarabia noastră*, București, 1940, 88 p.
- HANEȘ, VASILE V., *Sufletul românesc în Basarabia de astăzi*, București, 1919.
- HAȘDEU, AL., *Vechea slovă a Moldovei. Cuvânt rostît la Hotin în 1837*, București, 1919, 23 p.
- HAȘDEU, B., P., *Istoria critică a Românilor*, vol. I–II, 1873–1875, 316 p. + XII.
- HÎNCU, IVAN, GEORGEVICI, *Vestigii strămoșești*, Chișinău, Editura Știința, 1990.
- HOTNOG, T., *Numele topic Bender din Basarabia*. În: RIR, VII, 1938, p. 241–242.

- INCULEȚ, TEODOR C., *Basarabeni în războiul mondial*, Chișinău, Tipografia Dreptatea, 1926, 12 p.
- IONESCU – DARZEN, VIRGIL, *Organizarea administrativă a Basarabiei*, Chișinău, 1920, 60 p.
- IONESCU, HORAȚIU, ANDREI, FLORIN, *Transnistria*, București, 1943, 116 p. + 1 il.
- IONESCU, N. V., *Mișcarea populațiunii României (Regatul vechi), Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana, Satu Mare și Maramureș, pe anii 1921 și 1922: opt tabele statistice precedate de o introducere analitică*, București, Tipografia Göbl și fii, 1924, 53 p.
- IORGA, NICOLAE, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii. Ședința de la 8 octombrie 1910*, București, 1910, 39 p.
- IORGA, NICOLAE, *Ange Bally (un ouvrage d'il y a un siècle sur la Bessarabie comme pays Moldave)*, Vălenii de Munte, Imprimeria Datina Românească, 1940, 156 p.
- IORGA, NICOLAE, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 ani de la răpirea ei de către ruși*, Vălenii de Munte, Editura „Neamul Românesc”, 1912, 178 p. (Studiul se regăsește și în vol. *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIV).
- IORGA, NICOLAE, *Chilia și Cetatea Albă*, București, 1899.
- IORGA, NICOLAE, *Continuitatea spiritului românesc în Basarabia*, București, 1918, 33 p.
- IORGA, NICOLAE, *Din ținuturile pierdute. Boierii și răzeșii din Bucovina și Basarabia în cele două decenii după anexare*, București, Leipzig, Viena, 1912, 79 p. + 1 facs.
- IORGA, NICOLAE, *Drepturile românilor asupra teritoriului lor național unitar*, București, 1919.
- IORGA, NICOLAE, *Histoire des relations Russe-Roumaines*, Iași, 1917.
- IORGA, NICOLAE, *Informațiuni germane despre România-Basarabia*, 1927, 13 p.
- IORGA, NICOLAE, *Însemnătatea ținuturilor de peste Prut pentru istoria românilor și pentru folclorul românesc*, În: AAR M.S.I. seria V, t. XXXIV, 1912, seria V, t. XXXIV, 1912, Extras, 12 p.
- IORGA, NICOLAE, *Istoria armatei românești*, vol. I–II, București, 1908.
- IORGA, NICOLAE, *Istoria românilor prin călători*, vol. I și II, București, 1920–1921.
- IORGA, NICOLAE, *La Bessarabie et l'oeuvre des Roumains. Communication radiographique a l'occasion du quinzième anniversaire de la reunion de la Bessarabie et la patrie roumaine*, Bucarest, „Datina Românească”, 1933, 11 p.
- IORGA, NICOLAE, *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie*, Bucarest-Paris, Libraires P. Suru, 1922, 78 p., ed. a 2-a, 1931, 53 p.,; ed. a 3-a, 1940, 75 p.
- IORGA, NICOLAE, *Les Roumains au delà du Dniester pour éclairer le sens de la „Republique Moldave” de Soviets russes*, Paris, J. Gamber, 1925, 39 p.
- IORGA, NICOLAE, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905, 239 p. cu ilustr.
- IORGA, NICOLAE, *Pagini despre Basarabia de astăzi*, Vălenii de Munte, Editura „Neamul Românesc”, 1912.
- IORGA, NICOLAE, *Pentru întregirea neamului. Cuvântări din război, 1915-1917*, București, Editura Aurora, 1925, 240 p.
- IORGA, NICOLAE, *Politica externă a regelui Carol I*, București, Editura Carol Göbel, 1916, 311 p.

- IORGA, NICOLAE, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. I (1916–1917), vol. II (1916–1917), vol. III (1917–1918), Craiova, „Ramuri”, 372 p. 378 p.
- IORGA, NICOLAE, *România contemporană de la 1904 la 1930*, București, 1932.
- IORGA, NICOLAE, *Românii de peste Nistru. Lămuriri pentru a-i ajuta în lupta lor*. Iași, Tipografia ziarului „Neamul Românesc”, 1918, 48 p.
- IORGA, NICOLAE, *Trei zile în Basarabia*, București, Tipografia Lupta, 1926, 20 p.
- IOV, D., *Basarabia pământ românesc*, f. l., f. e., 1944, 15 p.
- IOV, D., *Moldova de la Nistru*, București, 1943, 23 p.
- ISPIR, MIRCEA, ANTOHI, PANAIT, *Un sat din Bugeac. Monografia satului Plătărești (Plateevca) județul Cetatea Albă*, Craiova, Editura Astra, 1932, 319 p. + pl. + 60 foto. + 4 h., planuri, tabele și diagrame comparative.
- Istoria, arheologia, etnografia Moldaviei. Ukazatel sovetskoj literatury 1918–1968 gg.* (Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice, 1918–1968), Chișinău, Cartea Moldovenească, 1973, 656 p.
- ISTRATI C. J., *Cetatea Hotinului*, Hotin, Biblioteca Căminului cultural județean, 1942, 10 p.
- JACHOMOWSKI, DIRK, *Die Umsiedlung der Bessarabien, Bukowina und Dobrudscha-deutschen. Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedringsbrücke“ an der Reichsgrenze*, München, R. Oldenbourg, Verlag 1984, VIII + 273 p., cu il. + 1 f. h.
- KABA, CAPTAIN JOHN, *Politico-economice of Basarabia*, Chișinău, 1919, 32 p.
- KANDYBA, OLEH, *Schipenütz. Kunst und Gerete eines neolithischen Dorfes*, Viena, 1937, text și 574 fig.
- KIRIȚESCU, CONSTANTIN, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916–1919*, 3 vol., București, 1922, ed. a 2-a. 2 volume, București, 1990.
- KIRIȚESCU, CONSTANTIN, *La Roumanie dans la guerre mondiale 1916–1919*. Traduit du roumain par L. Barral. Preface de M. André Tardieu, Paris, Payot, 1934, 498 p. + 11 pl.
- KOGĂLNICEANU, MIHAIL, *Rapt de la Bukovine d'après des documents authentiques*, Paris, Guillaume, 1875, 78 p.
- KOHLN, H., *Panslavisme, Its history and ideology*, New York, 1960.
- KOLARZ, WALTER, *Russia and her Colonies*, Londra, 1952.
- KOTIGOROSKO, G. V., *Antichitățile dacice din zona Tisei superioare*. În: „Thraco-Dacica”, București, XII, 1–2, 1991, p. 115–132.
- LEPĂDATU, ALEXANDRU, *Basarabia la conferința de pace din Paris*. În: „Viața Basarabiei”, București, nr. 1, 1943.
- LEPĂDATU, ALEXANDRU, *Documente și lămuriri istorice cu privire la desfacerea proprietăților moldovene de peste Prut după pierderea Basarabiei, 16/28 mai 1812, 2/24 ianuarie 1814*, București, 1916. În: „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, 1916, p. 48.
- LASCU, N. V., *Basarabia la aniversarea de o sută de ani de la unirea ei cu Rusia (1812–1912)*, Chișinău, 1912.
- JEFAROVIC, HRISTOFAR, *Stematografia izobrajenje arujih Iliniceskih*, Viena, 1941, 41 p. Stema Basarabiei la fila 15.
- LUCHIAN, OCTAVIAN, *Monete de la Ștefan cel Mare găsite la Sulița Nouă (Basarabia)*. În: CNA, București, 1942, nr. 123–124, p.66–67 + 2 pl.
- LUPAȘ, ION, *Istoria unirii românilor*, București, 1937, ed. a 2-a.

- MACOVEI, ION, *15 ani de la aniversarea unirii Basarabiei cu patria-mamă*, Chișinău, 1933, 8 p.
- MADAN, GHEORGHE V., *De la noi din Basarabia*, București, Fundația Principele Carol, 1938, 213 p. + 1 pl.
- MALSKI, BORIS, *Olănești. Monografia sociologică a unui sat de pe Nistru, Cetatea Albă*, Tipografia de pe lângă Prefectura jud. Cetatea Albă, 1939, 760 p., + 1 il. + 32 pl.
- MANTOUX, PAUL, *Les délibérations du Conseil des quatre (24.III–28.IV 1919)*, vol. IV, Paris, 1955.
- Materialele Conferinței Științifice dedicate aniversării a 500 de ani a orașului Chișinău*, (lb. rusă), Chișinău, Moldreclama, 1968, 140 p.
- MARGHILOMAN, ALEXANDRU, *Note politice, 1897–1927*, vol. III, București, 1927.
- MARGHILOMAN, ALEXANDRU, *Reîntrașea Basarabiei în sânul patriei mame, discurs rostit la banchetul comemorativ de la Athénée Palace, la 27 martie/9 aprilie 1924*, București, 32 p.
- MATEIU, ION, *Recunoașterea Basarabiei*, București, f. e., 1921, 303 p. (Pagini de luptă pentru unitatea națională).
- MARTONNE, EMIL DE., *A French Testimony on the situation in Bassarabia*, Paris, 1909, 14 p.
- MARTONNE, EMIL DE., *La Bessarabie (Travaux du Comité d'Études de la Paix)*, Cu o hartă și un apendice, Paris, 1919–1920.
- MARTONNE, EMIL DE., *La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe*. În: „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, t. XL, 1921, p. 1–20.
- MAYER, J. A., *Politics and Diplomacy of Peacemaking, Containment and Counter-revolution at Versailles 1918–1919*, New York, 1967.
- MEHEDINȚI, SIMION, *Fruntașia României spre răsărit*. În: „Revista Fundațiilor Regale”, nr. 8–9 din 1941.
- Mémoire concernant la Bessarabie et la Bucovine du Nord (avec une charte Ethnographique)*, București, Acad. Română, 1940, 9 p.+ 1 h. etnografică.
- Memoriale sulla questione della Bassarabia e della Bucovina Settenrionale*, București, 1940, 9 p. + 1 h.
- MIHAILOVICI, PAUL, *Fapte trecute și basarabeni uitați, 1799–1918*. Chișinău, 1938, 80 p. + 4 pl.
- MISCHEVCA, VLADIMIR; NEGREI, ION; NICHITICI, ALEXANDRU, *Simbolul țării Moldovei (Din istoria vexilologiei și sigilografiei heraldice moldovenești din sec. XIV–XIX)*, Chișinău, 1994, 127 p.
- MITILINEU, M., *Colecțiune de tratate și convențiunile cu puterile străine de la anul 1386 până în zilele noastre*, București, 1874.
- MITREA, BUCUR, *Monedele orașelor Dyrrachium și Apollonia în Moldova (Tezaurul de la Vișoara-Tg. Ocna)*. În: „Studii și Cercetări Numismatice”, București, II, 1958, p. 27–94, fig. + pl.
- MĂȚU, CONSTANTIN, *O necesitate desconsiderată: presa românească în Basarabia*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1930, 27 p.
- MOISUC, VIORICA, *Semnificația „Tratatului de pace” de la București, din anul 1918*. În: „Anale de Istorie”, București, an XXVIII, 1982, nr. 5, p. 106–111.

- MOISIL, CONSTANTIN, *Monetele arhaice din Olbia*. În: CNA, 17, 1943, p. 125–126.
- MOISIU, VASILE, *Știri din Basarabia de astăzi*, București, 1915.
- Moldova în contextul relațiilor politice internaționale, 1387–1858. Tratat*. Chișinău, Universitas, 1992, 373 p.
- Monografia municipiului Chișinău*, f. l., f. e., 45 p.
- MOROȘANU, N. N., *Contribuțiuni la cunoașterea paleoliticului din Moldova de Nord (Malurile Prutului)*. În: AARMSI, seria 3, București, 1927.
- MOROȘANU, N. N., *Noi contribuțiuni preistorice asupra Basarabiei de Nord*. În: AARMSI, seria 3, București, 1929.
- MORUZI, DUMITRU C., *Basarabia și viitorul ei (1812–1905)*, București, 1905, 76 p.
- MORUZI, DUMITRU, *Rușii și românii. Cu o prefață de Nicolae Iorga*, București, Ed. Minerva, 1906, 244 p.
- MUNTEANU-CASSIAN, R., *Prin Basarabia românească. Însemnări de călătorie*, Lugoj, 1919, 55 p.
- MUNTEANU, GHEORGHE, *Jidanii. Însemnări din tragedia evacuării Basarabiei*, Mediaș, f. e., 1940, 45 p.
- MUNTEANU-RÂMNIC, DUMITRU, *Pentru Basarabia. Culegere de texte privitoare la țară, trecutul, literatura și starea actuală a fraților basarabeni*, Ploiești, Editura Revistei „Curierul Liceului”, 1912, 136 p. + 1 il.
- MUSTAFA, ANDREI, *Daruri sfinte. Pagini din lupte pentru redeșteptarea Basarabiei. Cu o prefață de Onisifor E.*, Chișinău, Institutul de Arte Grafice, „România Nouă”, 1918, 63 p.
- MURGOCI, G., *Le Population de la Bessarabie*, Paris, 1920.
- MÜLLER, JAROSLAV, *Basarabia, pământ românesc (lb. cehă)*, Praga, Nakladem vlastuim, 1925, 18 p. + 1 h.
- MOURIN, MAXIME, *Les relations franco-sovietiques 1917–1967*, Paris, 1967.
- MUȘAT, MIRCEA; ARDELEANU, ION, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, vol. I, București, 1983, p. 522–702.
- MUȘAT, MIRCEA; ARDELEANU, ION, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, București, 1986, p. 1020–1025.
- MUȘAT, MIRCEA; ARDELEANU, ION, *Viața politică în România, 1918–1921*, București, Editura Politică, 1976, 374 p.
- NAKKO, ALEKSEI, *Istoria Basarabiei din cele mai vechi timpuri (lb. rusă)*, Odessa, Tipografia Ulrich și Sulte, vol. I–IV, 1873–1876.
- NĂSTASE, GHEORGHE, *Basarabia la Conferința de Pace (1919–1920)*. În: „Arhiva de știință și reformă socială”, București, Iași, 1920.
- NĂSTASE, GHEORGHE, *Ținutul Sorociei. Un ținut românesc de la hotarul răsăritean al neamului nostru*. Extras din revista „Viața Basarabiei”, nr. 3–4, 1942, 12 p.
- NETEA, VASILE, *Transnistria*, București, Cartea Românească, 1941.
- NICA, ANTIM, *Aspecte misionare din Basarabia*, Chișinău, 1942.
- NICA, ANTIM, *Monahismul în Basarabia*, Bălți, 1940.
- Nicolae Titulescu și strategia păcii*, Iași, 1982.
- NICORESCU, PAUL, *Monedele de aur ale orașului Tyras*. În: BSNR, 27–28, 1933–1934, nr. 81–82, p. 127–129 + 2 fig.
- NICORESCU, PAUL, *Monetele din Aspro-Castron (Cetatea Albă)*. În: CNA, București, 1938, p. 94.

- NICORESCU, PAUL, *Monetele moldovenești bătute la Cetatea Albă*. În: „Cercetări Istorice”, Iași, 17, 1943, p. 75–88 + 2 fig.
- NICULIȚĂ, T. I., *Tracii nordici*, Chișinău, 1987, 273 f. p. + 64 (în lb. rusă).
- NISTOR, ION, I., *Aminiri răzlețe din timpul Unirii – 1918*, Cernăuți, 1938, ed. a 2-a, București, 1991.
- NISTOR, ION I., *Aspecte geopolitice și culturale din Transnistria*, București, 1942, 42 p. + 3 h. În: AARMSI, seria a III-a, tom. XXV, 1942, 2.
- NISTOR, ION, *Așezările bulgare și găgăuze din Basarabia*. În: AARMSI, seria a III-a, tom. XXVI, 1944, 39 p.
- NISTOR, ION I., *Basarabia, piratul politic al Moldovei*. În: AARMSI, seria a III-a, tom. XXVI, 1944, 29 p.
- NISTOR, ION I., *Basarabia sub dominațiunea românească. La 20 de ani de la Unire*, Cernăuți, 1938, 72 p + 45, il. + 3 h.
- NISTOR, ION I., *Basarabia sub gospodărie românească*, București, 1941. În: AARMSI, seria a III-a, t. XXIV, 1942, Extras, 34 p. + 1 h.
- NISTOR, ION I., *Drepturile noastre asupra Hotinului*, Chișinău, 1918.
- NISTOR, ION I., *Istoria Basarabiei. Scriere de popularizare*, ed. a 2-a, Cernăuți, 1923, 455 p., ed. a 3-a, 1923, 456 p., ed. a 4-a, București, 1992, 452 p.
- NISTOR, ION I., *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, Editura Glasul Bucovinei, 1938.
- NISTOR, ION I., *Împotriva dezmembrării Bucovinei*, Cernăuți, 1938.
- NISTOR, ION I., *Localizarea numelui Basarabia în Moldova Transpruteană*. În: AARMSI, seria a III-a, tom. XXVI, 1943, 27 p. + 1 h.
- NISTOR ION I., *Principatele române sub ocupația rusească, 1 iulie 1853, 17 sept. 1854*. În: AARMSI, seria a III-a, t. XX, 1938, nr. 10. Extras, 33 p.
- NISTOR, ION I., *Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina și Basarabia*, București, Cultura Națională, 1927.
- NISTOR, ION I., *Războiul ruso-turc din 1806–1812 și pierderea Basarabiei*, Chișinău, „Glasul Bucovinei”, 1938.
- NISTOR, ION I., *Unirea Basarabiei*, Cernăuți, 1923.
- NISTOR, ION I., *Vechimea așezărilor dincolo de Nistru*, București, 1939, 23 p.
- NISTOR, ION I., *La Bessarabie et la Bucovine*, Bucharest, 1937, 54 p. + 9 pl.
- NISTOR, ION I., *Penru consolidarea României Mari*, Cernăuți, „Glasul Bucovinei”, 1920.
- NODA, D., CRIHAN, P., *Geografia județului Tighina*, Chișinău, 1923.
- NOUR, ALEXIS, *Alsacia-Lorena ruso-română*, Iași, 1925.
- ONCIUL DIMITRIE, *Cuvânt la deschiderea cursului de istoria românilor în 26 aprilie 1918*, București, f. l., 1918, 22 p.
- ORĂȘANU, D.(maior), *Evenimentele politico-militare care au condus la răpirea Basarabiei în 1812*, București, 1934.
- Pactul Molotov-Ribentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Culegere de documente, Chișinău, Editura Universitas, 1991, 35 p.
- PACU MOISE, N., *Basarabia*, București.
- PACU MOISE, N., *Diferite articole din ziare din anul 1878 adunate și retipărite cu ocazia contraserbării centenarului anexării Basarabiei la Rusia*, București, Editura Minerva, 1912, 68 p.
- PALMIERI, A., *La Bassarabia e la diplomazia dei Soviets*, Roma, 1925.

- PALMIERI, A., *La Bessarabie sous le regime Russe*, Paris, 1919.
- PAMFILE. TUDOR, *Ținutul Hotinului la 1817*, Chișinău, 1920., 33 p.+ 1 h.
- PANAITESCU, EMIL., *La frontiera orientala aella latină. La Roumanie e la Bassarabie*, Roma, 1924. Direzione de la Nouova Antologhia, 18 p. + 2 f. pl.
- PANAITESCU, SCARLAT, *Aspecte economice și sociale din Basarabia (1920–1926)*, vol. I. Chișinău, Cartea Românească, 1926, 208 p. + 9 h.
- PANAITESCU, SCARLAT, *Valurile lui Traian din Basarabia*, București, 1926, 21 p. + h.
- PARASCHIVESCU, MIRON R., *Oameni și așezări din Țara Moșilor și a Basarabilor*, Craiova, Fundația Principele Carol, 1938, 96 p.
- PASCAL, TRAIAN (col.), *La Bassarabie et l'Italia*. Estratto de la Vita Italiana, anno XIII, fascicole CXLVI, Roma, 1925, 7 p.
- PĂDURARU, TEODOR N., *Însemnări din timpul Unirii. Oameni și evenimente*, Chișinău, f. e., 1937, 44 p.
- PĂDURE, D., *Basarabia și Bucovina de Sus sub noua stăpânire*, București, 1940, 29 p., ed. a 2-a, 1941, 29 p.
- PĂDURE, D., *Sub călcâiul comunist. Pagini de crud adevăr*, 1941, 24 p.
- PĂSCĂLUȚĂ, IOAN, *Basarabia. Scrisori și documente legate de problema Basarabiei și Bucovinei*, Toronto, 1927, 280 p.
- PÂNTEA, GHERMAN, *Unirea Basarabiei. Acte și documente cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la săvârșirea marelui act istoric*, Odesa, 1943, 217 p. + fig.
- PĂRVU, D. TH., *Problema Basarabiei în lumina principiilor și actelor juridice internaționale. Contribuții la cunoașterea raporturilor politico-diplomatice româno-ruse*, București, Tipografia Școalei Superioare, 1943, 472 p.
- PELIVAN, IOAN, *Cuvântarea deputatului Ioan Pelivan rostită în Sfatul Țării Basarabiei la 21 nov. 1917*, Tipografia Societății culturale a românilor din Basarabia, 1917, 12 p.
- PELIVAN, IOAN, *Din suferințele Basarabiei sub stăpânirea rusească*, Chișinău, 1943, 11 p.
- PELIVAN, IOAN, *Ianculeș Ion și Conferința de Pace de la Paris (1919–1920). Amintiri, observații, scrieri*. În: „Viața Basarabiei”, nr. 11–12, 1920, p. 24.
- PELIVAN, IOAN, *O pagină din istoria Basarabiei*.
- PELIVAN, ION G., *Adunarea Întemeietoare. Ediția Zamstvei guberniale*, Chișinău, f. e. 1917, 16 p.
- PELIVAN, ION G., *Chronology in the most important events of the life of Bassarabie*, Paris, 1920, 30 p. + 1 h.
- PELIVAN, ION G., *The Economic state of Bassarabia*, Paris, Imprimerie des arts et des sports, 1927, 35 p. + tab. + 1 h.
- PELIVAN, ION G., *Situația în Basarabia*. În: „The New Europe”, vol. XIII, nr. 165, 11 dec. 1919, 262–266 p.
- PELIVAN, ION G., *La Bessarabie sous le regime russe (1812–1918)*, Paris, 1919, 64 p.
- PELIVAN, ION G., *L'état économique de la Bessarabie*, Paris, 1920.
- PELIVAN ION G., *The Right of the Roumanians to Bessarabie*, Paris, 1920, 21 p.
- Penru apărarea Basarabiei. Drepturile străvechi ... Cu o hartă și documentele istorice*, București, f. e., 80 p.

- Pe urmele voievozilor. Serbările dezrobirii Basarabiei și Bucovinei*, 42 p. + 20 f. pl. POCITAN BĂRLĂDEANU, VASILE, *Biserica românească din Basarabia*, București, 1914.
- POCITAN BĂRLĂDEANU, VASILE, *Vechea episcopie a Hotinului*, București, 1933.
- PILLAT, ION, *Poezii basarabeni*.
- Politica basarabenilor*, Chișinău, 1919, 32 p. + 3 f. il.
- POPA-LISSEANU, GEORGE, *Basarabia, privire istorică*, București, 1924, 100 p.
- POPA, MIRCEA M. *Primul război mondial (1914–1918)*, București, 1979.
- POPESCU, I. A., *Basarabia. Studiu istoric, politic, etnografic*, Chișinău, f. e., 1932, 121 p.
- PETRESCU, DRAGOMIR, *Bugeacul. Eniitatea lui românească. Studiu geografic, istoric, economic, cultural*, București, f. e., 1941, 16 p.
- POPOVICI, ANDREI, *The political Status of Bassurabie, with an introduction by James Brown*, Washington, 1931, 290 p. + 3 h.
- POPOVICI, C., *Les imperialistes russe et la Bessarabie*, Paris, 1923.
- POPOVSCHI, NICOLAE, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931.
- POPP, NICOLAE, *Românii din Basarabia și Transnistria*, În: „*Buletinul Societății Regale Române de Geografie*”, București, an XX 1941, 46 p. + 7 pl.
- PREVOST, MICHAEL, *Românii și rușii*, București, 1925.
- Le problème Bessarabien. Memorandum*, Paris, Association des émigrés bassarabiens en France, 1927, 15 p.
- Probleme actuale ale istoriei naționale și universale. Culegere de studii și materiale*, Chișinău, Universitas, 1992, 371.
- Progresul economic al României, 1877–1977*, București, 1978.
- PUTIU, VISARION, *Mănăstirile din Basarabia*, Chișinău, 1919.
- PUTIU, VISARION; BERECHET, ȘTEFAN; TOMESCU, CONSTANTIN; CIOBOI, ȘT.; BOGA, L. T., *Documente din Basarabia*, vol. I, III, Chișinău, Tipografia Eparhială „*Cartea Românească*” și Dreptatea, 1928, vol. I 272 p.; vol. II, 335 p.
- PUȘCARIU, SEXTIL, *Basarabia*. În: „*Revista Fundațiilor Regale*”, nr. 8–9, din 1941.
- RAREȘIU, MATHEIU M., *Ce este Basarabia*, ed. a 2-a, București, 1918, 30 p.
- RĂDULESCU, ANDREI, *L'introduction de la Législation roumaine en Bessarabie*, 1930, 30 p.
- REBREANU, LIVIU (JALEA ION), *Basarabia. Descrierea. Istoria, Unirea*, București, f. e., 32 p. + 1 hartă.
- Relații internaționale în acte și documente. 1917–1939*, București, Editura Didactică, Pedagogică, 1974.
- Republica Sovietică Socialistă Moldovenească*, București, Cartea Rusă, 1953, 32 p. (trad. din limba rusă).
- RENOUVIN, PIERRE, *Le traité de Versailles*, Paris, 1969.
- RENOUVIN, PIERRE, *Histoire des relations internationales*, vol. 7, Paris, 1958.
- Regele Ferdinand I și Unirea Basarabiei*, Comitetul pentru ridicarea statuii regelui Ferdinand I în capitala Basarabiei, Chișinău, 1939, 144 p.
- Relații internaționale în acte și documente, 1917–1939*, București, 1974.
- RITTER (VITEZOVIĆ), PAUL, *Stemmatographie sive armorum Illyricorum delineatis, descriptio et restitutio*, Viena, 1701 (Reprezentarea stemei Basarabiei).

- România în războiul mondial, 1916–1919, vol. I, *Documente*, București, 1934.
- ROSSETTI, FLOREA C., *Monografia orașului Ismail*, Ismail, Tipografia I. H. Roitman, 1934, 219 p. + 1l.
- SADOVEANU, MIHAIL, *Drumuri basarabene*, Editura Librăriei H. Steinberg, 1922, 148 p.
- SAVA, AUREL V., *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei publicate*, București, 1937, 328 p. + 1 h.
- SAVA, AUREL V., *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, 561 p.
- SAVA, AUREL V., *O moșie kogălnicească: Coluneștii din ținutul Lăpușnei*. În „Arhiva Românească”, București, tom. VIII, 1942, 51 p.
- SAVA, EUGEN, *Relații între cultura „Mnogovalikovaia” dintre Nistru și Prut și cultura Monteoru*. În „Thraco-Dacica”, XII, 1–2, 1991, p. 15–37.
- Sărbătoarea Basarabiei, *Deschiderea celui dintâi Sfat al Țării la Chișinău în ziua de 21 noiembrie 1917*, Chișinău, 1917, 134 p.
- SCHINA, M., *Pe marginea unirii Basarabiei (ian. 1918 – iunie 1919)*, București, 1938.
- Scrisoarea înaltei regențe către dl. președinte al consiliului Vinilă I. Brătianu și darea de seamă a serbărilor de la Chișinău, pentru comemorarea a 10 ani de la realipirea Basarabiei la patria-mamă și inaugurarea statuii lui Ștefan cel Mare*, București, 1928, 47 p.
- SCURTU, IOAN (coordonator), *Istoria României între anii 1918–1944, Culegere de documente*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1982.
- SCURTU, IOAN; HLIHOR, CONSTANTIN, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1992, 192 p.
- SECĂȘANU, CORNELIU, *Ponduri antice din Olbia*. În: CNA, 16, 1942, nr. 121–123, 20–21 p.
- Situația economică a Basarabiei*, f. e., 1936, 32 p.
- SMOCHINĂ, N. P., *Din trecutul românesc al Transnistriei*. În „Cercetări istorice”, Iași, V, 1, 1929, 48 p.
- SMOCHINĂ, N. P., *Militari români în Rusia*, București, 1940, 16 p.
- SMOCHINĂ, N. P., *Organizarea satului la românii de peste Nistru. Contribuții la studiul vechiului drept românesc*. În: „Moldova Nouă”, Iași, nr. 5, 1939, 29 p.
- SMOCHINĂ, N. P., *Republica Moldovenească a Sovietelor*, București, f. e., 1938, 30 p.
- SMOCHINĂ, N. P., *I Romeni fra il Dnêstr e il Bug*, București, 1941, 30 p.
- SMOCHINĂ, N., *Memoires concernant la Bessarabie et la Bucovine du Nord*, Bucarest, 1940.
- SMOCHINĂ, N. P., *Les roumains de Russie sovietique*, Iași, 1939, 58 p.
- SPECTAR GHERMAN, DAVID, *A History of the Peace Conference*, vol. IV, 1921–1924. *Statistica populației din Basarabia (1870–1875)*, f. e., f. l., f. a., 129 p.
- STĂNOIU, EUGENIA D., *Schiță monografică a județului Lăpușna*, Chișinău, f. e., 1926, 100 p.
- STOICA, CESAR T., STOICA, TITUS T. *Basarabia pământ românesc, culegeri de date și documente istorice cu prilejul aniversării a 6 ani*, Chișinău, 1924, f. e., 24 p.
- STOICA, VASILE, *În America pentru cauza românească*, București, 1926.
- STOICA, VASILE, *Bassarabia*, New York, 1919, 30 p. + 1 h.
- Sufletul românesc în Basarabia de astăzi*. În „Săptămâna”, Târgoviște, 1919, 16 p.

- ȘIȘCANU, ION, *Ocuparea Basarabiei, Herței și a nordului Bucovinei*. În: „Revista de istorie militară”, București, nr. 4 (10), 1991, p. 15–25.
- ȘTEFĂNESCU, I. O., *Pictorul Paul Baudry și țările românești*. În: „Revista Istorică”, XIV, 1944, fasc. II, p. 199–200 (Desene realizate în Basarabia).
- ȘTEFĂNICĂ, P. V., *Folclor în județul Lăpușna*. În „Anuarul Arhivei de folclor”, București, II, 1933, 180 p.
- TĂTĂRESCU, GHEORGHE, *Evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord*, Craiova, 1940, 26 p.
- TĂTĂRESCU, GHEORGHE, *Internaționala a III-a și Basarabia*, București, 1925.
- TĂTĂRESCU, GHEORGHE, *Bessarabie et Moscou. Discours prononcée à la Chambre des députés de Bucarest en 9 décembre 1925*, Bucarest, 1926, 47 p. cu il.
- TEMPERLEY, H. W., *A history of the Peace Conference*, vol. IV, 1921–1924, Londra.
- TILLEA, VIOREL V., *Acțiunea diplomatică a României, noiembrie 1919 – martie 1920*, Sibiu, 1925, 305 p.
- TILLEA, VIOREL, *Chestiunea Basarabiei*, f. e., f. a., 13 p.
- TITTONI, TOMMASO, *Basarabia, România și Italia*. În: „Convorbiri literare”, 1927, 24 p.
- TITTONI, T., *La Bessarabie, la Roumanie et l'Italie*, București, 1927.
- TITULESCU, NICOLAE, *Basarabia, pământ românesc*, București, 1992.
- TITULESCU, NICOLAE, *Documente diplomatice*, București, Editura Politică, 1967.
- TITULESCU, NICOLAE, *România and Bessarabia*. În „The Nineteenth century and after”, iunie 1924, nr. 568, vol. XCV, London, 1924, p. 791–803.
- TOMESCU, C. N., *Catagrafia Basarabiei din 1817, Ținutul Hotinului*, Chișinău, 1927.
- TOMESCU, C. N., *Catagrafia Basarabiei în 1817, Ținutul Sorociei*, Chișinău, 1928.
- TOMESCU, C. N., *Catagrafia Basarabiei la 1820. Nouăzeci și nouă (99) sate din ținutul Orheiului*, Chișinău, 1929.
- TOMESCU, C. N., *Catagrafia Basarabiei la 1820. Una sută treizeci și două (132) sate din ținutul Orheiului*, Chișinău, 1930.
- TOMESCU, C. N., *Catagrafia Basarabiei la 1820. Una sută douăzeci și șapte (127) sate din ținutul Orheiului*, Chișinău 1931.
- TOMESCU, CONSTANTIN, *Lucrări istorice basarabene*, Chișinău, 1923–1939 (15 lucrări cu titluri diferite referitoare la Basarabia scrise de același autor).
- Tratat de pace între Puterile Aliate și asociate cu Germania și Protocolul, semnate la Versailles la 28 iunie 1919*, București, 1920.
- TRANDAFILO, IRANCO, *Bessarabia terra di dolore. Storia del secolare conflitto russo-rumeno*, București, 1941, 216 p.
- TEPORDEI, VASILE, *Politicianismul și Basarabia în timpul celor 13 ani de la Unire*, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1931, 15 p.
- ȚOPA, DIMITRIE, *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, Cernăuți, 1927, București, 1928, 180 p. + 1 pl.
- ȚURCAN, AUREL, *Misiunea mea pe lângă guvernul Etzdorf, în Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Cernăuți, 1938.

- UBICINI, M. A., *Provinces d'origine Roumaine; Valachie, Moldavie, Bucovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, 1920.
- UHLIG, C., *Die Bessarabie. Frage. Eine geopolitische betrachtung (Problema basarabească. Un studiu geopolitic)*, Breslau, 1926, 107 p. + 3 f. h.
- UHLIG, C., *Die Wähle in Bessarabien. besonders die sogenannten Traianswälle*, in *Sanderab-druk aus der Praehis tarischen Zeitschrift*, XIX, Band, 1928, Heft 3/4, p. 185–250.
- Unirea Basarabiei. Fapte și documente*, București, 1928, 80 p.
- Unirea Basarabiei cu România, 1918–1927. Documente*. Introducere, tabele cronologice, note, selectarea documentelor de dr. ADINA BERCIU DRĂGHICESCU, prof. LIDIA BRÂNCEANU, București, Editura Globus, 1994, 138 p.
- VALUTA, N., *Bibliografi basarabeni*, București, 1939.
- VĂTĂMAN, PAUL, *Figuri sorocene*. Cu o prefață de Pan Halippa, Soroca, 1940, XXVII + 235 p. cu portret.
- VERONA, PAUL, *Memorii relativ la descoperirile arheologice și istorice în regiunea Herței din județul Dorohoi*. În „*Revista Istorică*”, V–VI, 1935–1936, p. 633–637.
- VICOL, ALEXANDRU, *Priviri asupra Basarabiei*, București, 1941, 51 p.
- WEINBERG, A. S., *Chișinăul în trecut și prezent, Schiță istorică*, Chișinău, 1936, 40 p.
- XENOPOL, A. D., *Centenarul răpirii Basarabiei*, Iași, 1912, 16 p.
- XENOPOL, A. D., *Războaiele dintre Ruși și Turci*, vol. I, Iași, 1880.

90 DE ANI DE LA CONSTITUIREA SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE (1903–1993)

SIGILIUL ȘI EMBLEMA SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

Col. (r) RUSU VALERIU

Marea majoritate a comunităților umane, precum și a instituțiilor și întreprinderilor, au căpătat denumiri în raport cu specificul lor și ale scopului propus, unele confecționându-și steme, embleme, sigilii, insigne etc.

Normal, Societatea Numismatică Română, încă din primele zile de la înființarea sa, a pus problema constituirii unei embleme (sigiliu–ștampilă) și a unei diplome. Astfel, în ședința din 8 febr. 1904 a Consiliului de administrație, la punctul A din ordinea de zi era prevăzut: „Alegerea emblemei și a diplomei societății”.

La propunerea avansată de prof. Grigore Tocilescu – directorul Muzeului Național de Antichități și vice-președinte al S. N. R. – s-a aprobat ca emblema societății să fie reprezentată de chipul zeiței Minerva, aflat pe unele monede consulare; Consiliul a delegat pe sculptorul Carol Storck, și el membru fondator al S. N. R., să facă o schiță-proiect, iar împreună cu C. Alecsandrescu să studieze problema diplomei.

Astfel, în partea a doua a ședinței S. N. R. din 19 aprilie 1904, sculptorul Carol Storck prezintă două modele de diplomă, din care Consiliul de administrație aprobă pe cel care este publicat în Buletinul S. N. R., nr. 5–6, iunie-iulie 1904.

În antetul copertei buletinului susmenționat apare emblema S. N. R. (în locul care la nr.1/febr., nr.2/martie, nr. 3–4/aprilie-mai 1904, nu apărea decât un dublu cerc în mijlocul căreia se scria emblema), binecunoscuta emblemă ce reprezintă capul zeiței Minerva spre dreapta, cu cască pe cap și aripioare la balamalele dublului cozoroc (vizetă), totul în dublu cerc; pe circumferință scrie: SOCIETATEA NUMISMATICĂ ROMÂNĂ. 1903. Titrarea este bordată de dublu cerc cu diametrul 27 mm.

Anul I.—Nr. 5—6.

1904, Iunie, Iulie.

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMANE

APARE LUNAR.—ABONAMENT ANUAL 3 LEI.—NUMERUL 50 BANI

Sediul la cancelaria Muzeului Național de antichități
Palatul Universității din București

Ședința din 19 Aprilie 1904, ora 8 p. m.

Președinția D-ului M. Scurtu

Următorii prezenți: D-ii Gr. G. Tocilescu, Al. G. Constantinescu, Lt.-colonel G. Iordănescu, D. Pană, Curcu Născu, E. D. Miran, George Severeanu.

Aprobat suma de 50 lei, 55 bani, pentru tipărirea Buletinului Nr. 5 și cheltuielile ștampilei.

Ordinea zilei: 1. Modelul sur. Stefan-Georg. D. prezintă arhivă de la arhivă economică instituită pentru studiu de medii, etc. prezintă două medii, dintre care comisiunea instituției pentru studiu de medii, a acordat 100 lei D-ului Calisto Păbă, din Iași, care a prezentat modelul de medii „București Reptre”.

La cererea de primire reversului medaliilor, acordată a primit de la D-ne Ministru de culte și Instrucțiune publică, un model cu textul: „Mareșal Sîrbilor Ștefan-Vodă, la înmănușarea de patru sute de ani de la izbăvirea lui din viață, la ziua și recuperarea omagii etc. 1804—1904. Modelul de mareșal Sîrbilor Ștefan-Vodă, comisiunea de gips și a reversului la cum Wih. Marer și Fr. Wilhelm de Stuttgart, comisiunea de gips de bronz, dintre care pentru medii 1.700, 900 scris, 900 scris, 900 bronz, pentru a fi imprimat, exterior din lașete Statului; iar 800 medii pentru a se vinde la prețurile de 1.000 lei.”

II. Diploma Societății D-ne C. Scurtu, care fusese totdeauna de societate la instituția de studiu de medii de diploma, prezintă două, dintre care se aprobat diploma (cu textul: „București Reptre”).

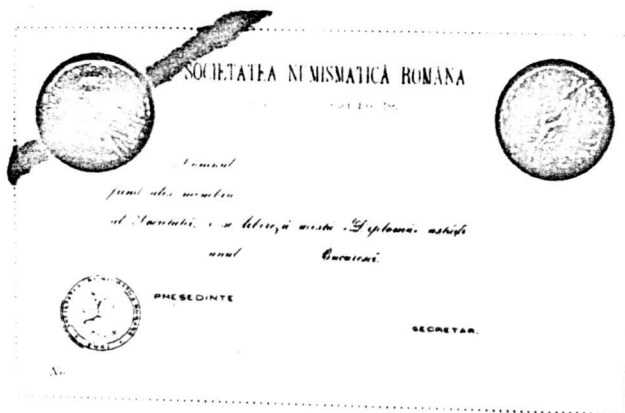

Figura 2

În continuare, mulți ani, pe coperta Buletinului S. N. R., apare susdescrisa emblemă, iar pe diploma de membru al S. N. R., aceasta apare la locul ștampilei (sigiliului) S. N. R. — frumoasa și interesanta piesă sfragistică (iconografia ei în fig. 1 și 2).

În legătură cu ștampila — sigiliul S. N. R. găsim în Buletinul nr. 7—8 din noiembrie—decembrie 1904, următoarea informație: în ședința S. N. R. din 28

Figura 3

Figura 4

oct. 1904, colonelul Gh. Iordănescu, casierul-contabil al societății, prezintă referatul în care se arată situația averii S. N. R. de la 1 ianuarie 1904, până la 30 septembrie 1904; din capitolul cheltuieli, rezultă că de la Viena au fost cumpărate 3 (trei) ștampile care au costat 66 de lei, iar în pasajul în care se enumără obiectele din cancelarie sunt menționate cele trei ștampile cu cutiile lor.

Cu ocazia Congresului I al S. N. R. și a Expoziției de Numismatică, Medalistică și Arheologie, care au avut loc în octombrie 1933 la București, prin grija S. N. R. au fost emise: o medalie din bronz cu diametrul de 52 mm și o insignă cu diametrul de 30 mm modelate de sculptorul Emil Becker (fig. 3 și 4).

Studiind emblema S. N. R. de pe aceste piese, observăm că spre deosebire de emblema din 1904, apar schimbate atât efigia zeiței Minerva care privește spre stânga, cât și mobilele care compun noua medalie a S. N. R. Nu descriem piesa în totalitate (avers, revers), dar vom enunța schimbările și adăugirile față de prima emblemă a S. N. R.

Zeița Minerva de această dată privește spre stânga, poartă scut, pe care, în afară de bordajul floral circular, către interiorul scutului, distingem scena devenită clasică în istoria Romei, scena în care lupoaca alăptează pe Romulus și Remus; de asemenea, zeița romană ține în mâna dreaptă o torță care arde (binecunoscutul simbol al științei).

Analizând efigia și mobilele care compun emblema S. N. R. din 1933, prin prisma mitologiei antice, constatăm attribute comune zeilor Atena și Minerva,, predominând cele ale zeiței Atena.

Lucrările primului Congres de numismatică și arheologie
București 1933

PARTEA I

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA CURȚII REGALE F. GOBL PII S. A.
19, Strada Aristide Briand (fostă Regală)

Această emblemă apare pe coperta Buletinului S. N. R. începând cu anul 1933 (fig. 5).

În lucrarea *Medalii și Plachete românești*, scrisă de George Buzdugan și Gheorghe Niculiță (Editura științifică, București, 1971), în tabelul din finalul lucrării se menționează:

„În 1933, tot cu ocazia Congresului I al S. N. R. s-a emis placheta S. N. R. din argint și bronz 140 x 200 mm modelată de sculptorul Emil Becker“. În 1940, se emite medalia S. N. R. din bronz cu diametrul 50 mm de același Emil Becker, aceste piese nu sunt descrise sau fotografiate în cuprinsul lucrării.

În anul 1959, capitala României a sărbătorit marele jubileu „București 500“. Cu această ocazie, S. N. R. emite o medalie din argint și bronz, cu diametrul de 70 mm, machetată de Haralambie Ionescu. Pe avers, în afară de titrarea circulară a marelui eveniment, în centru, privind către stânga, este reprezentată zeița Minerva, emblema S. N. R. (emblemă care o aflăm pe ștampila-sigiliu S. N. R., pe buletinele societății, precum și pe insigna și diploma de membru al S. N. R. (vezi fig. 6 și 7).

Cercetând efigia modelată de H. Ionescu, în comparație cu efigia modelată de Emil Becker, putem constata că, în general, din punct de vedere iconografic,

Figura 6. A treia EMBLEMĂ-SIGILIU a S.N.R. emisă în anul 1959, autor Haralambie Ionescu. Reprezintă pe zeița MINERVA – este înfățișată pe medaliu, insigne, buletine, diplome ale S.N.R.

Minerva nu prezintă deosebiri, dar referindu-ne la mobilele care întregesc emblema din 1959, se poate observa:

– de pe casca zeiței dispar aripioarele și apare pe calotă șarpele, ca simbol al medicinei și al prudenței;

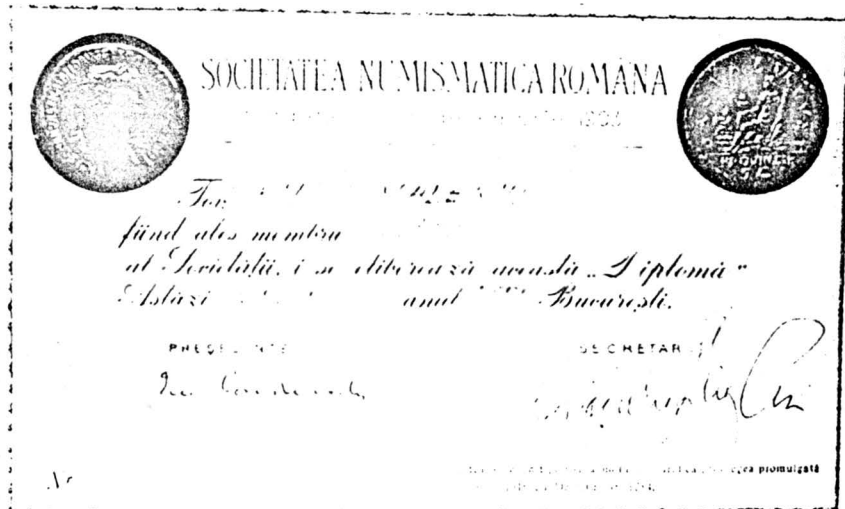

Figura 7

– pe vizeta mobilă a căştii apar fantele prin care zeiţa priveşte în timp de război;

– către interiorul scutului nu se mai află scena cu lupoaica alăptând pe Romulus şi Remus;

– panaşul de pe cască şi torţa cu făclia sunt uşor modificate.

Cu toate discuţiile purtate în jurul acestei medalii, pentru faptul că mâna zeiţei seamăna cu o mână de copil, totuşi, este una din înfăţişările zeiţei Minerva care se apropie destul de mult de atributele ei menţionate în mitologia romană.

Din Buletinul S. N. R. nr. 124–128 pentru anii 1976–1980, apărut în anul 1981, constatăm că pe copertă şi pe pagina de titlu apare o nouă emblemă a S. N. R., operă a sculptorului Gheorghe Adoc din Bucureşti. Către finalul buletinului, la art. 63 din Statutul S. N. R., se menţionează că „Emblema societăţii este bustul Minervei, în profil spre stânga, cu coif şi platoşă, ținând în mâna dreaptă o făclie aprinsă. Pe margine este legenda: SOCIETATEA NUMISMATICĂ ROMÂNĂ. 1903”.

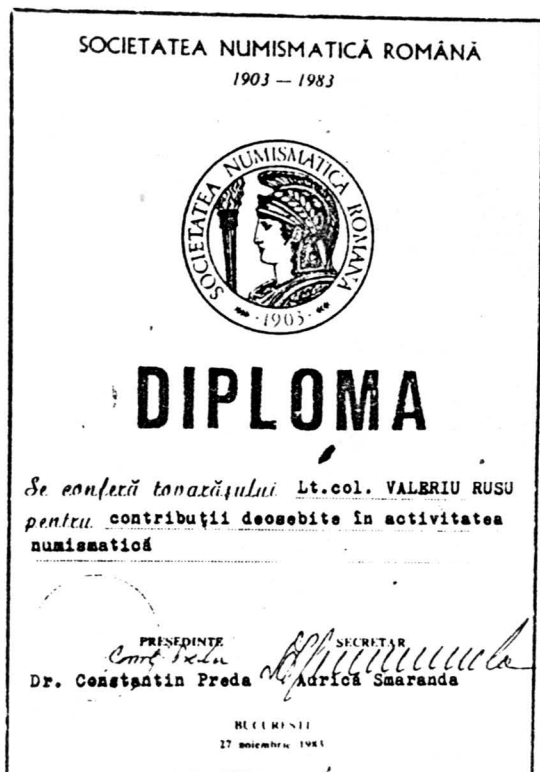
După cum se cunoaşte, actuala emblemă a societăţii a apărut şi pe sigiliul–stampilă, pe diploma şi insigna S. N. R. şi pe medalia „65 ani de la făurirea Statului Naţional Unitar Român 1918–1983”. Medalia este din tombac şi are diametrul de 65 mm (fig.8 şi 9).

Desigur, emblema actuală este modelată în conformitate cu art. 63 din Statutul societăţii, dar, spre deosebire de modelele anterioare, ea prezintă unele modificări şi adăugiri, astfel:

– pe cască nu apar aripioarele sau şarpele ca simboluri ale atributelor ce le-am discutat la celelalte, ci, lateral, crenguţa de laur, iar pe spatele coifului un ornament, vizeta coifului tot mobilă cu fantă pentru privit, dar alt model, fără cozoroc;

Figura 8

- scutul, mult diminuat, în schimb, apare bustul drept, panașul și torța cu făclia ușor modificate;
- nasul, de această dată, este cât mai aproape de fizionomia romană;
- ca elemente noi în raport cu modelele anterioare, zeița poartă cercei și mărgele.

În concluzie, de la înființarea S. N. R., 28 decembrie 1903, și până în prezent, emblema (sigiliul–ștampila) societății a fost emisă, aprobată și a fost în funcțiune în cele patru tipuri, apărând și schimbându-se în anii 1901, 1933, 1959 și 1980.

Iconografia, mobilele și, în general, semnele heraldice care au compus emblemele S. N. R. – atestă etnogeneza poporului român.

Cele patru embleme au fost elaborate în limitele riguros științifice ale simbolurilor și atributelor zeiței Minerva și în conformitate cu scopul S. N. R. prevăzut în Statutul societății.

Deși cele patru embleme nu seamănă una cu cealaltă, ele sunt purtătoarele, în general, ale acelorași simboluri și atribute menționate mai sus, respectând mitologia romană și fiind artistic realizate.

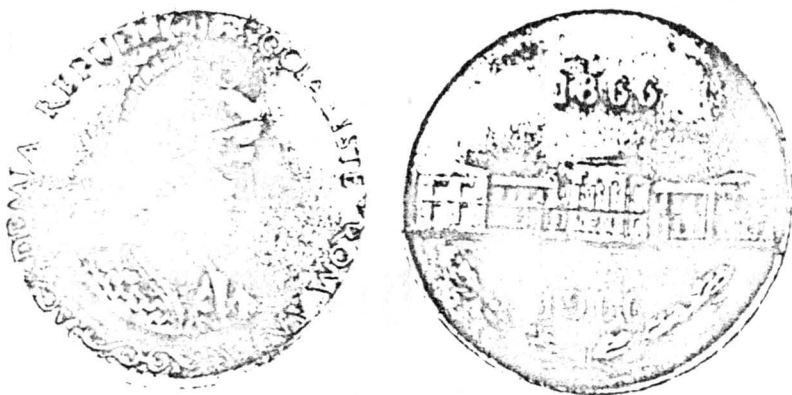

Figura 10

Credem că nu este lipsit de interes să menționăm că pe zeița Minerva o mai găsim în medalistica românească pe următoarele piese:

1. – medalia Ateneului Român, emisă în anul 1905;
2. – medalia jubiliară a Liceului Român din Năsăud, emisă în 1913;
3. – medalia omagială a Academiei RSR către Academia de Științe a Franței, emisă în 1966, pe avers bustul Minervei (emblema Academiei de Științe a Franței), pe revers Minerva în picioare (emblema Academiei Române);
4. – medalia centenarului Academiei Române, pe avers bustul zeiței Minerva (emblema Academiei Române – fig. 10).

Mai sunt și alte medalii și insigne pe care apare zeița Minerva, dar am menționat pe cele de mai sus, pentru a arăta cultul față de zeiță și mai ales față de atributele ei, pe care-l au și alte instituții de știință și cultură de talie națională și europeană.

Menționăm, în final, și două insigne emise de către secțiunile S. N. R. Arad și Timișoara, în care emblema S. N. R., ca realizare, nu este în concordanță cu fizionomia și atributele zeiței Minerva și nici cu cerințele artistice. Este vorba de insigna Secției S. N. R. Timișoara, emisă în 1982, și de insigna emisă de Secția Arad, în 1984, cu ocazia celui de-al patrulea schimb de insigne din Arad (fig. 11 și 12).

Figura 11

Figura 12

ANEXA 1

Lista documentelor pe care este reprezentată emblema-sigiliu S. N. R. din 1904-1983

1. 1904 – Pe antetul copertei Buletinului S. N. R. nr. 5-6/1904 și în interiorul buletinului, pe fotocopia diplomei de membru este reprezentată prima emblema a S. N. R. – zeița Minerva – autor Carol Storck.
2. 1933 – La Congresul I al S. N. R. – medalie din bronz 52 mm (al doilea tip de emblema a S. N. R. cu elemente comune zeitelor Roma și Minerva), autor Emil Becker.
– idem, insigna congresului 30 mm.
3. 1933 – Același eveniment – placheta S. N. R. din argint și bronz 140 x 200 mm – autor Emil Becker.
4. 1939 – Medalia jubiliară Constantin Moisil, din argint, bronz argintat, 62 mm – pe revers, în centru, emblema S. N. R. – autor Emil Becker.
5. 1940 – Medalia S. N. R. omagiu la a X-a aniversare, Carol al II-lea, bronz 50 mm – autor Emil Becker.
6. 1959 – Medalia „București 500“, argint și bronz 70 mm (al treilea tip de emblema a S. N. R., reprezintă pe zeița Minerva), autor Haralambie Ionescu.
– idem insigna S. N. R., 18 mm la bază, anul 1903.

7. 1963 – 60 de ani S. N. R. Medalie din argint și tombac 60 mm – autor Haralambie Ionescu.

8. 1965 – 600 de ani de la emiterea celei dintâi monede românești – medalie din argint și bronz patinat 60 mm – pe revers, jos, emblema S. N. R. – autor Haralambie Ionescu.

9. 1973 – 70 ani S. N. R. Medalie 60 mm din tombac – autor Haralambie Ionescu.

10. 1977 – 100 ani de la Independența României. Medalie din tombac 57 mm – autor Ștefan Grudinski (Zeia Minerva, asemănătoare cu tipul 3 de emblemă modelată de Haralambie Ionescu).

11. 1978 – 75 de ani S. N. R. – medalie din tombac 60 mm – autori G. Dumitrescu și T. Zamfirescu.

– idem insignă 24 mm.

12. 1981 – Buletinul S. N. R. nr. 124–128/1976–1980, pe copertă al patrulea tip de emblemă al S. N. R., tot cu zeia MINERVA, dar realizată de Gh. Adoc.

13. 1982 – insigna Secțiunii Timișoara a S. N. R. (cu Minerva și Lupoica) – autor O. D.

14. 1983 – 80 de ani S. N. R. – medalie din tombac 65 mm – autor Gh. Adoc.

– idem insignă 20 mm.

15. 1984 – Primul Simpozion Național al S. N. R. la Craiova – insignă dreptunghiulară din tombac, 23 x 33 mm (emblema de pe insignă este realizarea sculptorului Gh. Adoc.

16. 1984 – insigna „Al IV-lea schimb de insigne Arad sept. 1984, emblema S. N. R. anterioară celei din 1980, insigna are formă de scut cu înălțimea de 22 mm.

SOCIETATEA NUMISMATICĂ ROMÂNĂ LA 90 DE ANI DE LA ÎNFIINȚARE

Secretar general AURICĂ SMARANDA

Mai multe personalități ale vieții științifice, de cultură și de artă din România, istorici, numismați, cercetători, colecționari de monede și medalii, au înființat la 28 decembrie 1903 SOCIETATEA NUMISMATICĂ ROMÂNĂ. Inițiatorii acestei prestigioase instituții au fost: Al. G. Cantacuzino, C. Alessandrescu, G. Iordănescu, D. Panku, G. Severeanu. În prima întrunire de înființare au participat ca membri fondatori: Gr. Tocilescu, A. Budișteanu, Al. G. Cantacuzino, G. Iordănescu, C. Alessandrescu, D. Panku, G. Manolescu, C. Storck, G. Calomfirescu, W. Knechtel, Elie D. Mirea, C. Georgescu, H. Kübler, Fr. Storck, Șt. Mihăescu, G. Severeanu, care au pus bazele Societății. După cuvântările de deschidere rostite de Al. G. Cantacuzino și Gr. Tocilescu, a fost votat Statutul Societății Numismatice Române. Tot atunci, printr-o telegramă, regele Carol I a fost informat despre înființarea noii societăți, la care regele a răspuns cu plăcere și i-a felicitat pe intelectualii fondatori. Din primul Comitet de conducere ales au făcut parte: Mihai C. Șuțu – președinte, Gr. Tocilescu – vicepreședinte, Al. G. Cantacuzino – secretar, G. Ionescu – casier-contabil, G. Severeanu – subsecretar, Dim. Panku, C. Alessandrescu, E. D. Mirea, Carol Storck, membri. Președinte de onoare a fost ales Dim. Sturdza. Sediul provizoriu al Societății s-a stabilit la Muzeul de Antichități din București. Participanții la prima întrunire au pus și bazele publicației Societății, Buletinul Societății Numismatice Române, primul număr apărând la 1 februarie 1904.

Activitatea Societății s-a desfășurat pe câteva direcții definitorii: 1) în plan științific – comunicări de monede, medalii, sigilii, metrologie, heraldică etc., schimburi de piese numismatice, idei, păreri, convorbiri pe teme adiacente; 2) batere de medalii și insigne marcând evenimente și personalități ale vieții științifice și culturale ale țării; 3) publicarea Buletinului. În anul 1916, S.N.R. a devenit persoană juridică, conform Decretului nr. 1284–1916, semnat de regele Ferdinand I. Din 1903 și până în prezent Societatea a avut următorii președinți: acad. M. C. Șuțu (1903–1933), acad. C. Moșil (1933–1958), acad. Emil

Condurachi (1958–1983), în prezent prof. dr. Constantin Preda (1983). Președinți de onoare: acad. D. M. Sturdza (1903–1914), Regele Ferdinand I (1924–1927), Regina Maria (1927–1933), Regele Carol II (1933–1940), acad. Emil Condurachi (1983–1987). Printre membrii de marcă ai S.N.R. s-au numărat mari personalități științifice și culturale, din care amintim: N. Iorga, Vasile Pârvan, I. I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, George Brătianu, I. C. Bibescu, Dim. Onciul, Ion Nistor, Atanase Simu, Ion Răducanu, Virgil Drăghiceanu, Alex. Lapedatu, Oct. Luchian, Corneliu Secășanu, George Buzdugan, Odisseu Apostol, Corneliu Bălăcescu, Haralambie Ionescu, Ilie Țabrea, Stancu Tudorică, Nichita Stănescu, Ștefan Tănăsescu și mulți, foarte mulți alții. Din străinătate menționăm câțiva, deși sunt foarte mulți: B. Pick – Germania, Kurt Regling – Berlin, I. N. Svoronos – Sofia, N. Mușmov – Sofia, Th. Gerassimov – Sofia, G. F. Hill – Londra, Brett Baldwin – SUA, Marijan Gumovski – Cracovia, Jean Babelon – Paris ș.a.

Printre evenimentele de mare importanță ale vieții S.N.R., amintim cele cinci Congrese de numismatică organizate în: București, (1933), Craiova (1934), Cernăuți (1935), Cluj (1936), Iași (1937). Din cauza situației internaționale, în anii următori n-au mai putut fi organizate. Datorită înțelepteii inițiative a președintelui C. Preda, aceste manifestări, privind promovarea cercetării numismatice, s-au reluat sub forma Simpozioanelor naționale la: Craiova (1984), Suceava (1985), Arad (1986), Botoșani (1987), Deva (1988), Constanța (1989), Tulcea (1990), Bârlad (1991), Slatina (1992), Brașov (1993). S.N.R. are înființate până în prezent 25 de secțiuni: Petroșani (1970), Tg. Mureș (1970), Timișoara (1970), Cluj (1971), Craiova (1971), Iași (1973), Arad (1973), Reșița (1973), Sibiu (1975), Cercul Militar Național (1976), Brașov (1978), Suceava (1977), Bacău (1978), Deva (1980), Caracal (1981), Oradea (1981), Botoșani (1982), Lugoj (1983), Ploiești (1985), Câmpulung–Muscel (1986), Constanța (1989), Tulcea (1989), Tg. Jiu (1990), Brăila (1991).

S.N.R. are trainice legături de colaborare cu Cabinetul de numismatică al Bibliotecii Academiei Române, condus de prof. dr. Const. Preda, cu multe muzee și instituții de cercetare numismatică din țară și străinătate. În anul 1985, cu destulă greutate, dar cu multă grijă și râvnă, depuse de secretariat, Societatea a putut intra în deplinătatea proprietății sediului din str. Popa Tatu, nr. 20, donat de Vasile Canarache (1896–1969), fost secretar general al S.N.R.

A 90-a aniversare s-a marcat în Aula Academiei Române, în zilele de 17–18 noiembrie 1993, unde au rostit scurte alocuțiuni despre însemnătatea evenimentului acad. N. N. Constantinescu, acad. Șt. Ștefănescu, acad. Gabriel Strempel. Prof. dr. Constantin Preda, președintele Societății, în cuvântul său, a făcut un scurt istoric al S.N.R. de la înființare până în prezent. Au ținut

comunicări: Octavian Iliescu – *Primii președinți ai S.N.R.*, Gh. Poenaru Bordea – *Publicații numismatice românești*, Constanța Știrbu – *Primele colecții și expoziții din București*, Radu Ocheșeanu – *Dr. George Severeanu – numismat și colecționar*, Aurică Smaranda – *Activitatea numismatică a lui W. Knechtel*, Ion Donoiu și Miltiade Cârlan – *Cezar Boliac, numismat și colecționar*, Valeriu Rusu – *Câteva date referitoare la lucrările celor cinci Congrese ale S.N.R. (1933–1937)*, Ioan Dogaru – *Cu privire la activitatea secțiilor S.N.R.*, Gh. Popilian – *Din istoricul cercetărilor numismatice din Oltenia*, Ana Niculiță și Eugen Nicolae – *Tezaurul de la Bratușeni (Sărata Albă), raionul Edineț, Republica Moldova*, Adina Berciu-Drăghicescu – *Informații arhivistice despre descoperiri monetare*, Carmen Petolescu – *Un medalion roman descoperit în Muntenia*, Cristache Gheorghe – *Un bronz inedit de la Filip II găsit în Dobrogea*, Nicolae Șerbănescu – *Bonuri de casă ale orașului Cernăuți*, Valerian Ciofu – *Sculptorul medalist Ștefan Grudinschi, viața și opera*, Eugen Teodorescu – *Momente din istoria Armatei române în medalistică*, Ioan Spiru – *Ce a însemnat pentru mine Societatea Numismatică Română*.

Cu acest prilej, s-a vernisat o expoziție la Cabinetul de numismatică al Bibliotecii Academiei Române, exponatele aparținând colecțiilor membrilor S.N.R., Colecției S.N.R. și Institutului de Arheologie București. Au expus: Dumitrașcu Bedivan, Miltiade Cârlan, Nicolae Curdov, Nicolae Dima, Ioan Dogaru, Ion Donoiu, Nicolae Hridan, Alex. Evreinov, Valeriu Rusu, Gh. Sanda, Nicolae Șerbănescu, Eugen Teodorescu, Vitalie Umluf, Ion Vâlcu.

Pentru imortalizarea acestui moment jubiliar din viața Societății, Comitetul de conducere a emis o frumoasă și semnificativă medalie. Aversul prezintă, în partea dreaptă, în medalion, emblema Societății, cu zeița Minerva privind spre stânga, cu legenda: SOCIETATEA NUMISMATICĂ ROMÂNĂ / 1903. În

partea stângă, busturile celor patru președinți, spre dreapta: M. C. SUTZU, C. MOISIL, E. CONDURACHI, C. PREDA. În centru cifrele: XC / 1993. În jur, ramuri de laur. Reversul prezintă un număr de monede emise și care au circulat pe teritoriul țării noastre: moneda dacică, moneda de tip Kosson, denar roman imperial, gros moldovenesc, ducat muntean, monedă transilvană, monedă a României tip Carol I, iar în centru moneda actuală de 1 leu. Legenda: 90 DE ANI DE ACTIVITATE NUMISMATICĂ / 1903–1993. Medalia este din tombac: 60 mm. Gravor Vasile Gabor. Medalia a fost bătută la Regia Autonomă Monetăria Statului, având ca sponsori: Banca Națională a României, Damibo Impex S.R.L. București, Icecoop – S.C.C.A., Monetăria Statului, Nummus SRL, București, Societatea Comercială Expres SRL, București, Universitatea „Hyperion“, Zimbrul Carpatin SRL, București.

CÂTEVA DATE PRIVIND IMPORTANȚA CELOR CINCI CONGRESE ORGANIZATE DE SOCIETATEA NUMISMATICĂ ROMÂNĂ (1933 – 1937)

Col. (r) VALERIU RUSU
VALERIA CHIAGĂ

Moneda, medalia, sigiliile – aceste monumente de artă – au devenit din obiect de colecționare, obiect de studiu și cercetare, pasiunea de achiziționare și păstrare a pieselor a generat colecții științific organizate – unele dinure ele devenind cabinete numismatice ale academiilor, muzeelor și altor așezăminte de cultură.

Colecționarii pasionați, cercetătorii, au trecut – în timp – de la acțiunile singulare, la cele de grup. Astfel constatăm că istorici, arheologi, geografi, oameni politici, economiști, oameni de artă, etnografi, lingviști etc., care în studiile lor făceau dese apeluri la plurivalentul izvor de informații ce-l furnizează numismatica, încep a se uni în eforturile lor și astfel apar primele grupuri, asociații, societăți cu profil numismatic¹: în anul 1836, la Londra; 1841, Bruxelles; 1843, Berlin 1858, New York; 1862, Montreal; 1866; Paris; 1870, Viena; 1888, Moscova, 1901, Budapesta etc.

În Țările Române, puternic ancorate în relațiile politice, economice, culturale și de altă natură ale țărilor europene, s-a constituit o pleiadă de colecționari, cercetători și oameni de știință care prin strădaniile lor, de pionierat au determinat situarea noastră la începutul secolului al XIX-lea în prima grupă a țărilor europene cu astfel de preocupări.

În prezentul material nu ne-am propus să facem un istoric al numismatiei românești, dar nu se cade ca măcar succint să nu amintim de antecesori noștri (atât cei din secolul trecut), întemeietorii S.N.R. și continuatorii, și aceasta pentru a cinsti memoria primilor precum și pentru a evidenția meritele celorlalți.

¹ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, E.A., 1973, p. 11–18, 19–26.

Încă din a treia decadă a secolului al XIX-lea², Banul Mihalache Ghica se preocupa de colecționarea monedelor și era mare amator de antichități. După 1828 se conturează un grup de pasionați colecționari și cercetători ca: Nicolae Mavros (1782–1868), realizator al unei impresionante colecții numismatice, care a fost predată statului; se remarcă, de asemenea, Cezar Bolliac (1813–1881), Dimitrie A. Sturdza (1833–1914), Dr. Ioan Cantacuzino (1863–1934), Mihail C. Șușu (1841–1933), care devine și primul Președinte al S.N.R.; profesorul Gheorghe Săulescu (1799–1875) în Moldova, la Iași; avocatul Damaschin Bojincă (1802–1869).

Pasiunea de colecționar, împletită cu cercetarea științifică, a favorizat întemeierea Societății Numismatice Române.

Astfel la 28 dec. 1903 are loc ședința de constituire a S.N.R. și se alege primul comitet: M. C. Șușu – președinte; Grigore Tocilescu – vicepreședinte; Alex. G. Cantacuzino – secretar; locot. colonel Gheorghe Iordănescu – casier-contabil; Gh. Severeanu – subsecretar, C. Alexandrescu, D. Panku, E. Mirea și Carol Stork – membri; din 1913 a fost ales secretar Const. Moisil (1876–1958). Prin lucrarea lor au constituit o treaptă și apoi o perioadă foarte fertilă în viața și activitatea S.N.R.

Perioada interbelică a fost, de asemenea, fructuoasă și prin faptul că SNR – conducerea acesteia – a știut să colaboreze și să-și apropie mari personalități ale științei și culturii – naționale și europene – distinse figuri de academicieni, profesori, cercetători, colecționari, simpatizanți.

Primul Congres al S.N.R. din 1933 (titulatura completă: Congresul și expoziția de numismatică, medalistică și arheologie 1933), eveniment important, comemora 30 de ani de la înființarea societății, deschidea calea Congreselor S.N.R., antrenând dezvoltarea cercetării în domeniu, precum și participarea unui număr sporit de personalități din toate provinciile României Mari.

Primul Congres al S.N.R. s-a desfășurat în București (la sala Dalles) între 19 și 22 octombrie 1933, unde au fost prezentate comunicări (contribuții) cu referiri la: istoria și circulația monetei, moneda greacă, romană, scitică, dacoromană, bizantină și medievală (Moldova, Muntenia, Polonia); sigilografie; heraldică, descoperiri arheologice. Enumerăm câțiva autori: N. Mușmov din Sofia; prof. Ilie Minea – Iași; Vasile Canarache – București; Dr. Rudolf Gassauer – Suceava; I. D. Condurache, Grl. Grigore Constandache – București; Dr. Leon Boga – Chișinău; Constantin S. Nicolăescu-Plopșor – Craiova; prof. dr. Constantin Moisil – București – organizator și coordonator principal al congresului.

² BSNR, nr. 81–82, 1933–1934, partea I, p. 1–22.

BULETINUL

SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

REVISTĂ PENTRU NUMISMATICA ȘI ȘTIINȚELE AUXILIARE

SUN INGRJIRKA

PROF. CONSTANTIN MOISIL
PREȘEDINTELE SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

Lucrările primului Congres de numismatică și arheologie
București 1933

PARTEA I

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA CURȚII REGALE F. GÖBL FII S. A.
19, Strada Aristide Briand (fosta Lugoj)

Lucrările primei zile, 19. 10. 1933, au fost conduse de prof. Teofil Sauciu Săveanu din Cernăuți.

În ziua a doua, 20. 10. 1933, a condus prof. Paul Nicorescu din Iași.

În ziua a treia, 21. 10. 1933, a condus Șeful secției istorie din Marele Stat Major – Grl. Grigore Constandache din București.

În ziua a patra, 22. 10. 1933, a condus lucrările prof. Ioan Andrieșescu din București – care rostește și cuvântarea de închidere a Primului Congres al S.N.R.

Alternativ cu ședințele Congresului s-au organizat excursii de documentare la Mogoșoaia, Leordeni-Ilfov și Snagov. Toate s-au încheiat cu un banchet festiv la Restaurantul „Casei Capșa” din București.

Medalia Primului Congres al S.N.R.
– 1933 – sculptor: Emil Becker.

Cu prilejul acestui dublu eveniment (aniversarea jubileului de 30 de ani de la înființarea S.N.R. și primul Congres al S.N.R.) au fost emise o medalie și o insignă jubiliare, modelate de sculptorul Emil Becker (membru în comitetul S.N.R.) realizate la Atelierul Rudolf Fäessler – București.

Al II-lea Congres al S.N.R.³ și-a desfășurat lucrările în Cetatea Băniei, la Craiova, în zilele de 28–30 sept. 1934. Ca organizatori și coordonatori principali au fost Constantin Nicolăescu-Plopșor, Dr. Alexandru Metzulescu și Alex. Bărcăcilă. Dintre invitați – care au prezentat și comunicări – menționăm personalități al S.N.R.: Ilie Țabrea, Corneliu Secășianu, Dumitru Berciu, Emil Becker, Ioan Andrieșescu, Sielian Metzulescu, Teofil Sauciuc Săveanu, Alex. Bărcăcilă ș.a. Tematicile prezentate s-au referit în special la: tezaure monetare, descoperiri arheologice, circulația monetară din perioadele antică, medievală, contemporană din arealul Olteniei; au fost și teme referitoare la heraldică, bancnote și aspecte din preistoria Olteniei. Cu această ocazie a fost emisă o insignă pe care se află stema Olteniei și titrarea care menționează evenimentul. Congresul de la Craiova s-a încheiat cu o excursie pe Dunăre până la Turnu Severin, unde au fost vizitate săpăturile arheologice din zonă.

Congresul al III-lea al S.N.R. s-a desfășurat la Cernăuți în perioada 29 sept. – 1 oct. 1935. Din grupul de organizatori menționăm pe: prof. Teofil Sauciuc Săveanu și prof. D. Marmeliuc – primar al Cernăuțiului. Dintre personalitățile numismaticii românești menționăm: Constantin Moisil, Ilie Țabrea, Rudolf Gassauer, Ilie Minea, Const. C. Giurescu, Dumitru Berciu, Corneliu Secășianu; Emil Becker ș.a. Tematicile abordate s-au referit la: descoperiri monetare în

³ BSNR, nr. 83–90, 1935–1942, partea a II-a, p. 209–210.

a

b

c

d

e

Insignele congreselor S.N.R. 1933–1937: a – București 1933; b – Craiova 1934; c – Cernăuți 1935; d – Cluj 1936; e – Iași 1937.

Bucovina și Moldova: heraldică; medalistică. A fost emisă o splendidă insignă cu stema Moldovei și cu menționarea evenimentului. În finalul congresului s-a organizat o vizită de documentare la mănăstirile din Bucovina.

Congresul al IV-lea a avut loc la Cluj între 25–27 oct. 1935. Organizatori principali: acad. Alexandru Lapedatu; prof. N. Drăgan – primarul orașului Cluj și prof. Fl. Ștefănescu Goangă. Dintre participanți: Ilie Țabrea, Corneliu Secășianu, Constantin Daicoviciu, Paul Nicorescu, Constantin Nicolăescu-Plopșor, Const. G. Giurescu, Emil Becker ș.a. Tematici abordate: istoricul numismaticii românești moneda dacică, romană și bizantină în zonă, monetăriile din Transilvania, iconografia și arhitectura bisericească, arta monetară etc. Evenimentul a fost marcat și prin emiterea unei insignă care înfățișează o femeie reprezentând Dacia, care ține în mână un stindard roman. Au fost încheiate lucrările congresului cu o excursie la Deva, Costești și Sarmizegetusa.

Congresul al V-lea s-a desfășurat la Iași în zilele de 14–16 oct. 1937, fiind organizat de un grup de personalități în frunte cu: prof. Paul Nicorescu, prof. Ilie Minea, prof. Orest Tafrali, Osvald Racoviță ș.a.

Acest Congres a fost onorat de prezența: prof. Constantin Moisil, Ilie Țabrea, Corneliu Secășianu, Emil Condurachi, Dinu V. Rosetti, Emil Becker ș.a.

Comunicările prezentate s-au referit la descoperiri monetare din Moldova, Basarabia, Dobrogea, Muntenia; studiul monedei polone, transilvane, bizantine, romane și grecești care au circulat în arealul moldovenesc; heraldică și iconografie laică și bisericească – creștină; medalistică; arheologie etc. A fost emisă o insignă pe care putem admira două steme: a Moldovei – capul de bour – și a județului Iași – un cal în galop. Congresul s-a finalizat cu vizitarea unor monumente de artă bisericească din zona Hârlău și Cotnari.

Congresul al VI-lea⁴, planificat a se desfășura la Constanța în anul 1938, nu a mai avut loc din cauza evenimentelor europene care au precedat cel de-al 2-lea război mondial.

1904 – Carol Storck

1933 – Emil Becker

1959 – Haralambie Ionescu

1980 – Gh. Adoc

Emblemele – sigilii ale S.N.R.

⁴ BSNR, nr. 127–128, 1943, p. 200–208, nr. 130, 1944, p. 233–248.

În concluzie, se poate aprecia că lucrările prezentate s-au referit la descoperiri monetare și la studiul acestora din antichitatea greco-romană până în feudalism.

Studiile au cuprins toate zonele (ținuturile) României Mari, întregul areal geto-dacic.

Autorii lucrărilor prezentate au fost personalități de prim rang ale vieții cultural-științifice: academicieni, profesori universitari, cercetători în științe, figuri distinse al S.N.R. – atât din București, cât și din marile centre universitare ale României Mari.

La aniversarea celor 90 de ani de la înființarea S.N.R., aducem prinosul nostru de recunoștință aceluia care în frunte cu acad. prof. Constantin Moisil – care a fost părintele spiritual și științific al acestor cinci congrese ale S.N.R. – să omagiem lucrarea lor prin lucrările noastre de azi și de mâine.

Se cuvine, de asemeni, a menționa foarte succint că după cel de-al doilea război mondial aceste congrese au continuat sub denumirea de Simpozioane. Simpozioanele S.N.R. au fost organizate începând cu anul 1984, și până în prezent au avut loc zece asemenea manifestări la nivel național, astfel: Craiova – 1984; Succava – 1985; Arad – 1986; Botoșani – 1987; Deva – 1988; Tulcea – 1989; Constanța – 1990; Bârlad – 1991; Slatina – 1992 și Brașov – 1993. În acest moment aniversar apreciem că merită transmise felicitări organizatorilor de la Secțiunile S.N.R. din județele mai sus menționate.

Și pentru cele zece simpozioane au fost emise medalii și insigne care vor constitui „fire metalice” ce jalonează momente importante din istoria S.N.R.

Nu întâmplător am menționat – în textul lucrării – emiterea de insigne pentru congresele și simpozioanele S.N.R. – apreciem că acestea constituie repere care evidențiază activitatea științifică a societății, iar unele dintre ele se constituie (din punct de vedere al realizării artistice și al rarității) în adevărate „bijuterii” în domeniu.

DOCUMENTE DE ARHIVĂ REFERITOARE LA EMITEREA PRIMEI MONEDE NAȚIONALE 1860–1864

Lector. univ. dr. ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU

La D. G. A. S. (în fondul Ministerului de Finanțe, dosarul 26/1864, 47 f) se află adunate memoriile și proiectele de lege pentru emiterea unei monede naționale în perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Am considerat necesară prezentarea acestor documente și revenirea asupra acestei probleme.

Realizarea Unirii de la 24 ianuarie 1859, prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, a deschis drumul pentru rezolvarea unor probleme de natură financiară.

Astfel, din iunie 1859, problema monedei naționale (văzută ca o necesitate de natură economică, dar și ca un atribut al unui stat suveran și independent) este pusă de Vasile Boerescu în discuția Adunării Legiuitoare din București.

În noiembrie, Consiliul de Miniștri a aprobat adoptarea sistemului zecimal pentru monede în eventualitatea hotărârii de „a se face monede românești”, propunându-se ca unitate monetară „romănatul”, iar ca monede divizionare: „decima” sau „banul” – a zecea parte din romănat și „centîma” sau „bănîșorul” – a suta parte. (O altă propunere era aceea de „român”).

În urma mesajelor domnești, adresate Comisiei Centrale din Focșani – din 14 mai și din 7 iunie 1860, s-a pus în discuție atât problema necesității stringente a unificării cursului monedelor în Principatele Unite, cât și problema constituirii unui sistem monetar propriu. Pentru rezolvarea acestei situații, s-a înființat o subcomisie alcătuită din: I. Cantacuzino, I. Docan, A. Moruzi, M. Șușu, L. Steege. Aceasta a alcătuit un *Memoriu* și un *Proiect de lege*.

În *Memoriu* (se află la Arhivele Statului din București) se arată că „unificarea monedelor este una din cererile noii noastre organizări; de la ea atîmă mai mult decît s-ar crede, un ordin de lucru regulat (...)”. „Cursul monedelor ce circulă în Principatele Unite s-a fost fixat prin Regulamentul Organic, după prețul epocii, calculat în lei. Dar n-a trebuit mult timp pentru a se dovedi că regulile după care urmează circulațiunea monetară a fost cu totul pierdută din vedere în dispozițiunile Regulamentului Organic și, în consecință, există o serioasă confuzie în probleme financiare cu consecințe economice, comerciale în special. Rezultă (...) că pentru a păși cu oarecare siguranță de succes la unificarea cursului monetar e neapărat a se statomici următoarele două puncturi fundamentale”: 1) Excluderea unității fictive a

leului. 2) Adoptarea unui singur etalon care ar fi argintul și care în perioada respectivă avea o valoare mai constantă decât aurul.

Subcomisia conchidea: 1) „Guvernul trebuie să fie autorizat a fabrica și a emite monedă națională pentru una sută milioane de franci în proporțiile reglementare, admise în atelierele de monedă franceză”; 2) „Că fabricarea monedei române trebuie să aibă de obiect principal crearea unei unități monetare identice cu francul”; 3) „Că moneda de aur ce urmează a se fabrica precum și monedele streine circulând în Principate vor trebui a se raporta la această unitate în corelațiunea valorii lor intrinsece”.

În final, s-a pus problema că pentru adoptarea sistemului monetar propriu, dar care este cel al Franței, este necesar un împrumut de 60 milioane lei.

Proiectul de lege pentru regularea cursului monetar în Principatele Unite (se află la Arh. St. Buc în fondul Ministerul Finanțelor, dosarul 26/1864) cuprinde 3 capitole: I. Despre unitatea monetară; II. Despre înființarea noii monede de aramă; III. Dispozițiuni speciale.

Art. 1 – leul „ca însemnarea oficială (...) este suprimat”; art. 2 – statomicea noua monedă: „sub denumirea de *romanat* se statomicește o nouă unitate monetară care va servi de normă pentru a regula pe viitor cursul tuturor monedelor a căror circulație este primită în țară. Pentru formă, greutate, titlu și valoare, romanatul este echivalent francului francez și se subîmparte ca și francul în 100 sutimi. Numai romanatul se socotește „unitatea monetară legală în toată întinderea Principatelor Unite”; art. 3 – „Valoarea intrinsecă a tuturor monedelor streine ce circulă în țară, precum și relațiunea lor cu diferitul curs al leului în osebitele localități ale țării, se vor raporta de acum înainte la romanat ca la singura unitate legală (...). Ministerul Finanțelor (...) va întocmi o mercurială (tarifă) care va fixa în *romanași* și sutimi de romanat valoarea monedelor străine și a leului. Această mercurială se va înnoi mereu”. Urmău să se bată piese de aur de 50 și 20 de *români*, de argint de 0,050, 1, 2 și 5 *români* și de bronz de 1, 2, 5 și 20 *centime*.

Până când împrejurările vor permite fabricarea de *romanași de aur* și argint, guvernul era autorizat, conform art. 7, să se pună în circulație „deocamdată” moneda internațională de aramă pentru o valoare nominală de 10 milioane de romanași. În continuare se dădeau următoarele detalii pentru aceste piese:

Art. 8. Monedele naționale de aramă vor fi de 1, 2, 5 și 10 sutimi de romanași. Greutatea fiecărei piese va fi de un gram francez pentru fiecare sutime. Diametrul lor va fi pentru piesele de:

1 sutime – de 15 mm francez

2 sutimi – de 20 mm

5 sutimi – de 25 mm

10 sutimi – de 30 mm

Metalul ce se va întrebuința pentru fabricarea lor va fi un aliaj cuprinzând 95 părți aramă, 4 părți cositor și 1 parte zinc.

Art. 9. Piese de aramă vor purta pe o față marca Principatelor Unite și în jurul mărcii numele domnitorului, iar pe cealaltă valoare lor nominală și anul. Marginile vor fi netede.

Art. 11. Fabricarea monedei de aramă se va face în unul din atelierile de monete ale țărilor streine, prin îngrijirea și sub controlul Ministerului de Finanțe.

Art. 12. La expirarea termenului de un an de la darea în circulație a monetei naționale, moneda streină de aramă încetează de a avea curs în țară și nu va fi admisă decât drept marfă, după valoarea intrinsecă a metalului.

Art. 13. Oricine contraface moneda legală fabricată pe socoteala guvernului, se va supune la toată asprimea pedepselor prevăzute de condica penală.

III. Dispozițiuni speciale

Art. 14. Orice nouă emiteră de monedă națională, fie de aramă, de argint sau de aur, va trebui a se autoriza și a se regula mai înainte prin o lege specială.

Deși subcomisia afirma că „sistema cea mai națională și cea mai metodică” este aceea a Franței și că unitatea monetară românească trebuie să fie una identică cu francul, în fapt ea a adoptat doar parțial acest sistem, susținându-se monometalismul și nu bimetalismul ca în sistemul francez. Proiectul a fost votat de Cameră dar nu s-a ajuns la aplicarea lui.

Dar, după cum se știe, totul a rămas în faza de proiecte, proiecte în care aveau să rămână numai probele unor monede divizionare, cu valoarea nominală de 5 parale – realizate în 1860 și de 5–10 sutimi realizate în 1864.

Totuși problema emiterii unei monede naționale se va pune și mai acut după 1862, cu atât mai mult cu cât în Convenția de la Paris se preciza la art. 33, alin. 2: „Comisia Centrală va pregăti legile de un interes general comun ambelor principate și va supune aceste legi, prin mijlocirea gospodarilor, la dezbaterile adunărilor”. În continuare, art. 34 al Convenției preciza că: „Sînt privite ca legi de un interes general toate acelea ce au drept obiect unitatea legislațiilor, stabilirea, menținerea sau îmbunătățirea legilor duaniere, poștale, telegrafice, fixarea taxei monetare și osebitele materii de folos public comun ambelor principate”.

Deoarece baterea de monedă reprezintă un act de politică internă, iar Tratatul și Convenția de la Paris interziceau Imperiului otoman orice amestec în afacerile interne ale Principatelor Române, Comisiei de la Focșani îi revenea sarcina pregătirii legilor pentru crearea unui sistem monetar.

Astfel, în august 1864, directorul Conturilor Generale, A. Duca, adresa un memoriu lui Al. I. Cuza (documentul se află în același fond – Ministerul Finanțelor, dosar nr. 26, f. 5–10). Memoriul începea cu următoarea frază: „Una din nevoile cele mai simțite în țară este moneda națională și această nevoie este cu atât mai mare cu cât ne lipsește chiar moneda mărunță de aramă (billon) neapărat necesară la micile tranzacții comerciale. Lipsa monetei naționale mai produce și alt rău, acela al neregularității cursului monedelor streine al căror curs variază pe toată ziua”.

Opoziția puternică a Turciei a făcut imposibilă realizarea acestei prime emisiuni, care va mai trebui să aștepte până în anul 1867.

VALERIU L. CIOFU

Profesorul doctor-docent Teofil Sauciuc-Săveanu (1884-1971) face parte din pleiada de aur a cărturarilor români pe care Țara de Sus a Moldovei i-a născut, educat și dăruit cu generozitate patrimoniului cultural-științific al României, secole de-a rândul.

Epigrafist, arheolog și istoric, format în școlile Bucovinei și la Viena, cercetător pasionat în bibliotecile din țară și din străinătate (Cernăuți, Viena, Atena, Roma, Berlin, Lipsca, București) ca și pe șantierele arheologice din insula Andros-Grecia (1910-1912), deschizător al șantierului arheologic de la cetatea antică Callatis (1924) la care a lucrat cu unele nedorite

intermitențe până în 1968, dascăl a 40 de generații de elevi și studenți la Cernăuți (1906-1940) și București (1940-1947), autor a 84 de scrieri epigrafice, arheologice, istorice și social-politice publicate în țară și străinătate, remarcabil savant patriot român, înflăcărat ambasador al intereselor legitime ale provinciei natale realipită la patria-mamă, la 28 noiembrie 1918, după 134 de ani de ocupație habsburgică, Teofil Sauciuc-Săveanu și-a înscris numele în panteonul culturii și științei românești și internaționale.

Grație erudiției și vastei sale opere științifice, el a fost consacrat și ca membru corespondent al Academiei Române, membru corespondent al Institutului austriac de arheologie, membru al Institutului de arheologie din Germania și membru de onoare al Societății Numismatice Române.

Făcând o privire retrospectivă asupra vieții și operei sale, asupra evoluției istorice și a frământărilor politice ale țării, la care el și generația sa au fost mariori și participanți, ne încearcă sentimentul că Teofil Sauciuc-Săveanu, ca dascăl, cercetător și cetățean și-a făurit un destin din cele mai reprezentative în rândurile intelectualilor români de la începutul și până în al treilea păttrar al secolului al XX-lea.

Iată de ce ne-am propus să alcătuim această modestă monografie, cu dorința de a-l restitui școlii și științei istorice românești, căreia și-a dedicat întreaga viață.

Cu acest prilej am întregit și bibliografia scrierilor sale.

La reconstituirea cât mai fidelă a firului vieții, a studiilor în țară și străinătate, a funcțiilor ocupate, la cunoașterea genealogiei și a mediului familial precum și la completarea bibliografiei cărțurarii bucovinean, am beneficiat de unele documente ale Arhivei Universității din București și Academiei Române, ca și de concursul amabil al fiicei sale, d-na Carmen Verona, care, pe lângă un noian de amintiri, mi-a pus la dispoziție relicve din arhiva familiei și manuscrisele rămase nepublicate. Unele date asupra copilăriei au fost descoperite în arhiva bisericii din satul natal Bosanci, județul Suceava, prin grija Pr. A. Lăzăreanu. Informații biografice și bibliografice utile mi-au fost transmise de dl. Erich Beck, cercetător german originar din bucovina și de d-na Rodica Manolescu.

Le exprim tuturor și pe această cale întreaga mea grațitudine.

Mă pot considera și eu, la limită, ntemporan cu profesorul.

Fiind elev al liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava, în anii 1938–44, locuiam ca bursier la internatul „Vasile Cocârlă” al Societății „Școala Română” din Bucovina. Directorul internatului, prof. Mihai Polocușeriu, fost și primar al orașului pentru un scurt timp în 1938, obișnuia să discute sâmbăta seara cu elevii din ultimele clase și unele aspecte ale vieții politice, din presa provinciei, în special cele atingătoare cu școala.

Îmi amintesc cu câtă religiozitate evoca numele și prestigiul profesorului T. Sauciu-Săveanu de la Universitatea din Cernăuți; îl considera ca un etalon de civism în peisajul cultural și politic, *deși făceau parte din partide diferite*. Târziu aveam să aflu că fostul director al internatului nostru, prof. M. Polocușeriu, ca și prof. Vasile Ienceanu, fost director al liceului, liderul PNT din Suceava, ambii și buni dascăli și buni gospodari, la senectute au fost exterminați în lagărul de muncă din Delta Dunării, prin anii 1949–55, la recoltarea stufului în condiții absolut inumane.

O VIAȚĂ ÎNCHINATĂ ȘCOLII

Teofil Sauciuc-Săveanu s-a născut la 21 octombrie 1884 în satul Bosanci din județul Suceava. Tatăl său era preotul Teofil Sauciuc, iar mama, Maria, născută Palievici, din satul Ropcea. Înaintașii familiei, înainte de răpirea Bucovinei (1775), purtau numele românesc Sava. În documentele privind istoria României, găsim că între 1587–1591 stolnicul Domnitorului Moldovei Petru Șchiopul, se numea Sava. După 27 mai 1600, când Mihai Viteazul consfințește la Iași Unirea Principatelor Române, semnând hrisovul în care se intitula „Domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei”, făuritorul Unirii institua o locotenență domnească în Moldova, alcătuită din patru demnitari, printre care și armașul Sava¹. Ocupația habsburgică, urmărind desnaționalizarea populației autohtone românești, a recurs printre altele și la alterarea numelui celor ce doreau să ocupe slujbe în administrația provinciei imperiale Galiția din care făcea parte și Bucovina, între 1786 și 1849. Așa se face că familia Sava a devenit Savciuc apoi Sauciuc^{1bis}.

Familia prof. T. Sauciuc-Săveanu se compunea din 5 frați și 1 soră:

1. Teofil, profesor universitar, dr. în filozofie;
2. Nicolae, avocat (tatăl dr. ing. Lucius Săveanu);
3. Dormidont, colonel;
4. Emanoil, medic;
5. Dumitru, jurist, dr. în drept, bariton la opera din Cluj;
6. Valeria, căsătorită foarte tânără cu Blându, apoi după decesul acestuia, recăsătorită cu Zaharia Popovici.

Tatăl lor, preotul Teofil Sauciuc, mai avea un frate, Samoil (tatăl prof. dr. Vasile Sauciuc), o soră Melexima, căsătorită Luția (bunica d-nei Rodica Manolescu) și o a doua soră căsătorită Budurovici. Vărul său, dr. Vasile Sauciuc a fost profesor de limba franceză și română la Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava (1921–1924), apoi s-a transferat la Liceul „Aron Pumnul” din Cernăuți; în anul școlar 1941/42 îl găsim director al acestui liceu dar cu numele Vasile Săveanu (cf. Anuarul Liceului „Aron Pumnul” 1921–25; 1944/42).

Familia Sauciuc era originară din județul Storojineț.

Teofil S. Săveanu a studiat la Universitatea din Cernăuți și Facultatea de teologie, în paralel cu Facultatea de filozofie și a dezamăgit familia părăsind preoția.

¹ *DIR, A. Veac. XVI*, vol. III, București, 1951, p. 341 și urm.; Const. Cihodaru, *Mihai Viteazul în Moldova*, în „Cercetări istorice”, V, Iași 1974, p. 138.

^{1bis} Ion I. Bumbacu și Grig. Halipu, *Privire istorică asupra trecutului politic-social și național al Ducatului Bucovina*, Brașov, 1886.

Tatăl profesorului, preotul Teofil Sauciuc, era cunoscut ca un personaj cu un comportament destul de „lumescc”. La Iordănești administra întâi moșia parohiei (proprietate a fondului mitropoliei Bucovinei), apoi a mai cumpărat o moșioară. Mama profesorului, Maria, se îngrijea cu dăruire de creșterea copiilor și de onorurile casei. Când copii s-au maturizat și și-au înjghebat la rândul lor familii, obișnuiau a se întâlni cu toții vara și de sărbători la casa părintească. La apariția în salon a „mamuții”, fiii cu soțiile și copiii lor, adeseori și alte rude, se ridicau în picioare respectuoși și cuprinși de emoție. După moartea preotului, mamuța s-a mutat la Cernăuți, dar nu s-a stabilit la casa vreunui copil, ci a cumpărat o locuință a ei; nu voia ca prin prezența ei să influențeze, cumva nedorit, familia copiilor săi.

Preotul Teofil Sauciuc și familia sa au trăit în Bosanci între 1883–1886, apoi s-au mutat în satul Iordănești, județul Storojineț, pe cursul superior al râului Siret². În satul Iordănești, între 1890–1894, copilul Teofil a urmat primele 4 clase primare, apoi a fost trimis la Cernăuți unde a urmat cursurile Liceului de Stat nr. 1 între 1894–1902. În timpul liceului a locuit la diverse pensiuni particulare neavând bursă. În anul 1902 începe studiile la Universitatea din Cernăuți, înscriindu-se la facultatea de filozofie pe care o absolvă în 1906; semestrul de vară, din anul 2 de studii (1904) îl frecventează la Universitatea din Viena³.

Pentru a ne face o imagine asupra profilului și nivelului facultății de filozofie din Cernăuți pe care a frecventat-o și a absolvit-o Teofil Sauciuc, notăm că între 1902–1906 se predau următoarele 22 discipline, repartizate pe 4 ani: filozofie, limbile greacă și latină, limba și literatura clasică germană, literatura germană modernă, istorie universală, antică, austriacă și est-europeană, filologia română, filologie comparată a limbilor slave, limba și literatura română, limba și literatura rusească, limba și literatura engleză (din 1904), botanică, zoologie, fizică teoretică și experimentală, geografie, chimie, mineralogie și matematici. În limbajul de astăzi, profilul facultății cuprindea deci: filozofie, litere–filologie, istorie–geografie și științe, adică un profil

² Tânărul Teofil Sauciuc și-a petrecut copilăria în 3 sate neaoș românești, din cele mai mari din Bucovina: Bosanci (unde s-a născut și a trăit primii 2 ani), Iordănești (unde s-au mutat apoi părinții și a urmat cursul primar) și Ropcea (unde trăiau bunicii după mamă). Recensământul de după unirea din 1918, arată următoarele cifre privind populația acestor sate: Bosanci – 6182 locuitori, Iordănești – 2154 și Ropcea – 3800 locuitori. Acolo și-a făcut el ucenicia în cunoașterea vieții țăranilor bucovineni. Cercetarea fructuoasă în 1983 a arhivei parohiei Bosanci din jud. Suceava (pentru ultimele două decenii ale sec. XIX) și definirea exactă a perioadei 1883–1886 în care familia Pr. T. Sauciuc a trăit la Bosanci, s-au făcut de Pr. A. Alexandru Lăzăreanu, titular al parohiei Bosanci, căruia îi exprim și pe această cale sincera mea recunoștință.

³ *Anuarul Universității din București*, 1940–1941; 1941–1942. București, p. 194 și 473.

destul de enciclopedic⁴. Din lucrarea de docență pe care o va publica el mai târziu și din obiturgia deducem că dintre profesorii pe care i-a avut la Cernăuți, o amprentă vizibilă asupra formației sale intelectuale au avut prof. dr. Julius Jüthner, care predă cursul de limbă greacă (el era venit în 1903 de la Universitatea din Freiburg – iar în 1912 a fost numit la Universitatea din Innsbruck–Austria) și prof. dr. Johannes Kromayer, care predă cursul de istorie antică (acesta venise în 1902, cu doctorat de la Universitatea din Strassburg și în 1913 a fost promovat profesor, definitivat la Universitatea din Lipsca).

Studentul Teofil Sauciuc a participat activ și la acțiunile cultural-patriotice ce se desfășurau în cadrul asociațiilor studențești din Țara de Sus. În anul 1906, studentul Teofil Sauciuc din anul IV de studii este ales președintele societății studențești „Junimea”. În primăvara aceluși an, toate societățile studențești, în frunte cu Junimea, condusă de președintele ei, au participat la deschiderea expoziției naționale generale de la București. Societățile Junimea și Dacia au luat pe cheltuiala lor și un mare număr de țărani bucovineni pentru a vizita expoziția și capitala României independente.

Într-o conferință publică, pe care o va ține mai târziu (în 1934) în sala „Armonia” din Cernăuți și o va publica, el avea să evoce că „această vizită revoluționează opinia publică românească din Bucovina, care rămâne plină de admirație în fața celor prestate de geniul românesc”.

Între 1906–1908 funcționează ca profesor secundar la Cernăuți, anume între 1906–1908 la Liceul de Stat nr. 1 (profesor suplinitor), iar între 1908–1919 la Liceul de Stat nr. III (profesor definitivat).

În primii ani de profesorat își pregătește teza de doctorat, pe care o susține la Universitatea din Viena, obținând titlul de doctor în litere și filozofie. Dizertația sa purta titlul *Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistă a atenienilor* și a fost redactată și susținută în 1909 (în limba germană). Lucrarea a rămas și în manuscris în arhiva familiei. Pasiunea sa pentru cultura și civilizația antică greacă se vede că i-a fost adânc imprimată din timpul studiilor universitare. De aceea, cultivând constant legăturile cu foștii săi profesori universitari, obține o bursă de studii în străinătate de la Institutul austriac de arheologie din Viena. În anii 1910–1912 face un stagiu de studii de 3 ani la Institutul austriac de arheologie din Atena și participă la lucrări de arheologie în insula Andros, vizitând și Creta, Asia Mică, Italia și Sicilia. La Atena se bucură de îndrumarea prof. dr. Anton von Premmerstein, profesor itinerant de epigrafie elină și latină, titularul catedrei de istorie antică de la Universitatea din Marburg/Lahn. Ulterior și-a continuat studiile și în bibliotecile din Berlin, Lipsca, Roma și Viena, înainte și în timpul primului război mondial.

⁴ R. Wagner, *Alma mater Francisco-Josephina*, München, 1975, p. 123–130.

În intervalul 1911–1913 publică la Roma și Atena 7 articole de epigrafie și arheologie greacă. De la 17 ianuarie 1914 îl aflăm docent privat la Universitatea din Cernăuți. În anul 1914 publică în buletinul Institutului austriac de arheologie din Vinea lucrarea de docență intitulată *Andros. Cercetări asupra istoriei și topografiei insulei* (în limba germană) pe 174 pagini în folio și 77 de fotografii. Teza este dedicată mentorilor săi, profesorul de limbă greacă de la Universitatea Bucovinei și profesorul de epigrafie de la Institutul din Atena, cărora le mulțumește în prefață: „Pentru permanenta îndrumare și ajutorare, rămân îndatorat și îmi exprim recunoștința față de stimatul meu dascăl prof. dr. Julius Jüthner, de la care a și plecat inițiativa acestei lucrări, precum și prof. dr. Anton von Premerstein...” etc.

Observăm că această publicație este ultima pe care o semnează cu numele Teofil Sauciuc. La 5 decembrie 1913 el a trecut colocviul de abilitare ca docent, iar la 12 decembrie a ținut lecția de probă. La 17 ianuarie 1914 a fost aprobată propunerea consiliului profesoral al facultății de litere prin care Teofil Sauciuc e numit docent pentru antichitățile grecești și în special pentru epigrafie.

Revista „Școala” a corpului profesoral român din Cernăuți salută elogios „întărirea” prof. dr. Teofil Sauciuc de la Liceul de stat nr. III ca docent și prin aceasta validarea lui pentru a promova în învățământul superior, ca „o biruință culturală a românilor bucovineni... un triumf al muncii inteligente și al stăruinței consecvente”. La 6 martie 1914, sau după cercetări mai recente la 4 nov. 1913, Teofil Sauciuc a fost ales membru corespondent al Institutului arheologic austriac. La 9 decembrie 1929 a fost ales membru corespondent, iar în 1932 a fost confirmat membru plin al Institutului arheologic german din Berlin⁵.

Ulterior docenței, el a fost mobilizat în armata austriacă, într-un regiment de husari, întrucât în 1914 dubla monarhie a intrat în primul război mondial. În același timp însă, mișcarea națională a românilor din imperiul austro-ungar se radicaliza vizibil înspre idealul reunificării cu străvechea patrie română. Partidul român din Bucovina, sub conducerea marelui patriot Iancu Flondor, polariza toate clasele și păturile sociale înspre realizarea acestui deziderat. În aceste împrejurări, toți membrii familiei Sauciuc iau hotărârea

⁵ Datele privind promovarea sa ca docent și alegerea în Institutul de arheologie austriac le găsim în articolul *Un nou docent român la Universitatea din Cernăuți – dr. Teofil Sauciuc*, din „Școala” – Organul Asociației Corpului didactic român din Bucovina. Anul V, Nr. 1–2. Cernăuți, 1914, p. 5–6. Datele privind alegerea sa în Institutul arheologic german din Berlin au fost găsite în cursul anului 1983 prin strădania cercetătorului german, originar din Bucovina, Erich Beck, și a arhivarilor acestui Institut.

de a-și româniza din nou numele, adoptând numele Săveanu, cu rezonanță mai românească decât vechiul nume Sava. Întrucât, regimentul de husari era o unitate de elită în sistemul militar habsburgic și radierea completă din evidențele armatei a numelui Sauciuc ridică unele probleme mai particulare, Teofil a rămas cu ambele nume (Sauciuc-Săveanu), în timp ce celorlalți membri civili ai familiei (frați, veri, nepoți) li s-a aprobat numele Săveanu⁶.

La începutul anului 1918 se căsătorește la Cernăuți. Soția lui Teofil Sauciuc-Săveanu s-a numit Vera, născută Tamavski, fiica pr. dr. Teodor Tamavski, profesor de practică teologică în limba română la Universitatea din Cernăuți între 1896-1916 și rector în anul academic 1904/1905⁷.

După hotărârea de unire necondiționată a Bucovinei cu România, adoptată de Congresul general al Bucovinei la 28 noiembrie 1918 în aula Sinodală din Cernăuți⁸, Teofil Sauciuc-Săveanu este numit în anul academic 1918/1919 profesor suplinitor la catedra de filologie clasică a Universității Bucovinei⁹. În primăvara anului 1919 este numit profesor suplinitor de istorie antică. De la 10 octombrie 1919 (în baza decretului nr. 131/15 ianuarie 1920) și până în iunie 1940 a funcționat ca profesor titular de istorie antică,

⁶ Prof. Dr. Lucian Săveanu, care între 1945-1955 predă cursul de mașini-unelte la Institutul Politehnic „Gheorghe Asachi” din Iași, apoi cursul de mecanică și organe de mașini la Institutul de învățământ superior din Constanța, era nepot de frate al lui T. Sauciuc-Săveanu.

⁷ Printre rudele soției se numără mulți cărturari români, unii dintre ei militanți de frunte ai Unirii din 1918, precum: botanistul prof. dr. Ion T. Tamavski (văr de gradul 2), fost director al grădinii botanice a Universității din București între 1952-75, profesor până în 1972 și decan (între 1967-69) al Facultății de biologie (cf. *Știința în Bucovina*. Ghid bibliografic, 1, Suceava 1982, p. 154-56).

Pr. dr. Vasile Tamavski (unchi), profesor dr. docent din 1900 la Facultatea de teologie, primul rector al Universității Bucovinei după unire, în anul academic 1918/1919 când s-a românizat acea universitate, la inițiativa prof. dr. Ion I. Nistor.

Dr. Ipolit Tamavski (unchi), membru al Consistorului Mitropoliei Bucovinei și Cornel Tamavski (văr de gradul 2), profesor secundar de istorie, membru al Consiliului național român din Bucovina, care au votat la 28 nov. 1918 unirea necondiționată a Bucovinei cu România (cf. I. I. Nistor, *Unirea Bucovinei* p. 163-164).

Socrul profesorului a fost prof. dr. doc. Teodor Tamavski, profesor de teologie practică (cu limba de predare română) la Facultatea de teologie a Universității Bucovinei din 1896 până în 1916, când moare de cancer, relativ tânăr (în jur de 54 ani). Acesta era recunoscut ca o personalitate de mare prestigiu în rândurile preoților români din Bucovina și Transilvania, ca și în viața culturală a epocii, în provinciile românești de sub ocupația austro-ungară.

⁸ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei. 28 Noiembrie 1918. Studii și documente*, București, 1928, p. 168-180 și Ștefan Pascu, *Făurirea Statului Național Unitar Român (1918)*, vol. II, București, 1983 p. 164-171.

⁹ BCU. *Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice*, Universitatea București. Seria istorie, vol. 2, M-Z, București, 1970 p. 527-534.

epigrafie și antichități greco-romane la Universitatea din Cernăuți¹⁰. Între 1924–1926 a funcționat și ca profesor suplinitor la Conservatorul de muzică și artă dramatică din Cernăuți. În 1921–1922 a fost decan al facultății de filozofie, iar în 1924–1925 a fost investit cu înalta magistratură de rector al Universității Bucovinei. Din 1924 activează și ca membru titular al Institutului de Istorie și Limbă de pe lângă Universitate. În această calitate publică în buletinul „Codrul Cosminului” al Institutului 5 articole, între 1934–1939.

În iunie 1940 se refugiază din Bucovina de Nord¹¹ și prin decretul nr. 169549/20 septembrie 1940 este încadrat la Universitatea din București (efectiv la 1 octombrie 1940) ca profesor titular la Facultatea de istorie, dublând catedra de istorie antică și epigrafie, unde a predat până la pensionare. În 1941 este numit prodecan (de la 4 decembrie 1941 suplinind pe S. Lambrino). Între 1941–1946 este șef al catedrei de istorie antică și în 1946 este numit decan al Facultății de litere și filozofie. La 24 mai 1945 este primit membru corespondent al Academiei Române. La sfârșitul anului 1947 este pensionat la vârsta de 63 de ani¹². În perioada profesoratului la Cernăuți, T. Sauciuc-Săveanu a fost decorat de 6 ori pentru activitatea sa didactică și obștească, astfel:

- Ordinul Coroana României în grad de comandor, conferit în 1928 la Alba Iulia cu prilejul jubileului 10 ani de la Marea Unire,
- Medalia Răsplata Muncii pentru 25 de ani în serviciul statului¹³,
- Ordinul Serviciu credincios în grad de mare ofițer,

¹⁰ L. Predescu. *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 761.

¹¹ În iunie 1940, trupele URSS au ocupat partea de nord a Bucovinei (județele Cernăuți și Storojineț și o parte din jud. Rădăuți), precum și târgul Herța din județul Dorohoi, împreună cu întreaga Basarabie.

¹² În anul academic 1947/48 au mai părăsit Facultatea de istorie a Universității din București profesorii: Ion Hudiță, la vârsta de 51 de ani (cursul de istorie universală), V. Papacostea (la vârsta de 47 de ani) – cursul de istoria popoarelor balcanice, Gh. Brăteanu (la vârsta de 49 de ani) – cursul de istorie universală, C. C. Giurescu (la vârsta de 47 de ani) – cursul de istoria românilor. După pensionarea lui T. Sauciuc-Săveanu, cursul de istorie veche și arheologie a fost încredințat noului titular, prof. dr. Emil Condurachi, transferat pe post de la școala de arhivistică și epigrafie. În anul 1948 a mai părăsit și Facultatea de litere prof. dr. D. M. Pippidi, la vârsta de 43 de ani (cursul de literatură și cultură greacă). Cf. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978. În toamna 1947, la Suceava, era arestat, bruscat și dus la închisoarea Gherla prof. univ. dr. Alexandru Bocănețu de la Universitatea din Cernăuți, care ne predase doi ani cursul de Istoria României la un nivel inegalabil (Cf. colecția de monografii și destine bucovinene, în manuscris).

¹³ Ocupând pentru prima dată catedră în învățământul secundar în 1906/1907, presupune, a că această distincție s-a conferit în anul 1931.

- Medalia Peleş¹⁴,
- Medalia Răsplată muncii pentru biserică, clasa I¹⁵,
- Vulturul României în grad de ofițer¹⁶.

A încetat din viață la 26 iulie 1971 în București, la vârsta de 87 de ani¹⁷.

Este cunoscut că nivelul științific al cursurilor predate la catedră este cu atât mai elevat și mai captivant pentru auditori, cu cât profesorul desfășoară el însuși cercetări științifice și dezvoltă domeniul prin publicații originale, la care se adaugă și virtuțile metodologiei de predare și verificare a cunoștințelor.

Nu am descoperit cursurile predate și nici notițele luate după cursurile profesorului T. Sauciuc-Săveanu, motiv pentru care am separat activitatea sa didactică de cea de cercetător în două capitole. Cum însă, perioadele de cercetări în biblioteci și in situ pe șantierele arheologice din Grecia și Dobrogea și de susținută publicistică științifică au corespuns, în general, cu perioadele de profesorat, presupunem a posteriori că T. Sauciuc-Săveanu a fost un precursor reușit al conceptului de integrare a învățământului cu cercetarea și munca practică la săpăturile de pe șantierele arheologice în școala românească. Pe lângă această prioritate, prof. T. Sauciuc-Săveanu a făcut și pionieratul cercetărilor arheologice românești la antica cetate Callatis. În lucrarea *Numele comunei urbane Mangalia* evocă astfel momentul respectiv: „... subsemnatul, autorizat de Comisiunea Monumentelor istorice și la recomandarea lui V. Pârvan, am început în vara anului 1924 să fac săpături pe locurile virane ale Mangaliei, și de când i-a îngăduit d-lui O. Tafrali să facă, cu mijloacele Ministerului de Instrucțiune Publică și cu asentimentul Comisiunii Monumentelor istorice, sondaje întâi la Mangalia, mai târziu în afară de raza orașului acestuia...” (B. 24). Acolo avea să lucreze în fiecare vară cu unele întreruperi (și mai târziu, contrar unor interdicții formale) până la senectute. Penultima sa lucrare epigrafică privind o

¹⁴ Medalia Peleş s-a instituit și s-a conferit la 50 de ani de la construirea acestui castel, adică în 1933.

¹⁵ Această medalie s-a conferit între 1906–1931. Notăm că în ședința Senatului din 11 apr. 1932, T. Sauciuc-Săveanu a interpellat guvernul asupra faptului că, la alegerile eparhiale din Episcopia Romanului, preoții s-au plâns că nu mai primesc salariile de multe luni; Administrația de Stat le-a promis satisfacerea doleanțelor. Răspunzând la interpellare, ministrul de finanțe răspundea că posibilitățile sunt mai mici decât cerințele, dar că după plata soldei ofițerilor și altor funcționari de stat, se vor plăti și salariile preoților (cf. *Dezbateri parlamentare. Senat. Monitorul Oficial, București, aprilie 1932*). Curbele de sacrificiu ale salariilor au început prin Legea din 31 Dec. 1930 și au culminat cu Legea din 17 Ian. 1933.

¹⁶ Acest însemn distinctiv se acorda parlamentarilor între 1933–1938 (D. Gusti, *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 96).

¹⁷ C. Preda, *Prof. Dr. Docent Theofil Sauciuc-Săveanu. 1884–1971*. Necrolog, în SCIV, tom 23, nr. 1, 1972, p. 165–167.

monumentală placă cu o lungă inscripție bilingvă latină și greacă descoperită pe șantierul de la Mangalia în 1957 avea să fie publicată în 1968 (B. 76), iar ultima lucrare, referitoare la o inscripție greacă descoperită în 1959, a fost publicată în 1969 (B. 77). Tezaurul științific lăsat de T. Sauciuc-Săveanu din această lungă perioadă de cercetări la Mangalia se exprimă prin 33 de articole publicate în reviste de specialitate, prin monumentala sa monografie *Callatis* (rămasă în manuscris), ca și prin numeroasele vestigii materiale conservate azi în muzeele din Dobrogea și din Capitală.

Perioadele de cercetări și specializare în străinătate au fost prezentate în primul capitol. Perioadele de cercetări la șantierele și în muzeele din Dobrogea pot fi deduse, cu o bună aproximație, din datarea lucrărilor publicate, până în 1947. După pensionare a fost angajat temporar, până în 1950, drept colaborator extern la Institutul de arheologie din București, ce funcționa în sistemul Institutelor Academiei. Din 1956 a fost din nou angajat temporar, pe contracte, la același institut, cu același statut de colaborator științific extern.

După eliberarea din detenție, el avea însă interdicție formală de a mai participa la săpături pe șantierele arheologice. Din 1959, fiind numit un nou conducător al șantierului arheologic la Mangalia, la invitația acestuia merge pe șantier din când în când sau descifrează inscripții la muzeele de antichități din Constanța și Mangalia, oferindu-i-se astfel mari satisfacții profesionale și morale și împărțind cu mărinimie din vasta sa cultură clasică tinerilor arheologi și muzeografi. Între 1957 și 1968 a publicat 13 articole, ceea ce înseamnă în medie câte unul pe an. În liniștea de la Institut și de acasă (bucurându-se până la o vârstă înaintată de o sănătate robustă), el a redactat în intervalul 1956–1963 și monografia *Callatis*. Numai în ultimii 4 ani, cât a fost imobilizat la pat, n-a mai putut scrie.

Opera istorică a lui T. Sauciuc-Săveanu este deosebit de vastă ca tematică și foarte dispersată ca locuri de publicare. O listă a titlurilor și lucrărilor sale publicate a întocmit-o el însuși în anul 1967 pentru a fi inclusă în volumele conținând bibliografia cadrelor didactice ale Universității din București și a fost publicată în 1970¹⁸. Investigațiile făcute de noi în ultimii doi ani în Biblioteca Academiei Române ne-au condus la unele completări, atât la curriculum vitae, cât și la lista scrierilor istorice (lipseau: două articole cu caracter numismatic, ultimele două lucrări publicate și lucrarea în manuscris). Am listat în plus toate scrierile social-politice cu caracter vădit sociologic pe care autorul, din motive lesne de înțeles, nu le-a înșirat. Anexăm, astfel, o bibliografie T. Sauciuc-Săveanu cu 84 de titluri, pe care o sperăm completă.

¹⁸ Teofil Sauciuc-Săveanu, *Titluri și lucrări* (manuscris), București, 1968 (vezi și nota 9).

Dintr-o deformație profesională, vom încerca întâi unele sistematizări ale scrierilor sale publicate (cu riscul unor erori provenind din necitirea tuturor, ca și din dificultatea de a încadra unele lucrări cu conținut mai pluridisciplinar).

Din punct de vedere al subdisciplinelor tratate: *epigrafie elină și latină* – 31; *arheologie* – 27; *istorie* – 8; *obitua* – 5; *numismatică* – 3; *glipică* – 1; *metrologie antică* – 1; *heraldică* – 1; *social-politice* – 6.

Mai remarcăm că în *perioada bucovineană* el a redactat 47 lucrări, dar din acestea în Cernăuți a publicat numai 22, la București 22 și câte una la Viena, Paris și Berlin. Este și acesta un indiciu de rafinament intelectual și de autoevaluare a nivelului științific al lucrărilor sale. În Iași, Craiova, Constanța și parțial Cernăuți, el a publicat lucrări de interes local.

Patru din lucrările sale sunt de mai evidentă amploare și anume:

1. – Monografia (arheologică, istorică, topografică) a Insulei Andros, publicată la Viena în 1914, lucrare pregătită în Grecia în 1910–1912 și elaborată în anul de docență făcut la Universitatea din Cernăuți (B8).

Monografia, scrisă într-un stil cursiv și captivant, începe cu condițiile geografice și topografice ale acestei insule de 405 kmp, din nordul arhipelagului Cikladelor (48 pag.). Bogățiile insulei (vița de vie, plantele citrice și alte fructe, marmora, pescuitul), poziția ei strategică, cu golfuri adânci și înălțimi mijlocii (maxim 975 m), ofereau condiții favorabile de viață și de apărare a populației. Acestea au trezit și interesul diferitelor popoare vecine sau mai îndepărtate, implicând insula în ciocniri de interese regionale sau în marile războaie persane din timpul împărașilor Darius și Xerxes. O hartă geografică foarte detaliată, cu denumiri antice și moderne, permite a urmări autorul în incursiunile sale prin istoria antică a insulei. Capitala insulei, orașul Andros (cu antica denumire Palaeopolis) și cetatea Akropolis, situată la cca. 350 m. deasupra nivelului mării, la mică distanță de vărsarea în mare a două râuri, oferă de asemenea autorului prilejul unor incursiuni erudite în istoria antică, adăugând și descoperirile sale in situ. O parte importantă a capitolului I este ocupată cu descrierea și prezentarea fotografică a descoperirilor arheologice de la cetatea Akropolis din Andros: locuințe civile, ziduri de apărare, lucrări de arhitectură civilă și funerară, sarcofage și sculpturi umane, unele dintre ele de rădăcină frumoasă. Marmora din subsolul insulei a încurajat dezvoltarea sculpturii. Vasele și amforele din ceramică pentru uz casnic și pentru cultul lui Dionisos descoperite acolo sunt de o rădăcină frumoasă. Preponderența mai târzie a cultului lui Dionisos pe insulă putea proveni fie de la populația tracică, fie de pe colonia sudică Naxos. (Se știe că cetatea Thassos de lângă coasta tracică și colonia Naxos din Sicilia

băteau încă din sec. VI î.e.n. și respectiv, din a doua jumătate a sec. V î.e.n. monede de argint cu efigia lui Dionisos sau cu scene dionisiace). Unii susțin că ionienii au introdus primii cultul lui Dionisos în această insulă. Diodor scrie: „În 308 insula a fost eliberată de sub ocupația macedoneană și de atunci monedele andriene au început a fi dominate complet de Dionisos”¹⁹. Următorul capitol, istoria insulei (48 pag.) este separat în perioadele următoare:

- a) perioada până la războaiele perșilor (514 î.e.n.)
- b) de la războiul perșilor până la bătălia de la Cheronea (338 î.e.n.)
- c) Andros în epoca elenistică (după 337 î.e.n.)
- d) Andros sub romani (după 146 î.e.n.)

Insula Andros a fost populată în antichitate, după unii istorici, de pelasgi, apoi de traci, de macedoneni, de greci și de romani. În secolele VII–IV î.e.n., în insulă exista o agricultură și civilizație prosperă, circulau atât monedele proprii de argint, cât și monedele insulei Naxos, de la sudul arhipelagului. Cultul lui Dionisos era în floare, ca și comerțul pe mare cu vin, fructe, cereale ș.a. Autorul, dorind să prezinte oamenii acestei insule, face apel la Herodot.

După bătălia de la Marathon (490 î.e.n.), în care Miltiade și ai săi 10.000 de hopliți îi bate pe persani, veniți în a doua mare expediție de cucerire a Greciei, arhonte Atenei, Temistocle, încearcă să supună insula Andros și să-i ceară tribut. Scrie Herodot: „Atunci andrianii au fost primii insulari de la care Temistocle a cerut tribut (ajutor) în bani, dar aceștia au refuzat” (Herodot, VIII, 111).

Capitolul III tratează organizarea statală, religioasă a insulei în antichitate, bazându-se numai pe scrieri și materiale arheologice descoperite atât de el, cât și de alți arheologi. Se face mereu referire la inscripții publicate în revista „Inscriptiones Graecae” (publicată de Institutul de arheologie din Berlin).

În capitolul IV (35 pag.), T. Sauciuc-Săveanu prezintă fotografiile și textele descifrate de el de pe 21 de piese arheologice din Andros, după care urmează precizări și corecturi la alte 15 piese descoperite și interpretate de alți arheologi și publicate în aceeași revistă berlineză de epigrafie greacă.

2. – Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistă a atenienilor. Contribuție la istoria aprovizionării cu cereale în cuprinsul elenismului antic. Este o lucrare dezvoltată din teza sa de doctorat susținută la Universitatea din Viena în 1909, „bazată mai mult pe material epigrafic

¹⁹ Georg Wissowa. *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Erster Band. Aal. Stuttgart, 1884, p. 2170.

decât pe cel arheologic, papirologic, numismatic”, după afirmația autorului însuși. Lucrarea a fost completată apoi cu date găsite în Atena, Roma, Berlin, Lipsca și adăugită cu considerații comparative originale, mai recente, din perioada postbelică, asupra teoriei statului și economiei politice, și în fine, publicată la București în 1925 în revista Academiei Române. Studii și cercetări, vol. X, pe 218 pagini²⁰.

În această lucrare, autorul abordează problema complexă a aprovizionării cu cereale a statului antic grec, care, neavând resurse cerealiere proprii, din cauza condițiilor pedo-climatiche, a avut totuși un spor demografic mare și și-a întins sistemul său de colonii în insulele și pe întreg bazinul Mării Mediterane, până în Africa și Iberia, pe ambele țărmuri ale Hellespontului și în jurul Mării Negre, alcătuind din sec. VIII până în sec. III î.e.n. acea diasporă geo-politică elenistică pe care istoricii au convenit a o numi *Graecia Magna* (n. n.). Lucrarea este organizată în două părți și 7 capitole; la care adaugă o introducere și o încheiere (de dată mai târzie). Începe făcând referiri la scrierile lui Platon și Aristipos (sec. IV î.e.n.) asupra primordialității alimentației (și în aceasta a cerealelor) în viața cetățenilor și grija orașelor-stat antice (cu extrapolări și la statul modern) de a produce și importa cereale. Analizând situația și importanța diverselor culturi cerealiere (grâu, orz), subliniază că în Grecia din perioada preclasică se cultiva, în principal, orzul, iar „făina de grâu servea grecilor de pâine numai în zilele de sărbătoare”. Urmărește apoi, pe baze epigrafice, evoluția în timp a diverselor culturi cerealiere în diferite regiuni ale Greciei continentale, insulare, ca și în coloniile de la Marea Neagră, Orient, Asia Mică, și implicațiile asupra vieții social-politice ale lumii grecești. În ultimul capitol analizează situația alimentației din statul-oraș Atena în epoca elenistică-romană și dezvoltarea exportului de produse grecești până în lumea tracică și în Egipt și importul de acolo al cerealelor, încurajarea comerțului cu grâne a cetăților grecești cu populațiile agricole locale de la Dunăre, și în vestul și nordul Mării Negre. Interesul Greciei pentru apărarea bazelor cerealiere au determinat și mișcări sociale pe plan intern și acțiuni militare directe sau de sprijinire a unor regi sau diadochi în diverse zone ale Greciei Magna (citind și zona sarmaților și a sciților). În încheiere, autorul subliniază rolul orașelor-state grecești în rezolvarea aprovizionării cu cereale, tratând problema cerealelor ca o problemă de stat.

3. Callatis. Rapoarte preliminare asupra săpăturilor arheologice; este un serial de 7 articole (318 pag.) în limba franceză, publicate în revista

²⁰ Din amintirile fiicei sale, teza de doctorat în limba germană cu același subiect, în manuscris, avea cca. 60–70 de file. În ediția publicată în 1925, autorul nu face nici o referire la teza de doctorat.

„Dacia” între 1924–1944. (B10–B16), completate cu alte 21 de articole referitoare la Callatis, publicate în diverse reviste de specialitate.

Primele 7 rapoarte, publicate în limba franceză în „Dacia”, cuprind o adevărată capodoperă arheologică vestpontică ce i-a adus lui T. Sauciuc-Săveanu în 1945 consacrarea sub cupola Academiei Române. Fiecare raport prezintă săpăturile din una sau câteva expediții arheologice de vară, între 1924–1944 și conține de regulă: descrieri amănunțite, desene și fotografii ale săpăturilor, piesele descoperite (fie fotografiate, fie desenate), corelarea materialului arheologic cu stratul în care a fost surprins, reconstituire de elemente decorative, inscripții în marmoră fotografiată, desenate și reproduse în text lizibil, apoi traduse și comentate cu erudiție, atât sub aspect epigrafic (și filologic-semantic), cât și social-istoric. Atunci când confrății săi de șantier publică rodul săpăturilor (probabil, cumva comune) la Callatis și se strecoară vreo eroare de epigrafie sau de interpretare, T. Sauciuc-Săveanu nu ezită să intervină cu competența, dar și cu măsura sa, în paginile „Daciei”, dorind și, evident, reușind să se impună ca șef al școlii românești de epigrafie greacă (ca de ex. controversata citire a decretelor thiasipurilor din Callatis, contemporani cu regele geto-dac Cotys). În ce îl privește, notează cu atenție în fiecare comunicare numele și contribuțiile mai notabile ale colaboratorilor săi de pe șantiere (asistentul și fostul său student Vladinir Clain era specializat încă de pe atunci în numismatică). Cele mai multe figurine din pământ ars (Tanagra) pare că s-au descoperit în expediția din 1937, când le publică și în „Dacia” și în „L'Archéologie Roumaine”.

Târziu, după război, în 1958 și 1964, reia publicistica descoperirilor sale de la Callatis în revista „Dacia”, dar le redactează în limba germană (B66, B69), cu aceeași sobrietate și acuratețe științifică. Un alt serial de comunicări epigrafice vest-pontice le publică după 1957 în revista „Studii și cercetări de istorie veche” a Institutului de Arheologie din sistemul institutelor de cercetare ale Academiei în acea vreme. Deducem de aici că, deși între 1950–1956 fusese privat de libertate (fără a fi fost pus sub acuzare sau judecat) și avea interdicție formală după eliberare de a mai lucra pe șantierele arheologice, el continuă să cerceteze antichitățile conservate în muzeul din Mangalia (B68, B72, B73, B77) și din Constanța (B75, B76), precum și din colecțiile unor intelectuali (B65, B77).

Penultima cercetare de epigrafie greacă (B76) a făcut-o asupra inscripției bilingve (latină și greacă) de pe un bloc de marmoră de la muzeul din Constanța ce închidea un sarcofag descoperit în 1957 și publicată în Pontice în 1968 în colaborare cu A. Rădulescu, directorul muzeului, sub titlul *Inscripția lui Herennios Apollinarios din Callatis* (B76). Blocul are dimensiunile de

1,720 m lungime, 0,715 m lăţime, 0,135 m grosime. Inscripţia pe 35 de rânduri – primele în latină, apoi în greacă – totalizează 99 de cuvinte, multe din ele prescurtate sau cu litere lipsă. Textul arată că monumentul se închină pentru sănătatea împăratului Caesar Marcus Gordianus III Augustus (care a domnit între 238–244 e.n.) şi a soţiei sale, Faria Sabinia Tranquillia Augusta. Autorul dedicaţiei, Apollinarios, era un cetăţean roman, cu rang militar de beneficiar consular. Alături de soldat se mai înşiră două categorii de nume:

- un grup de 14 persoane de frunte, care ar forma – după autorii studiului – comitetul de conducere al unei asociaţii de amatori de vânătoare, şi

- membrii ordinari ai asociaţiei de vânătoare.

Sunt apoi separate numele după etnii: greci (cei mai mulţi); italici, greci romanizaţi, nume orientale ş.a.

Ultima cercetare epigrafică publicată în 1969 (B77) a fost elaborată anterior, când era în puterea sa plinară de muncă, dar a publicat-o târziu, după ce conţinutul l-a satisfăcut complet (se consultase între timp cu W. Peek). Şi acest articol, referitor la o epigramă greacă din jurul anului 300 î.e.n. pentru Nikaso, fiica lui Herakleidos, făcând corp cu un monument votiv onorific descoperit în 1959 la Mangalia, constituie o probă peremptorie de erudiţie în epigrafie şi filologia greacă a lui Teofil Sauciuc-Săveanu.

4. Monografia Callatis (manuscris dactilografiat pe 589 pagini şi numeroase fotografii) cuprinde următoarele capitole:

Cap. 1 Istoricul oraşului Callatis	124 pagini
Cap. 2 Topografia	74 pagini
Cap. 3 Viaţa economică, socială şi culturală a Callatis-ului . . .	60 pagini
Cap. 4 Organizarea statală a oraşului Callatis	22 pagini
Cap. 5 Cultele şi necropolele	83 pagini
Cap. 6 Artele	108 pagini
Note şi anexe	118 pagini

Lucrarea nu este întocmită prin însumarea articolelor sale publicate anterior privitor la Callatis, ci este complet redactată ca o lucrare unitară de sinteză. În faţa volumului se află scrisoarea adresată directorului Institutului de Arheologie²¹, prin care se oferă monografia spre publicare şi solicită a

²¹ În perioada 1956–1970, directorul Institutului de Arheologie din Bucureşti era acad. dr. Emil Condurachi, succesorul lui T. Sauciuc-Săveanu la catedra de istorie antică a Universităţii din Bucureşti, din 1947.

i se da curs, cu semnătura autorului și datarea: București, 14 decembrie 1963. Se poate ca noua școală arheologică românească, va găsi potrivit publicarea unei ediții critice a acestei monografii, cu trimiterile de rigoare la cercetările mai noi, cu completările, amendările sau comentariile pe care progresele în orice știință le aduc în mod progresiv.

Pe planul ideilor, are perfectă dreptate cel mai competent arheolog în viață al cetății antice Callatis când scrie: „Din păcate însă, caracterul dispersat al descoperirilor, care aparțin diferitelor perioade ale vieții cetății nu îngăduie încă întocmirea unei lucrări generale despre Callatis. O astfel de publicație cu caracter monografic va fi posibilă abia după ce se va ajunge la o cercetare amplă a ruinelor orașului²². Practic, volens nolens, constatăm următoarea situație pe teren:

– Cota 0 a orașului Mangalia se găsește azi la cca. 1,5–2 m deasupra unei necropole antice, fapt constatat în iarna 1970/71, când s-au făcut săpături pentru canalizare în zona muzeului și zona vechiului sanatoriu balnear (săpături ce scoteau la lumină, de la această adâncime, opaițuri, monede și vase ceramice antice etc., întâmplător în prezența noastră).

– Peste cota 0 de azi și peste o parte a cetății antice Callatis s-au construit blocuri multietajate, șosele și alte construcții civile, alineate la noul port și șantier naval.

Descoperirea integrală a vechii așezări Callatis, în aceste condițiuni, ne pare improbabilă în viitorul previzibil (decât prin cataclisme naturale sau provocate de o demență umană). În această situație, publicarea monografiei lui T. Sauciuc-Săveanu, fie și incompletă, ar fi binevenită.

S-ar completa în chipul acesta un gol în istoria acestei cetăți antice, ca și în istoria arheologiei românești. În viziunea noastră, s-ar face și un act de cultură și un gest de elevată ținută civică, fie chiar și postum.

T. Sauciuc-Săveanu a fost și arheolog al Țării de Sus. Astfel, în 1944 publică în Anuarul Muzeului Bucovinei un articol despre resturi de mamut descoperite la Clocucica, o suburbie a Cernăuților (B57).

Obitua. A publicat 5 necrologuri ale arheologilor și profesorilor de care s-a simțit mai atașat și anume:

– Vasile Pârvan (1882–1927), este o conferință pe 9 pagini ținută la Cercul de studii filologice de pe lângă Universitate, în care îi prezintă viața și opera de arheolog, profesor de istorie antică și epigrafie de la Universitatea din București și secretar general al Academiei Române, autorul operei remarcabile „Geica” publicată în 1927, puțin înainte de a muri atât de tânăr (la 45 de ani). Elogiază munca și minuțiozitatea sa în tot ce făcea,

²² Constantin Preda. *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București 1980, p. 8.

onestitatea, moralitatea pilduitoare, simplitatea și delicatețea scrisului, ca și a comportamentului său, toate considerându-le ca rodul unei înzestrări dărnice de la natură combinate în chip fericit cu strădania sa de autoeducare și perfecționare, pe plan uman și pe plan științific. Reiese din necrolog că V. Pârvan a fost deschizătorul unui vast plan de șantiere arheologice pe teritoriul întregii Dacii de odinioară, România întregită după 1918. În acest grandios plan de săpături s-au întâlnit, s-au cunoscut și au colaborat T. Sauciu-Săveanu cu Vasile Pârvan.

– Johannes Kromayer (1859–1934), fost profesor între 1902–1913 de istorie antică la facultatea de filozofie și conservatorul colecției numismatice a Universității din Cernăuți, despre care scrie că era un prieten loial al poporului și al studenților români, simpatizant al revendicărilor mișcării naționale a românilor din Bucovina.

– Anton von Premerstein (1869–1935), fostul său profesor de epigrafie elină și latină, îndrumătorul său în timpul specializării la Institutul de arheologie din Atena între 1910–1912.

– Ioan Andrieșescu (1888–1944), fost profesor de arheologie preistorică la Universitatea din București, director al Muzeului Național de Antichități (1927–1935), considerat atunci ca cel mai de seamă arheolog și cercetător al comunei primitive de pe teritoriul României. În concepția acestuia, regiunile locuite de români nu erau cu nimic mai prejos față de restul Europei și că ele au contribuit într-o largă măsură la progresul general al umanității²³.

– Radu Sbirea (1876–1946), fost profesor de limba latină la Universitatea din Cernăuți, secretar general în delegația însărcinată cu prezentarea hotărârilor de Unire ale congresului general al Bucovinei către Regele Ferdinand I și secretar de stat pentru instrucția publică din Bucovina (1918–1919).

Din numeroasele sale cercetări epigrafice făcute asupra vestigiilor antice descoperite pe teritoriul Dobrogei și în Grecia au fost tot atâtea pretexte de a descifra fragmente din viața unor demnitari de epocă, precum: împărații romani Traianus și Hadrianus, demnitarul macedonean Cornhagos, eroul legendar antic Memnon, Hermogenes din Tomis, pretorul provinciei Moesia Inferior, M. Valecius Bradua, Titus Vitrasius Pollio și Eisagogeis din Callatis, Sertor Antonius eponymos-ul Amorianilor, negustorul pontic Vibius Severus, Aristion din Callatis, strategul Publius Vincius, Basileul Simos și Thiasii din Callatis, Procopius de Cesarcea, Herennios Apollinarios din Callatis ș.a. Toate acestea justifică impresia generală a contemporanilor, că

²³ Vezi și Ștefan Ștefănescu, *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 34.

Prof. T. Sauciuc-Săveanu era unul dintre cei mai fecunzi posesori ai culturii clasice din România.

T. Sauciuc-Săveanu a fost membru de onoare al Societății Numismatice din 1934²⁴. În darea de seamă asupra ședinței SNR de la 28 februarie 1934 se consemnează: „Se proclamă membrii noi D-nii: Gr. Constandache, Prof. T. Sauciuc-Săveanu (Cernăuți), Prof. Emil Panaitescu (Cluj); Prof. P. P. Panaitescu (București) ș.a. ... onorifici“, după care urmează 3 membri activi și 4 membri corpondenți. Este interesant că el a participat și la Congresul I de numismatică și arheologie (București, 19–22 oct. 1933) unde a fost proclamat președintele primei ședințe a Congresului din 19 oct.^{24/bis}.

El a desfășurat apoi, în anii 1934–35, activități organizatorice, de cercetare și publicistice în SNR. Astfel, a participat și la al doilea Congres și expoziție de arheologie și numismatică de la Craiova și Turnu Severin, care a avut loc între 28–30 septembrie 1934.

În raportul publicat în revista „Codrul Cosminului“ autorul face o dare de seamă asupra lucrurilor din care reiese amploarea ce s-a dat acestui eveniment. Astfel, s-a inaugurat noul local al Muzeului regional al Olteniei, instalat în Casele Băniei, în care a fost organizată o expoziție etnografică și de economie rurală, o expoziție numismatică și medalistică și o expoziție arheologică. Exponentele aparțineau mai multor muzee și colecționarilor din țară. Congresul a avut ca președinte al comitetului local de organizare pe dr. A. Metzulescu. T. Sauciuc-Săveanu a prezidat cea de-a doua ședință de comunicări la care s-au prezentat 7 referate. El însuși a prezentat, pe lângă cuvântul de deschidere, și comunicarea intitulată *Semnificația mâinilor ridicate în reliefurile greco-romane*, pe care o va publica sub titlul modificat în „Analele Dobrogei“. În partea finală a raportului publicat la Cernăuți asupra acestui congres, profesorul face o pledoarie și o lecție pentru prestigiul SNR pe care o redăm aici: „Această Societate completează o lipsă a învățământului nostru universitar, unde nu avem nici o conferință, necum o catedră de numismatică. Constatând că acest Congres înseamnă un eveniment științific în drumul de ascensiune al științei românești, făcând cinste celor care se străduiesc, fără nici un interes personal, să descopere tot mai multe urme de intensele manifestări culturale, economice și sociale din Oltenia de altă dată, nu pot să nu-mi exprim mirarea de lipsa de interes și de participare la astfel de Congrese a celor care ar trebui să se găsească, pe urma profesiunii lor, totdeauna în fruntea acestor angajări“.

²⁴ CNA, anul XIII, Nr. 109, București, ianuarie-martie, 1934, p. 32.

^{24/bis} BSNR, vol. XXVII–XXVIII, nr. 81–82, București, 1933–1934, p. 10.

La al treilea Congres și expoziție de arheologie și numismatică ținut la Cernăuți și Suceava, între 29 septembrie și 1 octombrie 1935, T. Sauciuc-Săveanu a fost președintele comitetului local de organizare. După un *Tedeum* oficiat la Mitropolia Bucovinei, s-a ținut ședința festivă a Congresului al 3-lea, în aula Universității. Președintele de onoare al Congresului, ministrul Ion I. Nistor, a ținut un cuvânt de deschidere, apoi a urmat la cuvânt T. Sauciuc-Săveanu, care, declarând deschis congresul, a ținut o alocuțiune. Urmează cuvântările de bun venit al organelor locale. Prof. D. Marmeliuc, primarul municipiului, Gh. Vântu, prefectul județului și Filaret Doboș, inspectorul șef al învățământului. În după amiaza primei zile încep lucrările propriu-zise ale congresului printr-o conferință științifică prezentată de Teofil Sauciuc-Săveanu, în calitate de președinte al comitetului local de organizare după care ia cuvântul I. Andrieșescu, profesor universitar de la București, președinte al Comitetului Central de organizare a Congresului și în fine Constantin Moisil, președintele SNR, care răspunde tuturor printr-o alocuțiune. În ziua a 2-a, a prezentat și T. Sauciuc-Săveanu o comunicare științifică²⁵. Conferința de deschidere intitulată *Obiecte de studii arheologice și numismatice în Bucovina* a fost publicată în broșură în același an, iar comunicarea științifică intitulată *Profilul uman ca marcă industrial-comercială în ceramica din Callatis* o va completa și publica în 1937, sub titlul *Trei capete de figurine și vreo câteva ansae signatae din Callatis*. În conferința de deschidere, profesorul face istoricul Societății de arheologie din Bucovina, înființată în 1896 din inițiativa lui Dionisie O. Olinescu, avându-l ca secretar pe Constantin Moraru. Expune apoi scopurile prevăzute în statutele acestei societăți. Colecția de antichități a acestei societăți a trecut la 14 mai 1893 în proprietatea Muzeului Țării, devenit apoi Muzeul Național din Cernăuți. Evocă pe câțiva donatori de seamă români ai acestui muzeu (C. Mandicevschi, D. Isopescu, D. Onciul, S. Fl. Marian, O. Țurcanu), apoi pe Carl Romstorfer (organizatorul săpăturilor la Cetatea de Scaun din Suceava), Fr. Wickenhauser (autorul a numeroase lucrări privind mănăstirile și istoria Bucovinei), prof. dr. R. Fr. Kaindl (fost profesor la Universitatea Bucovinei), J. Polak (fost director al bibliotecii Universității) ș.a. Trece în revistă săpăturile și descoperirile arheologice din Bucovina, privind civilizația paleoliticului superior, epipaleoliticul, neoliticul, cultura Cucuteni, epoca bronzului, perioada de trecere la epoca fierului (Hallstatt), cultura scitică, cultura romană provincială mai veche (La Tène) și mai nouă (sec. II–IV e.n.) pătrunsă în susul Moldovei pe valea Siretului etc., urme ale civilizației popoarelor migratoare (goții și slavii de răsărit), descoperirii monetare române,

²⁵ CNA, Anul XI, nr. 103–104, București, iulie-decembrie 1935, p. 142–158.

moldovenești, apoi polone și turcești. Cu prilejul Congresului al 3-lea s-au organizat și expoziții (de arheologie, numismatică etc.) la Muzeul Național din Cernăuți, la muzeul mitropoliei Bucovinei și la Biblioteca Universității din Cernăuți, la care au fost expuse colecțiile din inventarul acestor muzee, ca și din colecțiile particulare²⁶. În ultimele două zile s-a organizat o excursie la mănăstirile medievale din Bucovina și la Cetatea de Scaun din Suceava, unde participanții au fost conduși de prof. dr. Rudolf Gassauer, numismat, membru corespondent al SNR și profesor la liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava²⁷.

O altă lucrare cu caracter numismatic publică T. Sauciuc-Săveanu în 1939 sub titlul *Colecția de monede și alte obiecte antice a Universității „Regele Carol II” din Cernăuți*. Schiță istorică și inventar. Broșura de 47 pagini conține istoricul, creșterea și descreșterea colecției acelei Universități. Puțin timp după înființare, Universitatea primește, la 21 mai 1877, de la Muzeul Țării Bucovinei (Landes Museum), 123 obiecte antice și 3233 monede, între care 18 de aur. Donația a fost luată în păstrare sub semnătura decanului facultății de filosofie și a doi profesori. Regula încetățenită era ca, pe măsura schimbării decanilor, noii aleși să verifice integritatea și să preia sub semnătură colecția. Gospodărirea colecției revenea direct catedrei de istorie universală și directorului seminarului de istorie, secția de istorie universală. În 1893, Senatul Universității decide să se predea înapoi la Muzeul Țării colecția de piese antice, rămânând numai colecția numismatică. În 1900 colecția avea 5102 monede, 27 bancnote și 3 camee. În 1903, Universitatea decide să păstreze numai monedele antice și bizantine, pentru scopuri didactice, iar restul să se dea (sub formă de împrumut) Muzeului Țării. La 13 martie 1903, prof. dr. J. Kromayer a predat la Universitate, cu proces-verbal, nr. 2461, în schimb a cerut ca muzeul să completeze colecția Universității cu monede antice (ceea ce nu s-a mai realizat). Este interesantă relatarea că de primirea formală a monedelor au semnat Eduard Fischer (pe atunci căpitan de jandarmi) și C. Romstorfer (director al Școlii de arte și meserii), dar jandarmii însărcinați cu transportul monedelor le-au dus direct la cazarma jandarmeriei și nu la Muzeu. Pentru redactarea lucrării *Contribuții asupra Numismatiei Principatului Moldovei*²⁸, care urma să fie publicată în „Anuarul”

²⁶ Am enumerat mai în detaliu descoperirile arheologice din Țara de Sus întrucât o parte din Țara de Sus (cu muzeele și colecțiile enumerate de autor) nu mai aparține azi României.

²⁷ Valerian Ciofu, *Viața și opera numismatului istoric bucovinean Prof. Dr. Rudolf Gassauer*, în BSNR, anii LXXV-LXXVI, nr. 129–130, București, 1983, p. 471–480.

²⁸ În originalul *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthums Moldau* (publicată de Ed. Fischer la Cernăuți în 1901).

pentru 1901 al Muzeului Țării Bucovinei de Ed. Fischer, custodele secției numismatice (ales în locul profesorului Ad. Miculici, în ședința Curatorului Muzeului din 1902, respectiv în Adunarea generală ce a urmat apoi), Ed. Fischer luase la el toate monedele moldovenești aflătoare la muzeu, în majoritate monede descoperite la săpăturile de la Cetatea Sucevei, și acum le lua și pe cele provenind din colecția Universității (poate cu gândul de a publica o ediție îmbunătățită, poate de a jefui patrimoniul Bucovinei, n.n.). Prof. T. Stupnicki, ulterior director al Muzeului regional din Cernăuți, completează relatările sale de mai sus, făcute profesorului T. Sauciuc-Săveanu, cu următoarele mostre de moravuri colonialiste ale funcționarilor habsburgici. „Aceste monede moldovenești i le-am predat eu personal, în biroul d-sale din cazarma jandarmeriei, fără listă și fără a fi primit nici o adeverință. În 1905 sau 1906, i-am predat d-lui Ed. Fischer, la cererea și în biroul d-sale, toate monedele și medaliile care se mai găseau în muzeu, fără nici o listă și fără a primi nici o adeverință“. În 1914, la declanșarea primului război mondial, Ed. Fischer l-a chemat pe T. Stupnicki la muzeu pentru a prelua monedele și medaliile. Le-a primit de la 2 jandarmi, la fel fără listă și adeverință. Acesta le-a ambalat într-o ladă și a ascuns-o în subsolul muzeului, într-o groapă pe care a astupat-o apoi cu pavaj vechi de cărămidă. În 1915, armatele ruse au instalat acolo o bucătărie de campanie. În 1919, T. Stupnicki a regăsit lada cu monede, dar o parte erau deteriorate de apele menajere de la bucătărie. *Colecția de monede antice ce mai rămăsăseră din 1903 la Universitate* a fost împachetată tot în 1914 de prof. dr. R. F. Kaindl (coletul cântărea 49 kg) și trimisă la Viena spre a fi apărute de vitregiile războiului ce începuse. O parte însă din colecția Universității a rămas neexpediată, fiind conservată într-o nișă secretă.

După terminarea războiului, bilanțul bogatei colecții numismatice a Universității Bucovinei a fost următorul:

- Monedele rămase în nișa secretă (probabil de aur și argint) au dispărut fără urme. Orașul, între 1915–1918 fusese ocupat de mai multe ori, alternativ, de armatele rusești sau austriace. Periodic, orașul rămânea fără nici o pază.

- După Unirea din Noiembrie 1918, Universitatea din Viena a trimis înapoi Universității Bucovinei, lada cu monedele expediate de R. F. Kaindl (acesta fugise din oraș în 1915 și a rămas definitiv în Austria). Astfel colecția de monede antice a fost preluată în *grija primului rector al Universității românilor din anul academic 1918/1919 prof. dr. Vasile Tarnavski, unchiul tinerei soții a lui T. Sauciuc-Săveanu*.

- Monedele moldovenești (al căror inventar a rămas necunoscut, dar care au servit generalului de jandarmi Ed. Fischer la publicarea primei

monografii numismatice mai complete a Moldovei) s-a recuperat, total sau parțial (?!), dar multe din ele deteriorate chimic sub pardoseala muzeului, unde au stat timp de 5 ani.

În septembrie 1935, prof. T. Sauciuc-Săveanu a luat în primire lăzile cu monede ale Universității de la rectorul Ion I. Nistor (în prezența dr. E. Păunel, directorul bibliotecii și a lui E. Haqué, contabil șef al Universității). În vederea Congresului al 3-lea al SNR, T. Sauciuc-Săveanu a așezat monedele într-un dulap dintr-o sală de lectură a bibliotecii. În 1936 dulapul a fost transportat cu monedele, în biroul directorului seminarului de istorie antică. Ajutat de Vladimir Clain (unul din foștii săi studenți, orfan, sprijinit mult de profesor), Teofil Sauciuc-Săveanu a identificat monedele, ajutându-se și de vechiul registru inventar. La acest inventar el constată cu durere că lipsea o parte foarte valoroasă din vechea colecție de monede antice, anume 523 monede (argint, bronz, cupru și aur, grecești, macedonene, romane, bizantine), pe care le publică după inventarul de bază, inițial (poate cu intenția, gândim noi, ca cine le vede sau le descoperă undeva, să le înapoieze sau să anunțe Universitatea spre recuperare). Dar anul publicării articolului său, 1939, era el însuși ajunul unor noi nenorociri pentru Țara de sus și Universitatea ei.

În colecția Universității au mai rămas *796 de monede identificate și 31 monede neidentificate*, deci total 827 monede rămase (din bronz, cupru, argint și aur) pe care de asemenea le listează. În listă nu se află nici o monedă moldovenească, semn că după Unire, relicvele colecției moldovenești s-au predat Muzeului Național din Cernăuți. În acest context, înapoierea la București în 1981 a colecției de monede moldovenești a prof. dr. R. Gaussauer, donată prin testament Muzeului de Istorie al României, capătă o semnificație și o valoare deosebită²⁹.

T. Sauciuc-Săveanu mai abordează probleme de numismatică și în alte lucrări. Dăm numai ca exemple: lucrarea sa de docență (monografia insulei grecești Andros) în care ne face cunoștință cu monedele de argint din Andros (stateri, drahme, oboli, trioboli, tritemosioni), care au circulat din sec. VII î.e.n. până la războaiele persane. Sunt monede anepigrafe; un obol de argint reprodus în lucrare prezintă pe avers o amoră, iar pe revers o marcă rectangulară. La sfârșitul lucrării de popularizare a științei „*Peștele*” de piatră din Vatra Moldoviței, autorul notează descoperirea în 1934 a unui tezaur de 52 de monede turcești în forma elipsoidală, din argint, lângă biserica din Vatra Moldoviței, ctitorie a lui Alexandru cel Bun. Și în raportul parțial

²⁹ Constanța Știrbu, *Colecția de monede medievale românești Dr. Rudolf Gaussauer*, în BSNR, anii LXXV–LXXVI, București, 1983, p. 315–349.

asupra săpăturilor efectuate între 1924–1937, publicat în 1938 în limba franceză sub titlul *Callatis*, T. Sauciuc-Săveanu prezintă pe 3 pagini și 5 planșe, 27 de monede și ponduri de plumb descoperite acolo și anume: monede calatiene și macedonene de argint (bătute de Alexandru cel Mare, Seleukos și Lysimachos), monede calatiene de bronz, stateri de aur de tip Lysimachos, monede imperiale din bronz din sec. II–III și în special o mare cantitate de monede cu efigiile lui Gordianus III, și Filip Arabul (notăm că aceste descoperiri, coroborate cu cronicile latine, confirmă prezența acestor împărași în campanii militare în această zonă, pentru pedepsirea Carpilor, aliați cu goții, în invaziile lor la sudul Dunării). De asemenea, a descoperit monede ale regilor sciți Kanites, Sariakes și Akrosas, precum și ponduri din plumb care serveau ca unități de măsură.

În glicptică, descoperă și descrie două gеме (camee) antice din Scythia Minor. Aceste două camee au fost găsite de doi membri corespondenți ai SNR dobrogeni în pământul Mangaliei și le-au pus în 1942 la dispoziția profesorului pentru studiere, fotografiere și publicare în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice din 1945. Prima camee, din agată roșu-deschis, de dimensiunile 8x7x4 mm, a fost găsită în 1940, iar a doua, din agată de culoare azurie deschis, de dimensiunile 13x10,5x4 mm, în 1942. Ambele erau gravate cam stângaci și au fost folosite ca sigilii personale, montate în inele. În metrologia antică, publică lucrarea *Un monument de măsură numită Dimodion, din muzeul de la Constanța*. Autorul descrie un bloc de marmură descoperit în 1935 lângă stănele statului de la Palas, conservat la muzeul de antichități din Constanța. Blocul are două scobituri conice și două inscripții grecești. Punând la contribuție marea sa erudiție în epigrafie și filologie clasică, el identifică în cuvântul grecesc DIMODIA, înscris lateral pe marmoră, pluralul cuvântului latin (grecizat) MODION = modius, care însemna măsura romană principală de capacitate pentru materiale lichide și în vrac, de 8,75 litri; deci găurile scobite în marmoră reprezintă două unități de măsură a capacității (DIMODION = măsura de doi modii, adică 17,50 litri). În continuare, autorul folosește această piesă epigrafică și altele descoperite de el, argumentând datarea acestor blocuri de marmoră și a valului din care au fost extrase în perioada ultimă, târzie, a dominației romane în Dobrogea (sfârșitul sec. IV e.n.) și nu în timpul lui Constantin cel Mare, cum încerca a susține arheologul Grigore Tocilescu.

În heraldică, T. Sauciuc-Săveanu publică un articol intitulat *Codalbul deasupra delfinului, emblema orașului Istria, pe un fragment de toartă de amforă ștampilată*. Aici comentează, în replică cu O. Tafrali referitor la un articol publicat anterior de T. Sauciuc-Săveanu în „Dacia”, I (1924) p. 152,

și demonstrează că pe ștampila observată pe toate unei amfore descoperită la Callatis, ca și pe reversul monedelor istriene antice, apare o pasăre cu aripile pe jumătate întinse, deasupra unui delfin, pe care o numește întâi vultur (Pick o numește *Seeadler*, alți numismați germani o numesc *Flussadler* sau *Fischadler*), care toate înseamnă vulturul apelor. Referindu-se la lucrările savantului bucovinean prof. E. Botezat, directorul Institutului de zoologie de pe lângă Universitatea din Cernăuți, susține că ștampila în discuție reprezintă vulturul codalb, numit pe scurt Codalb (*haliaëtos albicilla*, după numele științific în limba latină). Bazându-se pe cercetările aceluiași prof. E. Botezat, el susține că vulturul codalb, pasăre și azi foarte comună în părțile Dunării de jos, deasupra lacurilor și lagunelor, nu zboară departe în largul mării, unde se găsesc delfinii cei mari, ci mai mult pe lângă țămuri, în lumea peștilor. De aici și proporțiile la care sunt redați pe ștampilă și pe monede codalbul și delfinul. Conchide că marca de pe toarta amforei găsită la Callatis reprezintă periodic însemnele heraldice ale cetății Istria și este similară cu reversul monedelor pe care mai observă și fragmente ale literei elene H, ce le atribuie siglei monetăriei sau gravorului³⁰. Constantin Moisil, președintele SNR, aprecia mult activitatea arheologică în cadrul Societății. Astfel, în cuvântarea la ședința festivă a SNR din 28 decembrie 1934, prilejuită de a 40-a aniversare a Societății, subliniază contribuția generațiilor de arheologi la studiul monedelor, începând cu Grigore Tocilescu și alții, apoi spune: „iar în ultimii 20 de ani s-au adăugat ca membri noi d-nii T. Sauciuc-Săveanu, Paul Nicorescu, Radu Vulpe...”³¹.

Nu ne îndoim că studiul celorlalte lucrări arheologice publicate de T. Sauciuc-Săveanu pot evidenția numeroase alte descoperiri și idei interesante, poate unele din ele susceptibile de noi interpretări sau reconsiderări, în lumina descoperirilor și studiilor mai recente; aceasta depășește credem noi și cadrul acestei prime și modeste monografii și posibilitățile noastre. Numai publicarea unei ediții de opere complete ale lui T. Sauciuc-Săveanu ar putea răspunde și mai corect tuturor exigențelor științei istorice contemporane, oferindu-se și locul cel mai adecvat pentru sintetizarea unor judecăți de valoare asupra scrierilor și concepțiilor sale³².

Consacrarea lui T. Sauciuc-Săveanu la Institutele arheologice din Viena și Berlin ca și Academia Română au reprezentat recunoașterea valorii sale științifice.

³⁰ Codalb (în Moldova și cudoalb) este denumirea unei păsări albe, sau a unei vietăți (vacă) cu coada albă.

³¹ CNA, anul XVII, nr. 125–126, București, ian.–iunie 1943, p. 204.

³² În marile biblioteci din București (Academia Română, Institutul de Arheologie), nu a.n. găsit lucrările de arheologie greacă notate în bibliografie B1–B7, B9 și altele câteva.

În ședința plenară a Academiei Române din 24 mai 1945³³ s-au ales 6 noi membri corespondenți la Secțiunea istorică. Primul a luat cuvântul acad. prof. dr. Ion I. Nistor care a prezentat un *Raport* asupra activității didactice și științifice a prof. dr. doc. T. Sauciu-Săveanu. Din raport reiese că cel propus (T.S.S.) era titularul catedrei de istorie antică, epigrafie și antichități greco-romane de la Universitatea din București, fost director provizoriu al Muzeului național de antichități (1944–46) și membru al multor institute arheologice din străinătate. Îl apreciază ca pe unul din cei mai distinși arheologi români, făcând referiri la specializările din străinătate și la lucrările arheologice din Grecia³⁴.

În continuare, raportorul I. I. Nistor, arată că, după numirea la Universitatea din Cernăuți, T. Sauciu-Săveanu, „a continuat studiile și cercetările în țară, ca unul dintre cei mai distinși *colaboratori pe teren ai regretatului nostru coleg Vasile Pârvan*”^{34bis}. Aflăm din raport că „litoratul dobrogean s-a împărțit în loturi de interes arheologic”. T. Sauciu-Săveanu a primit lotul de la Mangalia, vechea cetate Callatis, pe care îl cultivă cu hărnicie și succes timp de două decenii, de la 1924 până astăzi (1945 n.n.). Apoi I. I. Nistor trece în revistă cele 9 rapoarte publicate în revista „Dacia” și în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice” privind săpăturile de la Callatis, apoi lucrarea istorică *Cultura cerealelor în Grecia antică...* publicată în 1925 și în fine înșiră celelalte lucrări referitoare la arheologia Dobrogei, publicate până în 1945.

Pusă la vot, propunerea lui I. I. Nistor, întrunește 26 voturi pentru 6 voturi contra, după care președintele Academiei Române, Dimitrie Gusti,

³³ *Analele Academiei Române. Desbaterile*. Tomul LXIV, 1943–1945, București, 1946, p. 412–413.

³⁴ După amintiri din familie, pare că prof. dr. T. Sauciu-Săveanu a mai făcut o călătorie de studii la Institutul arheologic din Berlin și în 1942.

^{34bis} Din breviarul biografic publicat recent în volumul *Știința în Bucovina, Ghid bibliobibliografic*, nr. 2 (Suceava, 1983, p. 243–245) reiese că T. Sauciu-Săveanu ar fi fost membru corespondent al Academiei Române din 1924, la recomandarea lui V. Pârvan.

Dacă într-adevăr l-a recomandat Academiei Române în 1924, conchidem, a posteriori, că atunci candidatul nu a întrunit sufragiul academicienilor români, probabil pentru simpla rațiune că până atunci el nu publicase încă nici o lucrare științifică în România; în 1924 el de-abia începuse săpăturile arheologice la cetatea Callatis și revista „Dacia” tocmai tipărea în acel an primul său raport științific.

În *Analele Academiei Române. Ședințele*. Tomul XLIV, București, 1924, p. 47, se consemnează doar că în ședința ordinară din 11 aprilie 1924 „Dl. Secretar General V. Pârvan prezintă, spre a fi publicată de Academie, lucrarea în manuscris a prof. Sauciu-Săveanu de la Universitatea din Cernăuți: *Cultura cerealelor în Grecia antică...* Se decide a fi trimisă Secțiunii Istorice spre cercetare”. Nici o altă mențiune nu găsim în *Analele Academiei* din 1924–25.

proclamă pe Teofil Sauciuc-Săveanu ca membru corespondent al Academiei Române la Secțiunea istorică.

Notăm că după reorganizarea Academiei Republicii Populare Române, prin decretul din 9 iunie 1948, T. Sauciuc-Săveanu nu a mai fost reconfirmat printre membrii Academiei.

CETĂȚEANUL

Participarea lui T. Sauciuc-Săveanu la viața politică a țării necesită o foarte sumară privire retrospectivă asupra mișcării naționale a românilor din Bucovina ca și asupra mediului social în care s-a format și a trăit el înainte și după Unirea din 1918.

Istoricii români par a fi de acord că avântul mișcării noastre naționale din Bucovina datează de la revoluția de la 1848³⁵ care, din cele 12 revendicări din memorandumul prezentat guvernului de la Viena în iunie, de o deputățiune, s-a soldat în principal cu desființarea clăcii pe moșiile boierești (numită pe scurt „boierescul”), precum și cu dobândirea autonomiei ducatului Bucovina prin separare de Galiția³⁶. Întâlnirea panromânească de la Putna în august 1875 a marcat un alt moment pe calea polarizării sentimentului național al românilor din imperiul habsburgic. Anul 1892 a marcat formarea embrionului partidului român din Bucovina, pe lângă societatea culturală „Concordia”³⁷. Programul partidului a fost publicat încă la 2 mai 1891 în ziarul „Gazeta Bucovinei” și prevedea în esență păstrarea autonomiei Bucovinei și conservarea individualității sale istorico-politice³⁸. Înăsprirea regimului polițienesc și teroarea antinațională declanșată în preajma și în timpul războiului mondial de comandantul jandarmeriei Bucovinei generalul Eduard Fischer, care declara public că „nu cunoaște în Bucovina decât trei națiuni: germanii, evreii și trădătorii”³⁹, au determinat radicalizarea mișcării naționale și a partidului român condus de Iancu Flondor. Ca urmare a colonizării și deznaționalizării, cu deosebire a părții de nord a Bucovinei și îndeosebi a capitalei Bucovinei, înțesată de funcționari și negustori străini, orașul Cernăuți avea o structură

³⁵ T. Balan, *Suprîmarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial din 1914-1918*, Cernăuți, 1923 p.167.

³⁶ I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848-1850*, Cernăuți 1899, p. 5-13.

³⁷ N. Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne (1775-1914)*, 2-ème édition, Bucarest, 1931, p. 82-85.

³⁸ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la Statul geto-dac la Statul român unitar*, București, 1983, p. 396.

³⁹ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 85-86.

etnică și politică mai cosmopolită. Centrul de fapt al mișcării naționale românești și unioniste din Bucovina era demult orașul Suceava, cu liceul său românesc, având un remarcabil corp profesoral românesc cu Societatea „Școala română”, întreținând contacte permanente cu România.

În aceste condiții, mișcarea unionistă din capitala Bucovinei s-a dezvoltat și s-a confruntat cu situații complexe pe care Congresul general al Bucovinei, animat cu perseverență de dr. Iancu Flondor și ajutorul său dr. Vasile Bodnărescu⁴⁰, au reușit să le învingă, culminând cu hotărârea de unire adoptată la 28 noiembrie 1918. Teofil Sauciuc-Săveanu, provenind dintr-o familie de preoți, având largi legături de rudenie cu înaltul cler ortodox român bucovinean, petrecând ani în șir la studii liceale și universitare în Cernăuți, apoi și de specializare în străinătate (1910–13), urmată de întocmirea lucrării sale de docență publicată în 1914, fiind apoi înrolat în armată a fost ținut forțamente la distanță de frământările politice ale națiunii sale. Contemporanii săi din câteva generații, în perioada bucovineană și din București, ca și colaboratorii săi de pe șantierul arheologic de la Mangalia, sunt unanimi în a-l aprecia ca un om de excepție: modest, amabil, respectuos cu toată lumea, cercetător pasionat, de o vastă cultură clasică, rod al educației sale din familie, școli și universități, tolerant cu semenii de diferite naționalități, religii sau convingeri filozofice. La toate acestea se adaugă și împrejurările emoționale din perioada de sublimare a acțiunilor unioniștilor români din Bucovina, anume căsătorirea sa în ianuarie 1918 și nașterea la 1 noiembrie 1918 a unicului lor copil, Carmen. Întreg acest context ne permite a înțelege corect lipsa numelui său din documentele publice ale acelei epoci eroice. Nu știm dacă el a făcut sau nu excepție, dar de regulă, intelectualii români din Țara de Sus, mai ales profesorii, s-au caracterizat prin aceea că au propagat cu înflăcărare istoria națională, la catedră, în forum, în sate și în scris, au modelat caractere și personalități, dar înainte de toate, au făurit pagina de aur din istoria noastră națională care a fost Marea Unire a tuturor pământurilor

⁴⁰ Iancu Flondor, observând că legionarii naționaliști ruteni, organizați și înarmați de Austria, caută să anihileze mișcarea unionistă românească din Cernăuți, urmărind formarea unei republici ucrainiene alcătuită din Galiția și partea de nord a Bucovinei, îl trimite pe dr. Vasile Bodnărescu la 2 nov. la Iași pentru a informa guvernul român asupra situației nou create în Bucovina. Între 4 și 26 noiembrie el a informat conducerea Statului Român cu mesajul ce primise. Bucurându-se de sprijinul acordat la timpul oportun, Congresul general al Bucovinei și-a putut desfășura lucrările fără tulburări (T. Bălan, *Rolul lui Vasile Bodnărescu în preajma Unirii*, Cernăuți, 1938).

străvechi românești. Într-un mic articol politic publicat mai târziu (1935), el mărturisește că a devenit membru al Partidului Național din Bucovina (condus de Iancu Flonfor, apoi de C. Isopescu-Grecul) cu 14 ani în urmă, adică în 1921. Urmărind istoria partidelor politice din țara noastră, constatăm că din 1924 încep pregătirile de unificare a acestui partid cu Partidul Țărănesc din România, în timp ce Partidul Național din Transilvania (condus de Iuliu Maniu) se pregătea spre aceeași fuziune. În 1922, dr. Vasile Bodnărescu, aderând mai dinainte la Partidul Țărănesc (condus de Ion Mihalache), devine șeful organizației din Bucovina a acestui partid. La 28 februarie 1926, prof. dr. T. Sauciuc-Săveanu, la propunerea dr. Vasile Bodnărescu, este ales vicepreședinte al organizației provinciale a Partidului Țărănesc din Bucovina și județul Hotin. La alegerile parlamentare din 25 mai 1926, Teofil Sauciuc-Săveanu este ales deputat în cameră, de corpul electoral al județului Storojineț. La 31 mai 1926 moare V. Bodnărescu și la congresul organizației din Bucovina a Partidului Țărănesc ținut la 20 iunie 1926, T. Sauciuc-Săveanu este ales președinte. La 10 oct. 1926 are loc Congresul extraordinar de constituire a noului partid național țărănesc la care se ratifică fuziunea partidului național din Transilvania cu o parte însemnată a partidului țărănesc din România. Atunci Teofil Sauciuc-Săveanu a fost ales în Comitetul Central Executiv al noului partid. Istoricul Ioan Scurtu, în concluziile la volumul *Din viața politică a României. Întemeierea partidului țărănesc (1918-1926)*, București 1975, notează: „Prin programul ideologic și activitatea sa, Partidul Țărănesc a adus o notă originală în contextul vieții politice din România anilor 1918-1926. Acest partid a constituit una dintre cele mai importante forțe ale stângii burgheze din România... Ținând seama de stadiul de dezvoltare economică, socială și politică a României în acea perioadă, constatăm că, în mod cert, activitatea Partidului Țărănesc se înscria pe linia progresului social“.

La 12 dec. 1926 se ține un nou Congres al organizației PNT din Bucovina, la care președinte este ales dr. Alexandru Vaida-Voevod iar secretar general dr. T. Sauciuc-Săveanu. La 18 aprilie 1927, Al. Vaida-Voevod reconvoacă congresul provincial al PNT la Cernăuți și se retrage de la președinție, recomandându-l în locul său pe T. Sauciuc-Săveanu, care este ales în unanimitate. La alegerile parlamentare din 1928 este reales deputat în cameră și apoi este numit ministru de stat (fără portofoliu) în primul guvern național țărănesc. Politicianismul din vechiul regat pătrundea în noile provincii alipite,

cu tot cortegiul de practici. În același an, la 25 sept. 1927 se convoacă din nou congresul provincial al PNT pentru motive pentru care autorul nu le consemnează. Și de data aceasta T. Sauciuc-Săveanu este reconfirmat ca președinte.

Viața politică din România anilor respectivi se caracteriza printr-o mare instabilitate și complexitate, îndreptându-se cu pași repezi spre criza ce a culminat în 1933. Din cauza acesteia, chiar astăzi, după jumătate de secol, elaborarea unei istorii politice riguros obiective a perioadei interbelice, întâmpină însemnate dificultăți⁴¹.

La alegerile parlamentare din 1 iunie 1931, dr. T. Sauciuc-Săveanu este ales în senat de același electorat al județului Storojoneț (din care făceau parte comunele copilăriei și familiei sale, Iordănești și Ropcea).

La 1 noiembrie 1931, conform statutelor PNT se ține congresul organizației sale din Bucovina, la care T. Sauciuc-Săveanu este reales

⁴¹ Scena politică a României din perioada 1926–1933 se caracterizează prin extraordinare convulsii. Astfel:

- Au avut loc 6 alegeri parlamentare și s-au perindat 13 guverne;
- 29 iunie–2 iulie 1928 – are loc Congresul IV al PCR la Harkov (URSS), la care Internaționala a III-a îl desemnează ca secretar general al PCR pe Vitali Holostenko (Barbu), membru al PC Ucrainean;
- 2–5 aprilie 1929 – Congresul Sindicatelor Unitare (la Timișoara);
- 5–9 august 1929 – au loc greva și luptele muncitorilor mineri de la Lupeni, reprimare în sânge de guvernul PNT;
- 8 iunie 1930 – proclamarea lui Carol II ca rege al României, împotriva actului constituțional privind succesiunea la tron;
- 2 ianuarie 1931 – guvernul (PNT) hotărăște desființarea organizației fasciste „Garda de Fier”, hotărâre reinnoită de Armand Călinescu (PNT) la 29 aprilie 1933;
- 17 iulie 1931 – Legea privind autonomia universitară;
- 13 noiembrie 1931 – Congresul V al PCR în URSS (lângă Moscova) alege pe Alexander Stefanski (Gorn), membru al PC Polonez, ca secretar general al PCR;
- 14–22 aprilie 1932 – votarea legii pentru asanarea datoriilor agricole (guvernul lui N. Iorga);
- 30 ianuarie–2 februarie 1933 – au loc luptele greviste ale muncitorilor petroliști din Ploiești;
- 15–16 februarie 1933 – au loc luptele muncitorilor ceferiști de la atelierele CFR „Grivița”– București;
- 10 decembrie 1933 – guvernul liberal dizolvă organizația de extremă dreaptă „Garda de Fier”.
- 29 decembrie 1933 – primul ministru liberal I. G. Duca este asasinat de legionari; apare crima politică în peisajul politic românesc modern;
- 30 decembrie 1933 – se instituie starea de asediu și cenzura presei și a publicațiilor în țară (C. C. Giurescu, *Istoria României în date*, București, 1972).

președinte al organizației provinciale, apoi reconfirmat și la congresul provincial din 25 nov. 1933, și la alegerile parlamentare din iulie 1932 (încheiate cu victoria PNT) și la alegerile parlamentare din decembrie 1933 (încheiate cu victoria liberalilor). T. Sauciuc-Săveanu este reales în senat, tot de același electorat.

La 20 iunie 1934 se ține congresul provincial statuar (după unirea PNT cu Partidul Țărănesc al dr. N. Lupu) și T. Sauciuc-Săveanu este reales președintele organizației Bucovinei. El a continuat a fi președinte provincial, președinte al organizației județene Storojineț și senator până la instaurarea dictaturii regale și desființarea regimului parlamentar (1938).

În perioada acestui carusel electoral, T. Sauciuc-Săveanu a ocupat în afara catedrei și funcții de stat și anume: de la 16 nov. 1928-1929 și de la 20 oct. 1932-14 nov. 1933 a fost ministru de stat (fără portofoliu) și în 1930-1931 a fost director ministerial al Bucovinei. Ne este imposibil să reconstituim acum întreg profilul său cetățenesc, comportamentul și implicarea sa personală de homo politicus în funcțiile de deputat de stat, la deciziile și acțiunile acelor guverări național-țărăniste.

În ampla a doua monografie a istoricului Ioan Scurtu, intitulată *Din viața politică a României (1926-1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național Țărănesc*, București 1983 (conținând peste 500 pagini), numele lui T. Sauciuc-Săveanu este citat la alegerea sa în conducerea PNT din 1926, numirea sa ca ministru de stat (fără portofoliu) în primul guvern național-țărănist și numirea sa în 1930 ca director ministerial al Bucovinei (la Cernăuți), fără nici o apreciere critică la adresa activității, a discursurilor sau a scrierilor sale social-politice.

Tot din această monografie reiese că la ședința CCE al PNT din 9-12 sept. 1934 (după alegerile parlamentare), T. Sauciuc-Săveanu a fost reales membru în Delegația permanentă a PNT, calitate în care-l găsim menționat și în decembrie 1944. Aceasta înseamnă că el nu a ocupat nici o funcție de răspundere politică în timpul dictaturilor lui Carol II și Ion Antonescu (altfel ar fi fost îndepărtat de la conducerea PNT, prin măsurile dispuse de președintele acestui partid la 28 august 1944 contra tuturor colaboratorilor dictaturilor impuse poporului român între anii 1938-1944).

După arestarea conducătorilor PNT (iulie 1947) a fost arestat și Teofil Sauciuc-Săveanu, dar după circa o lună a fost eliberat din dispoziția Dr. Petru Groza, prim-ministrul guvernului, nefiind implicat în acțiunile care au format obiectul procesului penal intentat grupului de 19 acuzați,

demnitari ai PNT, în frunte cu Iuliu Maniu^{42,43}. A urmat apoi un eveniment și mai tragic în viața pensionarului Teofil Sauciuc Săveanu. Anume, în noaptea de 7/8 mai 1950 a fost din nou arestat la locuința sa din Șoseaua Bonaparte, unde trăia singur, și dus împreună cu alții la închisoarea politică de la Sighet, unde a fost deținut fără a fi judecat, până în octombrie 1956, când a fost eliberat⁴⁴. Nici un document politic, nici debaterile din Marea Adunare Națională, nici presa vremii nu aduc lumină asupra acestui act.

În cele ce urmează, încercăm să desprindem unele din concepțiile sale politice, așa cum le găsim formulate în puținele sale scrieri cu caracter

⁴² I. Scurtu. *Din viața politică a României (1926–1947). Studiu critic privind istoria PNT*. București, 1983).

⁴³ În anul 1947/48 au avut loc mai multe evenimente ciudate dar regizate în viața politică a țării noastre, dintre care cităm câteva mai semnificative în contextul acestui studiu: La 30 iulie, PNT, din a cărei delegație permanentă făcea parte și T. Sauciuc-Săveanu, este dizolvat printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri, iar liderii săi, arestați. La 27 sept., birourile politice ale PCR și PSD hotărăsc măsuri pentru „înfăptuirea unității muncitorești” din România. La 30 oct.–12 nov. are loc procesul intentat conducătorilor PNT. La 6 nov. Adunarea deputaților dă vot de neîncredere activității grupării politice PNL–Tătărescu; ca urmare, ultimii reprezentanți ai partidelor istorice în guvern, în frunte cu Gh. Tătărescu, sunt înlăturați. La 30 dec., detronarea regelui Mihai I și proclamarea Republicii Populare Române. 4 feb., 1948, tratat de prietenie, colaborare și asistență mutuală româno-sovietic. La 21–23 febr., congresul de unificare a PCR și PSD. La 24 febr., ministrul justiției, Lucrețiu Păărășcanu, secretar al PCR este destituit în mod abuziv din funcție, arestat și apoi ucis în detenție fără a fi pus sub acuzare judiciară. La 11 iunie, Marea Adunare Națională votează legea privind naționalizarea principalelor întreprinderi industriale, miniere, bancare, de asigurări și de transport (C. C. Giurescu, *Op. cit.*, p. 394–399).

⁴⁴ Odată cu T. Sauciuc-Săveanu au mai fost arestați în aceleași condițiuni și ținși în detenție – mulți exterminați – în închisoarea de la Sighet și alți profesori universitari: Ghe. Brătianu, Dr. D. Danielopolu, Al. Lepădatu, I. Pelivan, C. C. Giurescu și alte sute de iluștri intelectuali și demnitari politici, printre care unii erau octogenari (vezi și: Valeriu Râpeanu. *Studiu introductiv la volumul Gheorghe Brătianu, Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Editura Eminescu, București, 1980, p. XXXVI). Dimensiunile acestor tragedii naționale au devenit cunoscute generației noastre abia după revoluția din dec. 1989. Țara sta și sub povara materială și morală a ocupației străine, militară, economică și politică, nedeclarată. Instituțiile centrale de stat își desfășurau activitatea sub controlul unui mare număr de consilieri străini. Însuși șeful securității statului, adjunct al ministrului de interne, era un cetățean cu pașaport străin (Pantiușa) care a avut un rol decisiv la arestarea și uciderea în 1954 a lui Lucrețiu Păărășcanu. Momentul „de desghețare” l-a constituit al XX-lea Congres al PC al URSS ținut între 14–25 februarie 1956, la care N. S. Hrusciov a demască cultul personalității lui I. V. Stalin, erorile sale teoretice și practice în construcția socialismului și războiul de apărare, ca și violența paranoică a unor acțiuni întreprinse de el în URSS, cu repercursiuni tragice și în țările socialiste. La 17 aprilie 1956 s-a hotărât încetarea activității Biroului Reformativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești, iar în octombrie 1956 au fost eliberați primii deținuți politici nejudecați din închisorile și lagărele din țară. De-abia în 1968, după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, a fost eliberat din funcție Alexandru Drăghici, care, din 1952, conducea Ministerul Afacerilor Interne, succedându-i lui Teohari Georgescu, titular al aceleiași portofoliu între 1945–1952.

social-politic, aflate în Biblioteca Academiei Române. Această categorie de scrieri reprezintă publicarea a două discursuri ținute în camera deputaților (1926) și în senat (1932), două conferințe publice ținute la Cernăuți (1934) și la Câmpulungul Moldovenesc (1938), un articol publicat în calendarul PNT (1936) și un articol publicat în volumul omagial publicat la două decenii de la Marcea Unire. Unele concepții politice se găsesc și în teza sa de doctorat, mult completată și publicată în limba română după Unire (1925).

O caracteristică generală a scrierilor sale social-politice este aceea că el face în acestea istorie, dar o istorie națională, contemporană, inclusiv în penultimul articol în care prezintă istoria partidului său din Bucovina. În nici unele din ele nu dezbate probleme doctrinare sau politică partizană militantă.

Primul discurs rostit la 10 decembrie 1926 în Adunarea deputaților (cu guvern averescan), constituie o prezentare critică a evoluției și stării „celor 4 stâlpi” ai administrației române din Bucovina (cum numește el școala, biserica, armata și justiția) sub 4 guvernări ale Generalului Averescu, Take Ionescu și I. I. C. Brăteanu, succedate timp de 6 ani de la Unire. Reprezintă o filipică usturătoare contra pătrunderii politicianismului până la nivelele superioare clericale și universitare, cu referiri critice privind alegerea lui I. Nistor ca rector, degradarea școlii, umilirea țăranilor chemați sub arme. Cere sprijinul guvernului pentru: scoaterea politicianismului din universitate și rehabilitarea autonomiei ei, mărirea alocăției și îmbunătățirea îmbrăcămintei armatei, combaterea bacșișului, asanarea morală a jandarmeriei și poliției, aplicarea reformei agrare, întreținerea căilor ferate, intensificarea învățământului filozofic în ultimele clase de liceu. Încercând să susțină doleanțele alegătorilor de naționalitate ucraineană, privind dificultatea copiilor de a învăța în clasele elementare numai în limba română, oratorul este întrerupt de deputații extremei drepte (A. C. Cuza, președintele Ligii Naționale Creștine) care îi cer să se explice, iar Eugeniu Goga (fratele lui Octavian Goga) rostește provocarea rămasă de pomină: când e Sauciuc, când e Săveanu. Ironia cu iz naționalist-șovin, frizând cameleonismul politic al deputatului bucovinean, insinua apartenența acestui autentic apărător al intereselor României întregite, când la naționalitățile conlocuitoare din Țara de Sus, când la poporul român autohton. De altfel, deputații de extremă dreaptă l-au întrerupt de mai multe ori pe T. Sauciuc-Săveanu, cu deosebire în partea a 2-a a discursului, încercând să-l provoace cu insinuări privitoare la naționalitățile conlocuitoare din Bucovina, în special evreii. În răspunsul său, T. Sauciuc-Săveanu prezintă concepția

sa în problema națională, astfel: „Acei ce se consideră de minoritari etnici, trebuie să tindă deopotrivă cu noi toți, la instalarea aceluia regim în Stat pentru care ordinea, cinstea și legalitatea nu vor fi numai noțiuni goale, nu vor fi numai noțiuni lipsite de orice fond. Toate guvernele care s-au perindat până acum au făcut greșeli extraordinar de mari în ceea ce privește atitudinea lor față de cei care se numesc minoritari. D-lor deputați, toate guvernele care s-au perindat, au avut o tactică greșită, voind să impună iubirea, or iubirea nu se impune, iubirea se câștigă. Și guvernele de până acum voiau să impună iubirea, fie cu parul, fie cu zăhărelul... procedând cu dreptate, procedând cu prudență față de populațiunea eterogenă, să o facem să ne iubească din tot sufletul ei, în limba ei sau în limba statului, este indiferent“. În încheierea discursului conchide: „D-lor deputați, sunt simptome grave și nu putem să nu cerem și cu ocazia aceasta o politică economică mai adaptată nevoilor reale ale maselor largi ale poporului, ale țăranimii și muncitorimii“.

Al doilea discurs, rostit în Senat (cu guvernarea N. Iorga) la 6 aprilie 1932 și publicat sub titlul *Asanarea datoriilor agricole*, este consacrat problemei țărești. Dezbătând proiectul de lege privind stingerea datoriilor agricole (cunoscută apoi sub numele de legea conversiunii), face și aici istorie, începând cu legile adoptate în Grecia pe timpul lui Solon și în statul roman în timpul consulilor Licinius și Sextius (367 î.e.n.) apoi trece la analiza critică a stării de criză în care se afla România, diagnosticând corect că anul 1932 nu era încă punctul culminant al crizei social-economice. „Punctul culminant poate să vină – afirmă T. Sauciuc-Săveanu – dacă legea aceasta va fi o deziluzie pentru țăreimea noastră, după cum o prevedem“. Analizează apoi starea țăreimii din Bucovina unde țăranii aveau cele mai mari datorii din toată România, în medie 11.900 lei pentru fiecare hectar (după care urma Oltenia); deși Bucovina are plugarii cei mai buni, aceștia sunt cei mai înglodăți în datorii, în timp ce media datoriilor pe țăară era de 3.322 lei pe hectar. Dând dovadă de o mare probitate și curaj civic, senatorul arată că „aceasta se explică prin împrejurările prin care a trecut această regiune ... și prin lipsa de prevedere și din disconsiderația pe care această regiune a avut-o din partea guvernelor postbelice care s-au perindat“. Protestează apoi că în Bucovina nu s-a aplicat legea împroprietăririi țăranilor (adoptată de guvernarea liberală) decât la scară redusă și cere ca Statul să abandoneze fiscalitatea excesivă (comparativ cu cea practică în Bucovina înainte de unire n. n.). La un moment dat îl întrerupe un senator liberal, după care Sauciuc-Săveanu se scuză sobru, spunând că uneori face curs universitar de la tribuna Senatului, dar aceasta se datorește formației sale

de profesor și de cercetător minuțios al problematicei pe care o abordează oricând. Încheierea acestui discurs este, după aprecierea noastră, una din cele mai frumoase pagini de retorică parlamentară românească, de la Moș Ion Roată încoace, dar, în același timp, și un sever avertisment la adresa guvernanților epocii. Cităm: „...avem o țărănime care este foarte chibzuită, o țărănime cu foarte mult bun simț, o țărănime cu spirit economic dezvoltat și cu multă răbdare și ... o țărănime al cărei standard de viață nu este tocmai ridicat. Avem deci baza primordială pentru posibilitatea unui progres normal. Dar un progres normal trebuie ajutat și condus de cei care se găsesc în fruntea acestei țărâni și țări ... dacă ne vom da seama de defectele noastre și dacă vom putea să le reprimăm, pentru binele țării și al neamului nostru ... Pentru ca legea aceasta să nu fie o simplă diversiune din partea guvernului, diversiune cu urmări a căror gravitate noi astăzi nu o putem calcula, legea aceasta trebuie să fie un prodromos pentru o politică economică, financiară unitară, care, cu măsuri chibzuite să îndrumeze producția națională ... Drumul acesta ... este foarte îngust ... foarte anevoios, iar la dreapta și la stânga este o mare prăpastie. De aceea zic: „Caveant consules ne qui detrimenti capiat respublica“⁴⁵.

Lucrarea *Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistă a atenienilor* publicată în 1925 este în esență o operă istorică, bazată în principal pe materiale epigrafice și scrierile istoricilor greci antici. În capitolul final însă, autorul compară funcțiile și organizarea orașului-stat atenian cu ale statului modern, înscriind aici și concepția sa asupra statului, pe care o cităm: „Dacă s-a dovedit în viața economică etatismul, amestecul Statului în treburile de toate zilele, puțin folositor și în zilele noastre, prin ingerința lui prea des vexatorie și abuzivă... statul totuși are posibilitatea să contribuie la înflorirea vieții economice. Statul singur are căderea și mijloace la îndemână pentru a da inițiativei particulare sprijinul necesar și să apere interesele economice ale supușilor săi cu toată puterea, întru binele acestora și a totalității acestora care este el însuși“.

În introducerea la aceeași lucrare, autorul enunță și concepția sa asupra economiei politice și a factorilor ce determină dezvoltarea societății umane, din care se desprind implicit și limitările concepției sale filozofice naturaliste. Cităm: „Viața economică a unui popor este strâns legată de condițiunile geografice, climatice ale țării sale. După ele se îndreaptă populația în deprinderile sale zilnice, ele mărginesc cerințele și pretențiile fiecărui individ și dau totalității locuitorilor un caracter până la un grad oarecare unitar.

⁴⁵ Expresie de avertizare folosită în senatul roman în momente de criză iminentă, care s-ar traduce: Să vegheze consulii ca statul să nu fie perturbat (revolta este la porțile cetății).

Vieța economică dirijată de momente geografice și climatice este fără îndoială unul din factorii cei mai importanți pentru dezvoltarea și progresul, pentru istoria unui popor“.

În cele două conferințe de popularizare, T. Sauciuc-Săveanu face istoricul ideii de naționalitate în antichitate, în Bucovina sub ocupația habsburgică și până în perioada interbelică, făcând unele reflecții asupra sentimentului național (naționalismul, cum se exprimă el) în lumea modernă.

Căile de înflorire a națiunii române din sec. XX, luată în întregul ei, nu pe considerente etnice (subliniază el) trec prin muncă, drept instrument de afirmare. „Numai conștiința vocației și a muncii poate da etnicului dinamismul și moralul ... Azi naționalismul ar fi păcat să rămână un ritual gol de suflul spiritualității“, afirmă el în încheiere.

Credo-ul său politic îl găsim exprimat concis în penultima sa scriere politică redactată în 1935 și pe care o încheie prin exprimarea crezului său în politica PNȚ, în moralitatea activității sale politice, în dorința „de a face din România Mare o Românie Tare și Mare“. În articolul scurt și deosebit de sobru, intitulat *Un gând, un suflet*, publicat în 1938, autorul cheamă poporul român „la muncă de acu mai stăruitoare, mai sistematică, mai disciplinată și mai frățască, ca să adâncim Unirea noastră și să ne afirmăm pe calea solidarității naționale în muncă roditoare și creație pozitivă“.

Încercând a schița un corolar asupra componentei civice a personalității sale, mai ales în lumina scrierilor sale cu caracter social-politic, putem conchide că T. Sauciuc-Săveanu a fost unul din cărturarii patrioți luminați ai României, din prima jumătate a secolului XX. Antrenat în activitatea politică a partidului român din Bucovina, poate din admirație pentru liderii săi, remarcabili patrioți la rândul lor (Iancu Flondor, Vasile Bodnărescu), a intrat apoi în PNȚ. Prin concepțiile sale în problemele fundamentale ale Bucovinei și ale întregii societăți românești din vremea sa (problema națională, problema țărmescă, problema statului național și a dezvoltării sale economice, problema moralității politice), T. Sauciuc-Săveanu a fost un om progresist. Trecând la izvoare memorialiste, aflăm că el însuși se considera un om de stânga în cadrul PNȚ, tratând cu amărăciune și ca inexplicabile evenimentele dureroase pe care le-a trăit la senectute (privațiunea de libertate timp de peste 6 ani, înlăturarea de sub cupola Academiei, interdicția de a mai participa la lucrările șantierului arheologic de la Mangalia, refuzul de a i se publica opera sa capitală de sinteză, monografia cetății antice Callatis). Din dezbatările parlamentare publicate, ca și din evocări din familie, aflăm că el s-a aflat în permanent conflict cu elementele de extremă dreaptă, atât în parlament cât și în societate. Cu titlu informativ, se evocă unele momente tragi-comice

din timpul campaniilor electorale (într-un an, elemente declasate năimate de extrema dreaptă, l-au urmărit pe o stradă lăturalnică, au tăbărit asupra lui trăgându-i pălăria melon peste urechi, molestandu-l, apoi dispărând. În alt an, agenți electorali *gogacuziști*, l-au închis într-o biserică pentru a-l împiedica să participe la o întâlnire cu alegătorii). Pe un alt plan, reflectând sine ira et studio, asupra unor pasaje din publicațiile și discursurile sale în parlament (citate de noi) ne încearcă sentimentul vag că T. Sauciuc-Săveanu nu era complet străin de prefacerile social-politice, economice, culturale, ce se desfășurau în vecinătatea granițelor Țării de Sus, pe care el nu le recepta ca atare, dar care confereau filipicilor sale parlamentare nuanțe tăioase și uneori profetice, iar propunerilor sale un caracter de necesitate, în interesul maselor muncitoare. El a fost poate printre puținii politicieni români din perioada interbelică ce și-au pus cuvântul și scrisul în apărarea cea mai clarvăzătoare a suveranității de Stat a României întregite, pe care el o dorea Mare și Tare.

Pe planul relațiilor personale, din motive politice, cei doi corifei ai școlii istorice de la Universitatea Bucovinei, T. Sauciuc-Săveanu (lider țăranist) și Ion. Nistor (lider liberal), au fost adversari neîmpăcați, declarați și public, în întreaga perioadă interbelică⁴⁶. Poate momentul cel mai reprezentativ al acestei adversități se găsește în discursul rostit de T. Sauciuc-Săveanu în Adunarea Deputaților din 10 dec. 1926 în care-l acuză pe Ion I. Nistor de oportunism și politicianism, prin aceea că în 1920 a fost ales rector al Universității fără a obține unanimitatea în Senatul universitar, încălcându-se astfel statutele și legile vechi ce guvernau viața acestei universități.

S-a ținut seama însă de rolul său incontestabil jucat în special în perioada Marii Uniri din 1918.

După refugiarea lor la București (1940) animozitățile personale au dispărut, treptat intervenind o împăcare (atât între ei, cât și între familiile lor, antrenate în decursul timpului în același sens).

După terminarea războiului mondial ei se găseau în raporturi prietenești chiar. Poate momentul cel mai reprezentativ al acestor noi relații umane (în sens larg) l-a constituit memoriul susținut de acad. prof. Ion I. Nistor în ședința plenară a Academiei Române la 24 mai 1945, în baza căruia prof. T. Sauciuc-Săveanu a fost primit (tot fără unanimitate) ca membru corespondent al acestui înalt for cultural științific al țării.

A fost și acesta un gest de înaltă conduită civică și etică a lui Ion I. Nistor. La sfârșitul vieții, cei doi deveniseră prieteni.

⁴⁶ C. A. Cazacu și S. Marcu, *Simion Stoilov, Savașii români*. București 1983, p. 212.

Toate componentele personalității sale și cea de dascăl, și cea de cercetător erudit și cea cetățenească și morală și cea de vizionar lucid, converg spre o restabilire corectă a locului și rolului său și al întregii sale opere, în tezaurul cultural-științific și în istoria modernă a României⁴⁷.

Principiile și criteriile moștenirii culturale, în lumina filozofiei culturii, sunt multiple. „Un prim și fundamental principiu al valorificării ne apare a fi cel al obiectivității. Este un imperativ categoric, o obligație elementară a fiecărui om de cultură, a fiecărui istoric și critic de cultură”⁴⁸.

„În valorificarea moștenirii culturale, obligația noastră, în primul rând, este să restabilim adevărul. Este prima și absoluta noastră obligație. Noi nu suntem conjuncturiști de nici un fel, suntem pentru o restabilire integrală a adevărului istoric, inclusiv în domeniul istoriei culturii ... Complex, cunoașterea se dezvoltă într-un mod, într-o anumită direcție – de spirală; cunoașterea nu înseamnă numai cercetarea obiectului, ci a întregului context în care există acel obiect al cercetării noastre”⁴⁹.

N-aș putea încheia această monografie fără a reda portretul postum schițat de unul din colaboratorii săi puțin mai tânăr, prof. Radu Vulpe: „Virtuos și corect în toate actele vieții sale, de o atitudine senină și calmă, în toate împrejurările, foarte pătruns de imperativul datoriei, însuflețit de o înaltă concepție de etică socială și științifică, intransigent cu el însuși, dar generos și comprehensiv cu alții, amabil și politicos față de toți, lipsit de orgoliu și de ambiții, el a fost stimat cu afecțiune de toți colegii săi, de colaboratorii și discipolii săi, pe care-i considera și care se considerau prieteni apropiați”⁵⁰.

Privit azi în perspectiva istorică, Teofil Sauciuc-Săveanu ni se conturează ca un intelectual de excepție al epocii sale:

- ca dascăl erudit și consecvent umanist;
- ca cercetător fecund și enciclopedist;
- ca cetățean de un cultivat și chibzuit patriotism;
- ca om de nedesmințită demnitate și ținută etică, militant al intereselor românilor și ale naționalităților conlocuitoare.

El a însumat în mod fericit cele mai nobile și mai perene trăsături ale spiritualității românești din Țara de Sus.

⁴⁷ În formularea unor judecăți de valoare asupra lui T. Sauciuc-Săveanu, ca om, ne-am folosit de o scrisoare recentă (1982) din familie, provenind de la bucovineanul prof. dr. Ion Negură și de convorbiri cu prof. dr. Constantin Preda, directorul Institutului de Arheologie București, dr. Gh. Poenaru-Bordea și Emilia Doruțiu-Boilă, cercetători la același institut. Toți aceștia l-au cunoscut și au colaborat, mai mult sau mai puțin, cu T. Sauciuc-Săveanu. Vezi notele 17 și 50.

⁴⁸ M. T. Bulimar, *Tradiție și inovație în cultură*, Editura politică, București, 1981, p. 76-87.

⁴⁹ Miron Constantinescu, *Valorificarea critică a moștenirii culturale*, Colocvii. București, martie 1972, p. 188.

⁵⁰ Radu Vulpe, *Théophile Sauciuc-Săveanu (1884-1971)*, în „Dacia”, XVIII, București, 1974, p. 299-302.

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR

I. Scrieri epigrafice, arheologice și istorice

1. *Ein Denkal des Mühraskultes auf Andros in Griechenland*. În: „Römische Mitteilungen“, Roma, 1911, p. 263–272.
2. *Zum Ehrendekret von Andros*. I. G. XII, 5, 714. În: *Athenische Mitteilungen*, Atena, 1911, p. 1–20.
3. *Ein Hadriansbrief und das Hadriansgymnasium in Athen*. În: „Athenische Mitteilungen“, Atena, 1912, p. 183–189.
4. *Eine Stephanephoreninschrift aus Syros*. În: *Athenische Mitteilungen* Atena, 1912, p. 157–162.
5. *Neue attische Grenz – u. Hypothekensteine*. În: *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, Viena, 1912, p. 81–95.
6. *Zu Inscriptiones Graecae*. Tom. II P. 5, Nr. 85, b. În: *Athenische Mitteilungen*, Atena, 1912, p. 190–197.
7. *Weihepigramm eines Epheben in Athen*. În: *Athenische Mitteilungen*, Atena, 1913, p. 285–288; 1914, p. 236.
8. *Andros Untersuchungen zur Geschichte und Topographie der Insel*, Viena, 1914, VI + 168 p. (Sonderschriften der Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. Band VIII).
9. *Le décret en l'honneur du macédonien Corrhagos*. În: „Revue des Etudes Greques“, Paris, XXXVI, nr. 165–166, 1923, p. 197–216 (și extras).
- 10–16. *Callatis/Rapports préliminaires sur les fouilles*. În: *Dacia* 1 (1924), p. 108–165, 317–324. II (1925), p. 104–137. III–IV (1927–1932), p. 411–482. V–VI (1935–1936), p. 247–319. VII–VIII (1937–1940), p. 223–291. IX–X (1941–1944), p. 243–347, București.
17. *Memnon, titularul decretului de onoare atenian*. I G. II, I, 356. În: AARMSI, s. 3, t. 2, m. 10, București, 1924, p. 359–378 (și extras).
18. *Observations concernant deux décrets des „Thiasites“ de Callatis*. În „Dacia“, I (1924), București, p. 317–324.
19. *Un fragment de „lékythos“ funerar atic de marmoră*. În: AARMSI, s. 3, t. 2, m. 3, București, 1924, p. 185–199 (și extras).
20. *Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistică a atenienilor. Contribuție la istoria aprovizionării cu cereale în cuprinsul elenismului antic*. București, 1925, 218 p. (Acad. Rom. Studii și cercetări. X).
21. *Istoria antică elină și studiile de istorie elină în cei 25 ani din urmă. Schiță istorică, bibliografică, prodromos pentru un manual de istorie antică elină*, Cernăuți, 1925, 79 p.
22. *Statutele Iobachilor*. În: „Orpheus“, București, 1, nr. 3, 1925, p. 97–101, nr. 5, 1925, p. 238–249.

23. *Investigațiile arheologice din anii din urmă privitoare la Orientul clasic*, Cernăuți, 1926, 64 p.
24. *Numele comunei urbane Mangalia*: În: „Revista filologică”, Cernăuți, 2, 1928, p. 108–118 (și extras).
25. *V. Pârvan (1882–1927)*. În: „Revista filologică”, Cernăuți, 1, 1927, p. 329–337 (și extras, 1928).
26. *O inscripție latină și alte obiecte antice și știri din satul roman Petre, Camena de azi, din județul Tulcea. Noiă suplimentară*. În: AD, 15, Cernăuți, 1934, p. 93–114.
27. *O stelă funerară cu inscripție și cu palmele deschise în relief din Tomis–Constanța*. În: AD, 15, Constanța, 1934, p. 1–18.
28. „*Peștele*” de piatră din Vatra Moldoviței, județul Câmpulung, Bucovina, Cernăuți, 1934, 10 p.
29. *Stele funerare de Tomis*. În: „Istros”, București, 1, 1934, p. 227–229.
30. *Al II-lea congres și expoziție de arheologie și numismatică de la Craiova. Extras din revista „Codrul Cosminului”*, Cernăuți, 1934, p. 530–534.
31. *Obiecte de studii arheologice și numismatice în Bucovina. Cuvânt rostit la 29 septembrie 1935 la Cernăuți, cu ocazia deschiderii celui de al III-lea congres și expoziție de arheologie și numismatică*, Cernăuți, 1935, 15 p.
32. *Epigrama sepulcrală din Muzeul din Constanța a lui Hermogenes și alte fragmente de inscripții*. În: AD, 16, Constanța, 1935, p. 9–20.
- 33–34. *Johannes Kromayer (1859–1934). Anton von Premerstein (1869–1935)*. În: „Codrul Cosminului”, Cernăuți, 9, 1935, p. 359–362 (și extras).
35. *Un monument de măsură, numită Dimodion din muzeul din Constanța*. În: AD, 16, Constanța, 1935, p. 1–8 (și extras).
36. *Codalbul deasupra delfinului, emblema orașului Istria pe un fragment de toartă de amforă stampilată*. În: VR, XXVIII, nr. 6–8, București, p. 19–22.
37. *Ein Tongefäß in Negerkopfform aus Constanța*, Cernăuți, 1936, 8 p.
38. *Inscripție murală latină din Callatis din vremea praes. prov. M. Valerius Bradua*, Cernăuți, 1936, 10 p. + 1 pl.
39. *Muzeul de antichități din Mangalia. Un început de inventariere*, Cernăuți, 1936, 16 p.
40. *Titus Vitrassius Pollio și orașul Callatis*, Cernăuți, 1936, 8 p.
41. *Eisagögeis la Kallatis*. În volumul omagial închinat lui Ion I. Nistor, 8 p. (și extras), Cernăuți, 1936.
42. *Trei capete de figurine și vreo câteva ansae signatae din Callatis*. În: AD, 18, Constanța, 1937, p. 104–111 (și extras).
43. *Un nou fragment al inscripției murale din Callatis și alte fragmente arheologice*, Cernăuți, 12 p.
44. *Colecția de monete și de alte obiecte antice a Universității „Regele Carol II” din Cernăuți. Schiță istorică și inventar*. În: „Codrul Cosminului”, Cernăuți, 10–11, 1936–1939, p. 111–157 (și extras).
45. *Callatis*. În: „L’Archéologie en Roumanie”, București, 1938, 24 p. + 69 f. pl. (și extras).
46. *Die Viergespaane zweier Amphorenhenkelstempel aus dem alten Kallatis*, Cernăuți, 1938, 15 p.
47. 1) *Amorianii în legături comerciale cu Collatenii?*; 2) *Sertor Antonius, eponymos-ul Amorianilor*. În: „Codrul Cosminului”, Cernăuți, 10–12, 1939, p. 470–476 (și extras).

48. *Archäologische Grabungen im alten Kallatis*. În: Bericht über den VI Internat. Kongress für Archäologie, 1939, 21–26 aug., Berlin, 1940, p. 350–355.
49. *Un bust de piatră din Silistra*. În: „Revista de preistorie”, 2–4, București, 1940, p. 95–99 (și extras).
50. *Un nou fragment al inscripției latine din Petra-Camena*, București, 1940, 12 p.
51. *Sièle funéraire de Tomis*. În: „Istros”, 1, fasc. 2, București, 1942, p. 227–229.
52. *Aus der Vergangenheit einer dorischen Kolonie am Westgestade des Schwarzen Meers*. În: Europäische Wissenschaftsdienst, 3, nr. 8, Berlin, 1943, p. 16–18.
53. *Inscripția unui capac de vas farmaceutic găsit la Mangalia*. În: RIR, 13, fasc. 2, București, 1943, p. 1–8 (și extras).
54. *O scrisoare a lui B. P. Hașdeu din 19 februarie 1878*. În: „Studii și cercetări istorice”, Institutul de istorie națională „A. D. Xenopol”, 18, Iași, 1943, p. 104–118.
55. *Inscripție latină incompletă din Tomis*. În vol.: *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 447–451 + 1 pl. (și extras).
56. *Le Prof. Ioan Andrieșescu*. În: „Dacia”, București, 9–10, 1941–1944, p. 7–9.
57. *Resturi de mamut în Clocucica, suburbie a Cernăușilor*. În: „Anuarul Muzeului Bucovinei”, s. 2-a, 1–2, Cernăuți, 1943–1944, p. 266–270.
58. *Un relief în marmoră al zeului cavaler din Mangalia (vechiul Callatis)*. În: BCMI, 37, fasc. 119–122, București, 1944, p. 41–44.
59. *Une découverte d'orfèvrerie ancienne dans l'antique Callatis*. În: „Balcania”, București, 7, nr. 2, 1944, p. 392–396 (și extras).
60. *Două geme antice din Scythia Minor*. În: BCMI, 38, fasc. 123–126.
61. *Împăratul Traian și Marea Neagră*. În: RIR, 16, fasc. 2, București, 1946, p. 119–129.
62. *Prof. Radu Sbiera, 5 decembrie 1876 – 6 aprilie 1946. Necrolog*. În: „Revista istorică”, București, 32, nr. 1–12, 1946, p. 193–199.
63. *Noile cercetări și săpături arheologice din România*, În: AARMI, 3, t. 29, m. 11, 1947, 26; și în limba franceză în: BSB, 28, partea I, București, 1947, p. 1–35.
64. *Ein antiker Goldfund aus Kallatis*. În: „Sbornik Gavriil Kațarov”, Sofia, 1950, p. 219–229.
65. *Vibius Severus Speculator ponticus*. În: SCIV, VII, nr. 1–4, București, 1957, p. 205–213.
66. *Aristion, Aristions Sohn, aus Kallatis*. În: „Dacia”, n.s. 2, București, 1958, p. 207–225.
67. *Publius Vincius, Strategos, patron al orașului Callatis*. În: *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 501–507.
68. *Fragment de inscripție greacă funerară*. În: SCIV, XIV, nr. 2, București, p. 419–425, 1963.
69. *Bemerkung zur Thiasiteninschrift aus Kallatis aus der Zeit des Basileus Simos*. În: „Dacia”, 8, București, 1964, p. 331–334.
70. *Die Charakterisierung des Kaisers Trajan von Prokopios aus Cäsarea*. În: RESEE, 2, nr. 3–4, București, 1964, p. 547–552.
71. *Pe marginea unei inscripții funerare din Tomis*. În: SCIV, XV, nr. 1, 1964, p. 137–139; și în limba germană în: „Bibliotheca classica orientalis”, 10, 2 Haft, București, 1965, p. 76–77.
72. *Dedicație pentru Athena Polis din Callatis*. În: Sciv, XVI, nr. 2, 1965, București, p. 353–356.
73. *O inscripție din secolul al IV-lea e.n. descoperită la Callatis*. În: SCIV, XVI, nr. 4, București, 1965, p. 809–818 (în colaborare).

74. *Enigmele vechii Mangaliu*. În: „Ramuri”, Almanah, Craiova, 1967, p. 153–154.
75. *Pe marginea unui decret de poliție callatian*. În: SCIV, XVII, nr. 3, București, 1967, p. 501–508.
76. *Inscripția lui Herebbios Apollinarios din Callatis*. În: „Pontica”, I, Constanța, 1968, p. 307–317 (în colaborare cu A. Rădulescu).
77. *Un fragment de epigramă greacă pentru Nikoso din Callatis*. În: „Pontica”, Constanța, 2, 1969, p. 246–252.
78. *Callatis. Monografie (manuscris)*, București, 1967.

II. Scrieri social-politice

79. *Discurs rostit în Adunarea deputaților în ziua de 10 decembrie 1926 la mesajul tronului* (situația școlilor, bisericii, armatei și justiției în Bucovina), București, 1927.
80. *Asanarea datoriilor agricole. Discurs rostit la 6 aprilie 1932 de la tribuna Senatului*, București, 1932.
81. *Ideea națională a partidului român din Bucovina de sub președinția lui Iancu Flondor și Unirea Bucovinei*. Conferință ținută la 28 octombrie 1934 la Societatea acad. stud. Junimea în sala Armoniei, Cernăuți, 1934.
82. *Naționalismul antic și cel de azi*. Conferință ținută la 12 august 1936 la Universitatea liberă în Câmpulungul Moldovenesc... de sub conducerea soc. acad. rom. Junimea, Cernăuți, 1938.
83. *Național-Tărănismul Bucovinei* (extras din calendarul PNT pe anul 1936), București, 1936.
84. *Un gând, un suflet*. În: Amintiri răzlețe din timpul Unirii. 1918 de Ion I. Nistor, Cernăuți, 1938, p. 372–374.

PRO MEMORIA

În perioada post-revoluționară s-a vorbit adeseori, prin mijloacele mass-media, despre existența „în sertare” a unor opere originale respinse odinioară de cenzură și a căror publicare este așteptată.

Dificultăți de a găsi asemenea opere sau de a le tipări, sau poate chiar de a le scrie, nu întârzie a se observa.

Între timp, au văzut lumina tiparului volume ale unor autori necunoscuți până acum în tagma scriitoricească și care au devenit bestseller, ca de exemplu *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*. Odiscea țărăncii Anița Nandriș-Cudla din satul Mahala, județul Cernăuți, deportată cu 3 copii ai săi în Nordul îndepărtat siberian. Un opuscul mai modest, refuzat în țară și plimbat până în America, este și această monografie a unui strălucit cărturar bucovinean.

Tentativa de a publica monografia, cu orice preț, chiar și în SUA, am făcut-o în 1986. Doamna Elvira Clain-Ștefanelli, directoare executivă a Colecției Numismatice a Muzeului Național de Istorie „Smithsonian” din Washington și soțul său, regretatul Valdemar Clain, asistentul profesorului în perioada cernăuțeană, au avut privilegiul de a avea ca nași la cununie pe T. Sauciuc-Săveanu și doamna sa. În anul academic 1939/40, tinerii se aflau

ca bursieri la studii în Italia. După ocuparea Bucovinei de nord de armata roșie, în iunie 1940, ei s-au trezit deșărați și săraci în străinătate. Au luat drumul exilului prin Europa, apoi s-au stabilit în SUA. În 1986, aflând de adresa ei, i-am trimis o scrisoare în care o rugam să investigheze posibilitățile de publicare la o editură a comunităților românești de acolo. N-am primit nici un răspuns. În 1991, participând la al XI-lea Congres Internațional de Numismatică la Bruxelles, am cunoscut-o pe dna Ștefanelli. La o vârstă înaintată, ea vorbea perfect românește, cu un plăcut accent bucovinean. Nu mică mi-a fost mirarea când mi-a spus că n-a primit scrisoarea mea, dar a exprimat un viu interes pentru monografia profesorului. I-am trimis imediat o copie, dar n-a reușit să cointereneze un editor pentru publicarea unei lucrări în limba română.

Da, anul 1989 va rămâne în istoria României și a intelectualității sale ca un an de răscruce, pe care tineretul trebuie să-l cunoască și din operele care cu certitudine se vor publica și din însemnări fugare consemnate în jurnale personale.

De la începutul lunii februarie 1989 și până la Revoluția din decembrie, ba chiar și la începutul lui 1990, observam că mi se cenzurează corespondența din țară, violându-se brutal, vizibil, scrisorile către și de la frații mei: un țaran și o muncitoare, ambii tare isteți, din părțile Sucevei. Păstrez 22 de scrisori din acel an; multe făceau drumul acesta sinuos între 10 și 17 zile (după datele ștampilelor poștale). Cauza: oamenii umbrelor intraseră în posesia unui manuscris semnat în clar, datat 29 ianuarie 1989, în care, printre altele, dezaprobam politica externă instrumentată cu incompetență de familia Ceaușescu, mai ales spre Libia, O. E. P., R. P. D. Coreeană, în detrimentul relațiilor cu țările Europei de Vest, prietenii tradiționali ai României (Franța, Belgia etc.) și care a avut ca rezultat izolarea zisă „în demnitate”, dar de fapt scandaloasă a delegației române la ultima Conferință Internațională (CSCE) de la Viena. La 28 ianuarie 1989, fiind invitat la o dezbatere dirijată pe teme de istorie, spuneam: „Generațiile până la 50 de ani au învățat o istorie trunchiată sau falsificată de internaționala a III-a comunistă, de sovietici și de apologeii lor din țară... Universitarii români din generația veche au avut destine tragice... PCR poartă răspunderea educației date generațiilor tinere... Se reconstruiește o capitală săracă în monumente istorice”.

Între 19–20 mai 1989, se ține la Muzeul Deltei Dunării din Tulcea al VI-lea Simpozion Național de Numismatică, la care particip cu comunicarea științifică *Dunărea românească ilustrată în numismatică și medalistică*. Prezint, pe lângă piese din colecția personală, și medalii rusești identificate prin muzeele din Odessa, Moscova și București. Sintetizând mesajul inscripțiilor și al concepției heraldice de pe aceste medalii, cercetătorul atent și avizat observă că ele ilustrează expansiunea constantă a imperiului moscovit înspre Dunărea de Jos, începând cu medalia bătută de țarul Petru cel Mare, după bătălia de la Stănilești (1711) și continuând cu campaniile din 1770–74, 1789–91, 1812, 1877–78, 1914–18, 1940–44. Cândva am fost vizitat la Institut de un ofițer de securitate N. O. care m-a supus la un „extemporal” timp de vreo două ore, chestionându-mă despre multe, dar interesul lui vădit era asupra studiilor mele privind istoria teritoriilor românești de peste Prut și a surselor mele de informare. La un moment dat mă întreabă pe un ton mai degajat:

– Mai credeți dv. că vom recăpăta acele teritorii?

La care îi răspund:

- Nu știi ce crezi matală, dar eu am încredere încă în steaua poporului nostru care ne-a călăuzit de milenii.

Această întrebare era generată de corespondența mea personală timp de 10 ani cu strălucitul cărturar basarabean, prof. dr. Vasile P. Coroban de la Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe din Chișinău (el decedase nu demult).

Am notat că prima vizită din 26 mai 1988, care de fapt a fost o anchetă, la care m-a supus securistul N. O. (prezentându-se inițial ca venind din partea forului științific superior CNST, cu scopul nobil de a lărgi colaborările noastre cu personalități de prestigiu internațional), mi-a fost anunțată în a doua parte a programului de lucru. Personajul stilat a apărut însă cu jumătate de oră înainte de terminarea programului. Colegii din laboratoarele învecinate începeau să plece și mă încerca un sentiment de îngrijorare. De-abia după ora 16, când și-a prezentat legitimația de la MAI, urmată de explicația că el se ocupă de informații externe, m-a cuprins și teama ce mă invita la tăcere. Pe măsură ce enunța întrebările, încolțea în mine bănuiala că individul operează de conveniență cu KGB-ul sovietic. Din 1978, în acțiunile mele diplomatice paralele, foloseam pseudonimul Roman Dacu-Moldovan și titulatura de Comisar General al Sfatului Țării Moldo-Românilor de sub ocupația sovietică sau Împuternicit al Comitetului Central Unional de unificare a tuturor Românilor (VTK-UVR). Aceste titulaturi deveniseră cunoscute la Kremlin și Chișinău și mai târziu la CC al PCR.

Memorandul bine argumentat și în termeni curtenitori, trimis de noi la Moscova lui L. I. Brejnev, la 16 aprilie 1978, a făcut obiectul unor discuții furtunoase între o delegație a PCUS condusă de A. A. Gromâko, ministru al afacerilor externe al URSS și conducerea PCR, la București între 13-15 oct. 1978. În comunicatul de presă foarte stufos, se spunea că „în cadrul convorbirilor au fost examinate un cerc larg de probleme ale relațiilor dintre PCR și PCUS, dintre România și URSS”. Ulterior, stenograma discuțiilor a fost multiplicată și pusă la dispoziția întregului CC al PCR întrunit în plen în sala numită azi OMNIA, unde își desfășoară lucrările Senatul României.

Lectura aceluia document a fost transmisă la TV cu sonorul tăiat, câteva zeci de minute. Un participant la acea lectură mi-a destăinuit că A. A. Gromâko acuza partea română că nu recunoaște granițele de stat stabilite după al doilea război mondial, întreprinde acțiuni revizioniste, reactivează sentimente pro-românești „naționaliste” în rândul populației dintre Prut și Nistru, subminează tratatul de alianță și prietenie semnat de România și URSS etc. Din aceeași sursă aflu că din partea delegației române (care atunci era în completă necunoaștință de cauză asupra sorgintei și mobilului real al acuzațiilor Kremlinului) replica, destul de demnă, a fost rostită de Paul Niculescu, pe atunci viceprim-ministru al guvernului.

Între timp, la 3 aprilie 1988 organizasem difuzarea în Chișinău a unor pliante prin care chemam intelectualitatea la acțiuni publice împotriva urmărilor pactului Ribbentrop-Molotov și a falsificării istoriei și culturii naționale și pentru înlăturarea ocupațiilor. Primii care s-au manifestat, în aceeași lună, au fost studenții Institutului Pedagogic „Ion Creangă” în ziarul lor de perete și poetul Dumitru Matcovschi în revista „Literatură și artă”. De aceea, puneam acum, mental, interogatoriul securistului N. O. în legătură cu aceste manifestări recente, dar și cu acțiunile mai vechi din 1978, ce fuseseră urmate de anchetarea discretă a multor intelectuali români din Chișinău, Cernăuți, Bălți, Ismail, ca și de neparticiparea delegațiilor orașelor din RSR Moldovenească la serbările de la 23 August 1978, organizate în orașele vecine din România.

Interesul interlocutorului meu nepoftit se arăta mai insidios asupra Dr. Hakim Mohamed Said, președintele fundației Hamdard din Karachi, cunoscut animator al mișcării pacifiste mondiale. El participase la Congresul Internațional de Istoria Științei la București în 1981 și audiasse o comunicare a mea, tratând istoria învățământului și cercetării științifice românești în Moldova. În pauză, ne-am întreținut și mi-a notat adresa. În anii 1985 și 1988, Dr. Said mi-a publicat două eseuri mai îndrăznețe despre imoralitatea publică și politică, despre incultură, intoleranță, inabilitatea cronică de a dialoga și spiritul belicos al unor clase politice contemporane. Expediasem aceste eseuri fără a cere avizul ideologic al CNST și al celor ce mișunau pe lângă această firmă. Între timp, volumele cu contribuții colective intraseră în țară și se citeau prin cercurile intelectualilor.

Unul din antecedente se consumase astfel:

Primul eseu intitulat *Unele gânduri despre moralitate și pace* îl expediasem la 26 Ianuarie 1985 prin Oficiul poștal București 35 (recomandat R Nr. 580) și a ajuns la Dr. H. M. Said când tocmai volumul *Voice of Morality* se pregătea de imprimare; a fost inclus în conținut și a văzut lumina tiparului după câteva luni.

Pe la mijlocul lui februarie 1985 mă aflam în biroul directorului (Cr. Tr. B.) căruia îi prezentam un raport profesional pentru consiliul științific al institutului. Este chemat la telefonul direct de o personalitate importantă; după un schimb de mesaje protocolare, observ că i se schimbă culoarea feței, ascultând mirat interlocutoarea a cărei voce o auzeam de la oarecare distanță. Îmi face semn să mă apropii de aparat. La capătul celălalt al firului vorbea autoritară tânăra tovarășă ing. L. S., șefa secției știință și învățământ de la comitetul municipal de partid al Capitalei. Directorul primea sarcina de a pregăti imediat dosar pentru un nou director științific în locul meu, care voi fi „destituit fără prea multe explicații”. Directorul se opune, invocând lipsa avizului consiliului științific și al conducerii CNST, dar este bruscat cu un limbaj periferic, violent, de activistă fără scrupule. I-am explicat apoi directorului despre ce era vorba; fotocopierea eseului meu la cenzură, traducerea din engleză și judecarea pe la cine știe ce foruri din umbră necesitaseră aproape două săptămâni. Întrerupem lucrul, mărturisindu-i că mi se face lehamite de atâta cenzură, securitate și oportunism al unor asemenea activiști cu diplome. Și plec în laborator.

Dar, să revenim la vizita omului nepoftit, câțiva ani mai târziu. Vizita lui N. O. „consilier al agenției economice române din Londra”, are loc la puțin timp după înapoierea familiei domnitoare dintr-o excursie în R. P. Chineză. Ziarele anunșaseră că, în drum spre țară, s-a făcut o escală la Karachi unde au fost întâmpinați de Mohamad Zia-ul-Haq, președintele Pakistanului. În suita acestuia se afla și Dr. H. M. Said care a avut inspirația să ofere oaspeților români cele două volume ale mișcării pacifiste mondiale: *Voice of Morality* (1985) și *Man-the World-Peace* (1988). Volumul din urmă fusese editat cu prilejul anului internațional al păcii, 1986, proclamat de ONU. Prinuc cei 112 contributori, mă aflam și eu cu eseul *Peace making, training for peace*, dar și Javier Perez de Cuellar, secretar general al ONU și Papa Ioan Paul II, cu câte un mesaj. Consilierii prezidențiali au primit volumele, cu indicația de a face o notă despre conținut. La vizita personajului nepoftit, eu tocmai primisem volumul al doilea de la un coleg care-l citise și încerc să i-l arăt și lui. El schițează un gest disprețuitor, arătând că-l cunoaște deja. Mai târziu aveam să realizez că nu selecția mea de maxime și cugetări moralizatoare din literatura clasică latină, la adresa dictatorilor incuți, ci prezența în volum a celor două personalități de prestigiu mondial aveau să-i determine pe oamenii din umbră la reticențe în a lua măsuri represive.

(Volumele respective au fost donate Bibliotecii Academiei Române și Bibliotecii Episcopiei Romano-Catolice din București).

Un interes agresiv manifesta omul din umbră și față de corespondența mea cu șvabii bucovineni din Germania, plecați de la Cernăuți în iarna anului 1940, după ocupație. prof. dr. Emanuel Turczynski de la Universitatea din Bochum și cercetătorul Erich Beck din Magstadt mi-au trimis publicații și informații pertinente asupra vieții și scrierilor prof. dr. T. Sauciuc-Săveanu și prof. dr. R. Gassauer, foști membri ai Societății Numismatice Române. Prof. E. Turczynski, aflu cu această ocazie, a ținut niște alocuțiuni la postul de radio „Europa Liberă” și era stigmatizat, iar eu șantajat că... am relații cu asemenea personalitate de prestigiu internațional. Între altele, interlocutorul voia să afle și date personale mai detaliate decât scrisesem în raportul de deplasare în Belgia în 1987, despre profesorii de la Universitatea Catolică din Louvain-la-Neuve, unde făcusem un scurt, dar folositor stagiu, urmat de un program de colaborare științifică profitabil pentru tinerii cercetători din Institutul nostru.

La sesiunea de comunicări științifice a Societății Numismatice Române din 26 noiembrie 1989, am comemorat centenarul prof. dr. Alexandru Bocăneșu (1889–1972), fost coleg de catedră cu prof. dr. Teofil Sauciuc-Săveanu la Universitatea din Cernăuți.

Am prezentat o conferință asupra vieții sale, la fel de zbuciumată, și asupra operei sale, reconstituită cu mari dificultăți prin fișierul sălii de lectură nr. 3 (secretă) a Bibliotecii Academiei Române. Am citat din caietul meu de notițe după cursul său predat nouă în anii 1944–46 la Suceava, înainte de a fi arestat în anul 1947, o judecată de valoare ce avea să devină profetică: „Nu există criminal de război mai mare ca Stalin care, în cârdășie cu Hitler, a încălcat cu forța și prin minciună suveranitatea de stat a României și a altor state limitrofe, a ocupat nordul Bucovinei și Basarabia, provocând poporul român la un nedorit război, soldat cu atâtea victime și atâtea suferință de ambele părți. Stalin, muscalul, ar trebui dus și judecat la tribunalul de la Nürnberg”. Conferențiarul și cei câțiva vorbitori cu greu ne stăpâneam emoția.

Medalia Iuliu Maniu bătută, după informații pertinente, în 1945, împreună cu medaliile Regele Ferdinand I și Regina Maria (1919), Ion I. C. Brătianu (1925) și Patriarhul Miron Cristea (1938), personalități care au jucat roluri hotărâtoare în înfăptuirea Unirii din 1918, au fost prezentate în public de autor, pentru prima dată, la sesiunea de comunicări științifice a Societății Numismatice Române, din 17 decembrie 1989, într-o conferință amplă, intitulată cu prudență „Câteva medalii inedite și rare privind Unirea Transilvaniei cu România”. Asistența asculta cu respirația tăiată... Îmi amintesc de ofițerul de securitate N. O. (purător al unei cărți de vizită cu poziția sa: The Embassy of the Socialist Republic of Romania, Commercial Office, London), care din mai 1988 „colecționa” cu perseverență note informative despre conferințele ce ținam în țară, despre relațiile mele bănuite (sau aflate) cu mișcările de renaștere națională a românilor de sub ocupația URSS și cu personalități științifice din străinătate, inclusiv cu laureații premiului Nobel pentru fizică pe 1987. Nu știu încă dacă a mai anexat la dosarul meu (și așa burdușit, probabil, cu note, denunțuri și scrisori cenzurate) vreo „dare de seamă” asupra acestor momente rămase de pomină, căci ne găscam puțin înainte și respectiv, între evenimentele de la Timișoara și București din Decembrie 1989.

Din cele 26 studii numismatice, cu largi incursiuni în istoria adevărată, trimise și publicate în străinătate, primul oprit de cenzură a fost *The Romanian nickel coins on the eve and during world – war II* trimis prin poșta română în aprilie 1972 la revista „The

numismatic Circular" din Londra. Neajungând la destinație după 5 luni, am trimis o copie prin poșta RDG din Berlinul de Est, în octombrie. Articolul a fost publicat în 1973 și conținea art. 3 din protocolul secret Ribbentrop-Molotov anexat la pactul de neagresiune germano-sovietic semnat la Moscova la 23 august 1939 (publicat în enciclopedia *Histoire Universelle*, vol. 12, p. 135, Stockholm 1965) referitor la ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord. Următoarele 12 articole le-am transmis pe căi similare (fie prin prieteni, fie duse personal); între acestea a fost și comunicarea științifică pentru Congresul Internațional de Numismatică de la Londra (1986) *Some rare Medals and Papermoney relating to the 1848-49 Romanian Revolution*, prezentată în lipsa mea, de un cercetător englez și publicată în „Transactions”.

În 1980 am fost invitat oficial cu o comunicare la simpozionul internațional *Mileniul Avicenna* organizat de Academia Siriei. Comunicarea a fost depusă în termen scurt la CNST spre a fi aprobată și trimisă la Damasc. Dar viza siriană a fost cerută și obținută în dimineața zilei de plecare, după repetate intervenții ale directorului; am ajuns la aeroport cu câteva minute înainte de decolarea avionului. Nu mică mi-a fost surpriza când, prezentându-mă la secretariatul simpozionului, am constatat că studiul meu nu fusese trimis pe căile oficiale din țară și nici inclus în programul tipărit. Noroc că am fost inspirat și am luat cu mine o copie, pe care am prezentat-o în timpul rezervat unui alt autor care lipsea. După 1 an s-a găsit comunicarea mea în original, împreună cu formularele de viză, pe unde va la CNST.

Între timp primeam extrasele sau revistele conținând articolele mele, devenind astfel cunoscute în cercurile specialiștilor.

Efectul acestui joc riscant cu cenzura n-a întârziat să se manifeste: timp de peste un deceniu oamenii din umbră au refuzat cu obstinație să-mi acorde viza MAI (cerută de director de 3 ori) pentru acces la lucrări de cercetare mai secrete, dar interesante științific (CNE), pe care chiar eu le începusem anterior, cu bună credință profesională.

În acest interval am participat totuși la reuniuni științifice de lucru în străinătate pe teme la care lucram nemijlocit; stăpâneam 5 limbi străine, eram recunoscut ca specialist documentat la zi și perseverent în a realiza obiectivele de interes pentru știința românească.

De regulă obțineam viza în ultima după amiază sau după începerea lucrărilor, și grație repetatelor demersuri ale miniștrilor care mă cunoșteau profesional, sau uneori după telegrame primite din țara organizatoare; tuturor le exprim aici întrucăga mea grațitudine.

De fapt, în anii aceia din urmă se ducea un război surd între cei care ne simțeam și ne manifestam, cu oarecari grade de libertate, ca intelectuali autohtoni legați funciarmente de țară, dar și ca europeni, și clasa politică (activiști și oameni din umbră) care ne terorizau, arătându-ne mereu carapacea dictaturii proletariatului. Erau și rare excepții. Pas cu pas, ei ne și anchetau, ne cenzurau corespondența, telefonul și publicațiile, ne confiscau articolele ce catadixeam a le trimite spre publicare sau comunicare la reuniuni în străinătate, ne percheziționau în contumacie cabinetul de lucru și biblioteca, ne refuzau viza de călătorie (chiar în interes de serviciu) în țările unde aveam corespondenți, sau ne umileau, punându-ne de a o tot cere până înainte de decolarea avionului.

În 1980, promisem de la o reputată firmă din SUA invitația pentru doi specialiști, de a face un stagiul de specializare într-un subdomeniu modern de cercetare. După ce

ni s-au pus și viza română și cea americană pe pașapoarte, colonelul S. din umbră declanșează un „extemporal” pe tema unei scrisori mai vechi, nevinovată, confiscată la cenzură și depusă de cpt. A. la dosarul meu, după ce mă reclamase directorului Institutului.

Prin scrisoarea incriminată participam la un concurs internațional lansat pe postul național de radio al RFG Deutsche Welle, cu tema „Istoria și geografia Germaniei”, dotat cu premii în excursii gratuite la izvoarele Dunării. Rezultatul: plecarea în SUA anulată. Nici în august 1989 nu mi s-a dat viza de plecare la Tarnopol (Ucraina), unde se organizase o reuniune științifică a experților Comitetului Tehnic „Interelectro”; de data aceasta mă aflam supus unei severe cenzuri și supravegheri, sub bănuiala contactelor cu curentul reformist gorbaciovist și cu mișcarea de renaștere națională a românilor de peste Prut.

Fără a respecta cronologia fișelor din voluminosul jurnal personal, mă întorc la anul 1982, un an bogat în realizări profesionale. În puținul meu timp liber, reușisem ceva și în cercetarea istoriei numismatice românești: încheiasem monografia *Viața și opera numismatului bucovinean Prof. dr. Rudolf Gassauer* și începeam documentarea asupra vieții și operei altui bucovinean, prof. dr. docent T. Sauciuc-Săveanu. Pentru această, trebuia să continui culegerea de informații bio-bibliografice și de la cărturarii germani emigrați din Cernăuți în 1940. Dar, la 22 nov. 1982, când acasă se afla numai soacra mea (externată din Spitalul Clinic Municipal), mi se violează domiciliul. Sună la ușă factorul poștal; când i s-a deschis ușa, a pătruns înăuntru nu poștașul... ci un inspector de la Radioteleviziunea Română. Acesta a inspectat cu atenție toate camerele, apoi a cerut abonamentul și a lăsat un proces verbal de contravenție, în care a consemnat că trebuie plătită suma de 120 lei și pentru al doilea aparat de radio (pe lângă aparatul pentru care taxa era plătită la zi). Am mers la oficiul PTTR învecinat, unde mi s-a confirmat că pretenția respectivă era ilegală. Am tot încercat să-l găsesc pe inspectorul A. Milea, dar nimeni nu-l cunoștea. Am înaintat o reclamație la directorul RTV, apoi un memoriu (Nr. 4113/B/82 din 23 XI 1982) către procurorul-șef al Sectorului 5, în care acuzam violarea domiciliului. După o lună, procurorul de serviciu mi-a comunicat, la audiență, că acțiunea este dată la miliție pentru urmărire. După alte două luni, Radioteleviziunea mi-a notificat, în scris, anularea procesului-verbal de contravenție; dar justiția, „unul din stâlpii societății”, cum o numea T. Sauciuc-Săveanu, nu mi-a răspuns nici un cuvânt. Constatam și cu acest prilej că, după decimarea în deceniile trecute a vechii intelectualități în închisori și iagăre de muncă forțată, acum cârmăcii societății socialiste multilateral dezvoltate, își băteau joc la lumina zilei și de noile generații de intelectuali.

Aceasta a fost a 3-a și ultima „vizită” inopinată a oamenilor din umbră, pe care biata soacră-mea a suportat-o în ultimii ei 18 ani.

Mișcarea protestatară a muncitorilor de la Brașov din vara 1987 și măsurile de reprimare a liderilor ei au zguduit și intelectualitatea capitalei. La 17 nov. 1987 ni se prelucra într-o ședință de partid hotărârea comitetului executiv al CC al PCR publicată în presă, escamotându-se realitățile despre care ne povesteau colegii ce veneau de acolo. Cerând și eu cuvântul după câțiva vorbitori, declarăm: „Nu mă satisface hotărârea publicată în ziar. Noi suntem informați de la colegi și prin posturi de radio cu totul altfel. Solicit conducerea să ne trimită o scrisoare explicativă corectă care să fie analizată aici... Noi trăim și sub teroarea hoșilor amnistiați care ne amenință viața și avutul nostru, al celor care lucrează până noaptea în aceste cartiere, nu în vile păzite”. Unii aplaudă, alții mă privesc îngrijați. Ședința se termină. Timp de doi ani s-a comentat, iar unii din prieteni mă sfătuiau să mai tac... că s-au cerut unor participanți declarații. Careva a avut chiar

ideea de a modifica procesul-verbal al acelei ședințe (ce trebuia trimis „mai sus”) spre a nu fi expus la neplăceri. La anumite nivele, recunoscându-mi-se prestigiul de care mă bucuram ca bun specialist cu larg orizont cultural, mi se amintea că în tinerețe am făcut parte din Partidul Social-Democrat în Centrul Universitar Iași; dar asta ca un reproș sau avertisment.

Fiindcă eram director adjunct științific și luam apărarea unor colaboratori valoroși, dar mai verticali, mă amenințau an de an cu suspendarea din post. Ba chiar, în februarie 1986, cu prilejul anunțării „rotirii cadrelor” de conducere ale Institutului, mi se înmânează cu discreție și mie ordinul ministrului nr. 1094, datat 31 dec. 1985, prin care, începând cu data de 9 nov. 1985, eram suspendat, dar numit cu delegație în aceeași funcție în care am lucrat până la pensionare. Simțeam, astfel, cum doi din foștii mei studenți buni care ocupau posturi de conducere în ministere îmi luau apărarea cât puteau. Ei cunoșteau bine activitățile de cercetare-dezvoltare, microproducție, export și cooperare ale laboratoarelor pe care le coordonam științific și ale mele, ca și atașamentul nostru față de domeniul profesional pe care-l slujeam, în condiții atât de grele.

Oamenii din umbră se plângeau prin 1988–89 la biroul de personal că nu există la dosarul meu de cadre informări asupra musafirilor ce ne vizitează acasă. Ca să elimine această lacună, au recurs la măturătorul străzii noastre de mai mulți ani, un brunet tânăr ce se plimba cu tumbărăul și poposea prelung, în special sâmbăta și duminica, în jurul scuarului din fața casei, prevăzut cu telefon public. După revoluție, personajul a dispărut din zonă și mătur singur strada.

Cred că după astfel de antecedente, azi, o mare parte din intelectualitatea autentică a țării pare obosită, scrie încă puțin, deși o copleșește nevoia de confesare, este încă circumspectă, dar nu uită.

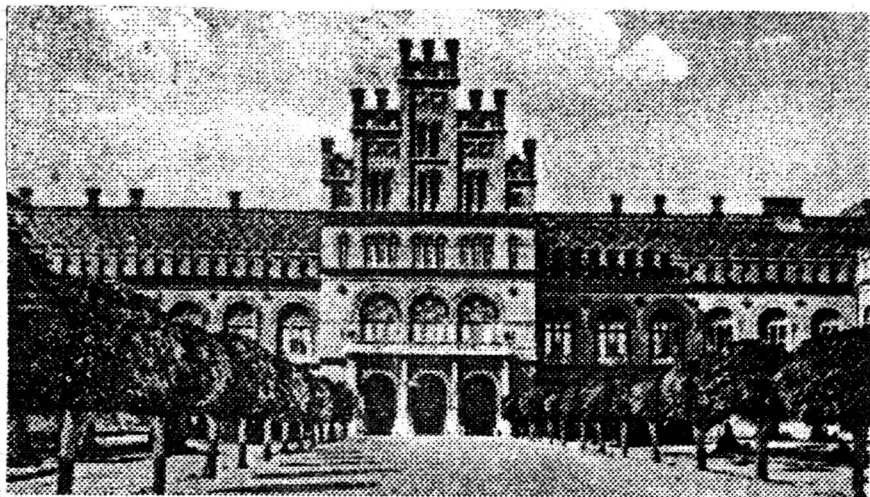

Fig. 1. Palatul în care Congresul General al Bucovinei a hotărât reunirea Bucovinei cu România, la 28 noiembrie 1918, în Cernăuți.

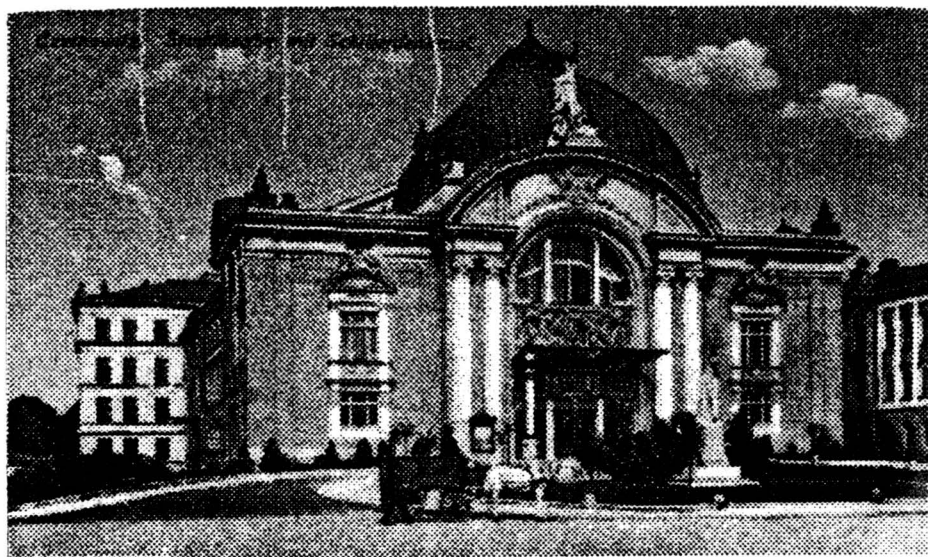

Fig. 2. Teatrul Național din Cernăuți.

MEDALIA „MAREȘALII ROMÂNIEI“

Col. (r) IOAN DOGARU

Pentru cinstirea eroilor militari, Secția Numismatică a Cercului Militar Național a emis pentru prima dată în 1991 o medalie cu trei mareșali ai armatei române: ALEXANDRU AVERESCU, CONSTANTIN PREZAN și ION ANTONESCU.

Medalia are o semnificație deosebită, fiind legată de aniversarea a 75 de ani de la intrarea țării noastre în primul război mondial și a 50 de ani de la participarea României la cel de-al doilea război mondial.

Pe aversul medaliei sunt reproduse spre stânga busturile celor trei mareșali. Pe segmentul circular al medaliei, inscripția: MAREȘALI AI ROMÂNIEI / A. AVERESCU 1859–1938 / C. PREZAN 1861–1943 / I. ANTONESCU 1882–1946.

Pe reversul medaliei, central, este reprodus Mausoleul sub care apare inscripția: MAUSOLEUL EROILOR / 1917–1918 / FOCȘANI, iar pe un segment circular legenda: 1976. XV ANI DE LA ÎNFIINȚAREA SECȚIEI NUMISMATICE CASA CENTRALĂ A ARMATEI / 1991 / S.N.R. Medalia a fost bătută din tombac în tiraj de 100 de bucăți și din argint într-un număr restrâns. Diametrul medaliei este de 60 mm și o grosime de 5 mm. Medalia este semnată de artistul plastic (C.D.) Constantin Dumitrescu de la Monetăria Statului. Medalia are o execuție deosebită, ce face cinste de a fi în muzeele țării și în alte muzee ale lumii.

O MEDALIE COMEMORATIVĂ: „COLONEL (R) IOAN DOGARU LA 70 DE ANI“

AURICĂ SMARANDA

Există oameni pe care vârsta îi înalță deasupra multor altora ca expresie a ideilor lor nobile, a faptelor lor sociale prețuite și mai ales pentru devotamentul sincer cu care au slujit-o pe Minerva!

Un astfel de Om este și col. (r) Ioan Dogaru, distinsul președinte al Secției de numismatică de la Cercul Militar Național, membru consilier în Comitetul de Conducere al Societății Numismatice Române.

La 29 noiembrie 1992, Ioan Dogaru, împlinind frumoasa și respectabila vârstă de 70 de ani, a fost sărbătorit, într-un elegant salon al impunătorului edificiu militar din centrul Bucureștiului, în prezența: prof. dr. Constantin Preda, președintele S.N.R., col. Acea Ion Petre, șeful Cercului Militar Național, a membrilor Societății Numismatice Române, a unor ofițeri ai Armatei Române, precum și a unor invitați.

Cu acest prilej s-au bătut la Monetăria Statului o medalie și o insignă. Pe avers este reprezentat bustul sărbătoritului în profil spre stânga. Sub bust, inscripția: 70 ANI 1992. În stânga și dreapta inscripției câte o ramură de

laur. Legenda circulară: COL(R) IOAN DOGARU / PRIMUL PREȘEDINTE AL SECȚIEI NUMISMATICE C.C.A. – 1976–1992. Pe revers, inscripția: 70 ANI/29 NOIEMBRIE 1992. Jos, inițialele: D(irectorul) M(onetăriei) T(udorică) S(tancu). Artistul gravor este C(onstantin) D(umitrescu), care semnează medalia prin cele două inițiale aflate în spatele portretului.

Insigna prezintă aversul medaliei. Atât medalia cât și insigna au fost oferite celor prezenți, de către distinsul sărbătorit, gest nobil pe care îl subliniem ca atare, mulțumind și în același timp adresându-i tradiționalul La mulți ani!

NOTE BIBLIOGRAFICE

ION DONOIU, *Împărații Bizanțului și monedele lor*, București, Editura „Museion”, 1993, 134 p. + LXIV planșe; o hartă.

Ion Donoiu, încă din tinerețe, a fost un pasionat al istoriei antice și medievale, fiind puternic atras de vestigii și obiecte, care, studiate, ne „vorbesc” despre personalități, evenimente, stări sociale etc.

Îmbrățișează domeniul numismatic – în special moneda greacă, romană, bizantină. Cu răbdare și insistență a reușit să parcurgă etapele: colecționar, cercetător, autor de cărți – studii și cercetări în domeniile abordate. Ca rod al laborioasei sale pasiuni reușește a publica trei lucrări istorico-numismatice foarte original abordate, cu reprezentările foto și tehnoredactare foarte elevate¹.

Împărații Bizanțului și monedele lor este o lucrare care servește generos pe cel pasionat de istoria perioadei bizantine precum și pe cel care studiază moneda aferentă arealului și zonelor de penetrație bizantină. Autorul a structurat ingenios lucrarea, „conducându-l” pe cititor sau pe cercetător

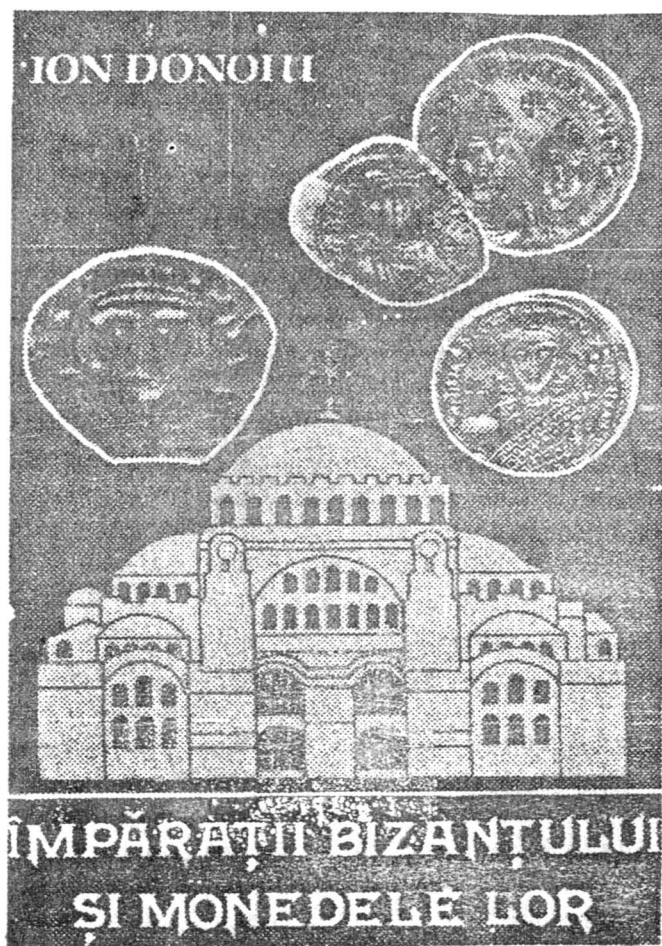
¹ Aprecieri necesară menționarea lor:

1. *Monedele daco-getice și efigiile romane*, Editura Militară București, 1980, 204 p. + 34 reproduceri foto; lucrarea se încheie printr-o postfață, pe supracopertă, semnată de poetul și numismatul Nichita Stănescu;

2. *Efigii feminine pe monedele romane*, Editura Sport–Turism, București, 1983, 128 p. + 156 reproduceri foto; lucrarea a fost prefăcută de Nichita Stănescu;

3. *Împărații Bizanțului și monedele lor*, Editura Museion, București, 1993 (lucrarea o vom recența, în părțile reprezentative, mai jos).

Înainte de aceasta merită a „radiografia” pe scurt că autorul nostru a avut o serie de participări și contribuții în cadrul Societății Numismatice Române (al cărui membru marcant este prin participarea la Simpozioanele S.N.R. și buletinul S.N.R., prezentând comunicări și articole de înaltă ținută științifică, în domeniu, participând și la expoziții numismatice, precum și prin apariția la Televiziunea Română, vizitarea unor șantiere arheologice din țară și susținute, a unor mari muzee – toate acestea cumulate cu aprofundate studii asupra unor autori antici și contemporani i-au conferit posibilitatea autorului Ion Donoiu (al cărui profil profesional este medicina), să abordeze ceea ce succint am enunțat mai sus!

Coperta lucrării (dimensiuni reale: 22,8/16 cm).

(cu ajutorul textului, al splendidelor reprezentări foto și al schemelor genealogice ale unor dinastii bizantine) pe întregul drum al cronologiei și evenimentelor existenței Imperiului bizantin (330–1453).

Lucrarea abordează următoarele problemele: aspecte stilistice și artistice ale monedei bizantine (în toate lucrările sale autorul aprofundează latura executării artistice a efigiilor și elementelor heraldice de pe monede); studiul imaginilor imperatorilor și al sfinților creștini-ortodocși de pe monede; controversata interpretare (de către cercetători ai monedei bizantine) și variatele ipoteze în legătură cu monedele schifate sunt bine puse în ecuație, fapt pentru care și noi opinăm în sensul că moneda schifată reprezintă bolta cerească

și similitudinea acesteia cu bolțile (cupolele) majorității bisericilor creștin-ortodoxe, făcând chiar aserțiunea că un punct de inspirație ar fi plecat de la Cupola Catedralei Sf. Sofia din Constantinopol; legende monedelor, monetării bizantine, termeni bizantini; biografii imperiale, scheme genealogice ale unor dinastii; cronologia împărașilor bizantini; LXIV planșe cu peste 570 reprezentări foto; bibliografia: cca. 30 lucrări de autori antici și contemporani.

Lucrarea Col. Dr. Ion Donoiu însumează un considerabil efort uman și material.

Consultând lucrarea, cu atenția de rigoare, desprindem și aspectul că autorul a făcut apel la unele științe și discipline contemporane (necesare cercetătorului numismat), ca de exemplu: arheologia, epigrafia, cronologia, genealogia, sfragistica, heraldica, metrologia etc.

Col. r. Rusu Valeriu

ION SAFTA, JIPA ROTARU, TIBERIU VELTER și FLORICEL MARINESCU, *Decorații românești de război 1860–1947*, București, Editura Universitaria, 1993, 171 p. + planșe

Volumul de față se recomandă cu prisosință drept o lucrare de referință în cultura și istoriografia românească, mai ales că în ultimele decenii problematica decorațiilor de război a fost trecută pe un plan secundar în ansamblul cercetărilor de specialitate.

Perioada tratată în lucrare este una din cele mai fecunde din istoria țării pe planul faptelor de arme, ce reprezintă temelia edificării României moderne, a realizării unității naționale, a obținerii și întăririi independenței statului român – este vorba despre perioada cuprinsă între 1860–1947.

În România, sistemul de decorații s-a constituit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca un ansamblu de însemne ce se confereau ca răsplată celor care se distingeau prin merite deosebite în serviciul țării. O componentă esențială a acestui sistem a constituit-o categoria decorațiilor de război.

Evoluția decorațiilor de război constituie o parte importantă a ansamblului istoriei militare.

De la cele mai simple și până la cele mai înalte, ordinele și medaliile instituite și acordate militarilor cu diferite privilegii vin să întregască imaginea generală a stadiului atins în dezvoltarea politică și economico-socială a statului român, dar mai ales a organismului militar.

Știut fiind că, în general, ordinele, medaliile și alte semne onorifice militare au fost emise și acordate mai ales cu prilejul unor evenimente cruciale din istoria țării – războaiele, studiul lor facilitează o cunoaștere mai adâncă și totodată mai precisă a acestor evenimente, care au brăzdat de-a lungul anilor istoria militară atât de complexă a României.

În evul mediu, domnitorii țărilor române își încrustau pentru eternitate victoriile obținute, împotriva unor inamici mult superiori, prin ctitorirea de mănăstiri și biserici, iar pe făptuitorii acestor victorii – oștenii țării, îi răsplăteau prin înnobilare și danii de pământ.

Schimbările adânci din structura social-economică și politică din principate, odată cu intrarea pe calea dezvoltării moderne din secolul al XIX-lea au creat condiții, chiar dacă atributele fundamentale ale unirii și independenței românilor nu fuseseră definitivitate, pentru apariția și la noi a unui sistem modern de cinstire a faptelor de viteză.

Preocupările pentru reflectarea prin aceste documente de metal, care sunt medaliile, a unor momente, evenimente sau instituții nou create datează la noi din vremea principilor Alexandru Ghica și Gheorghe Bibescu în Muntenia și Mihai Sturza în Moldova, din primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Aceste manifestări s-au intensificat după Unirea Principatelor din anul 1859, pentru a se cristaliza definitiv într-un adevărat sistem în timpul și după războiul pentru independența de stat din 1877–1878. Studiul întreprins permite constatarea că statul român a avut un sistem de decorații complex, care a corespuns, aproape întru totul, stadiului evoluției societății noastre, însemnele distinctive instituite și acordate conform legilor, decretelor lege și regulamentelor de punere în aplicare a acestora, răsplătind, într-o gamă foarte largă de valori, cele mai diferite categorii de servicii aduse statului pe toate planurile de activitate. Acest sistem cuprindea ierarhic ordine, cruci, medalii și semne onorifice, civile și militare.

Și dacă până la jumătatea secolului trecut medaliile și plachetele emise erau menite a comemora unele evenimente, instituții sau personalități din ansamblul vieții politice, economice și sociale a țării, odată cu înfăptuirea unirii celor două principate și afirmarea suveranității de stat a României s-au creat condițiile pentru trecerea la instituirea unor ordine, medalii, cruci și alte însemne onorifice care să răsplătească eroismul și spiritul de sacrificiu ale fiilor acestui neam, punându-se astfel bazele unui adevărat sistem de decorații militare românești.

Cartea însumează 53 de planșe color, cuprinzând fotografiile principalelor tipuri de decorații, precum și descrierea fiecăreia dintre ele. Această tratare s-a făcut păstrând succesiunea cronologică a aparițiilor sau modificărilor

regulamentare, grupând astfel la fiecare titlu toate schimbările survenite în formă, pe parcursul istoriei sale.

În plus, s-a considerat necesar să se prezinte și acele medalii cu caracter comemorativ, care, chiar dacă nu se înscriu în categoria însemnelor de război, prin decretele de instituire, s-au acordat și militarilor pentru contribuția lor la evenimentele aniversate.

Amintim că decorațiile fac parte din patrimoniul Muzeului Militar Național, cartea fiind realizată cu sprijinul Fundației „Pro Patria”; traducerile părții introductive: „Decorații românești de război 1860–1947”, au fost reralizate de: Pușa Roth (franceză), Margareta Boacă (engleză), Mihai Toncescu (germană).

Planșa ce deschide cartea cuprinde Ordinul „Unirii” (1860): însemnul pentru gradul de ofițer și însemnul pentru gradul de comandor.

Urmează planșele ce conțin: Ordinul „Steaua României” (1877, 1895, 1916, 1932, 1938/1941); Ordinul „Coroana României” (md. 1881, 1916, 1938/1941); Ordinul „Mihai Viteazul”; Ordinul „Crucea Regina Maria”; Ordinul „Virtutea Aeronautică”; Ordinul „Pentru Merit”; Ordinul „Serviciul Credincios”; Ordinul „Casei Domnitoare” etc. Lucrarea se încheie cu Medalia comemorativă a proclamării Independenței (avers și revers) și Medalia „Crucea împotriva comunismului”, Medalia „Pro Basarabia și Bucovina”.

Această carte este dedicată eroilor neamului românesc și este un pios omagiu adus tuturor acelor care prin faptele lor de arme au intrat în panteonul neamului românesc.

Volumul este pentru noi toți un îndemn de a ne situa la înălțimea îndatoririlor ce ne revin de apărare a pământului străbun, a independenței și unității românești.

Stud. Gabriela Dumitru

CATONE ȘTEFAN, ȘERBĂNESCU NECULAE, BEDIVAN DUMITRAȘCU,
România. Decorații 1859–1991, București, realizat prin COVER, 1992,
83 p + XV planșe color

Această lucrare de referință privind DECORAȚIILE românești a fost elaborată de către trei membri ai Societății Numismatice Române: Ștefan Catone – membru consilier în Comitetul de conducere, Neculae Șerbănescu – președinte al Comisiei de cenzori și Bedivan Dumitrașcu – membru activ.

Studiul și cercetarea decorațiilor (ordine și medalii) constituie un capitol distinct în integralitatea corpusului general al științei numismatice, iar pe

de altă parte, aceste însemne, prin acordarea lor de către șeful statului, reprezintă acte de independență și suveranitate a țării.

Lucrarea de față cuprinde decorațiile românești prezentate pe categorii și în ordinea gradelor lor.

În capitolul I figurează 57 decorații din perioada domnitorului Alexandru Ioan Cuza și a regilor Carol I, Ferdinand I, Carol II și Mihai I (1859–1947).

În capitolul II au fost prezentate 44 decorații din perioada republicii până în anul 1991.

Strângând în această lucrare toate decorațiile emise în perioada 1859–1991 autorii au vrut să rezume sub o formă practică tot ce ar putea interesa pe colecționari, istorici, elevi, studenți, cadre didactice etc.

De cele mai multe ori simpla achiziție a unor piese nu satisface pe deplin colecționarii, ei continuând să studieze decorațiile din punct de vedere al ierarhiei lor (cavaler, ofițer, comandor, mare ofițer, cruce, colan), ordine naționale, militare, culturale, medalii, cruci, insigne; căror persoane au fost atribuite și pentru ce fapte, de către cine au fost conferite, metalele din care au fost confecționate, forma sub care se prezintă distincțiile, coloratura panglicilor, eșarfelor, coordonatelor etc.

Când colecționarul a realizat o clasificare, o ordonare a obiectelor strânse, stabilește și o scară a valorilor și apoi caută și alte piese care îi lipsesc.

Pentru alcătuirea lucrării s-au făcut investigații în muzee, biblioteci și colecții unde autorii au studiat un vast material documentar.

Decorațiile reprezintă semne ale unor distincții onorifice, constând în ordine, medalii, cruci și insigne acordate pentru merite deosebite în muncă, pentru o faptă eroică sau pentru servicii aduse statului.

Distincțiile au existat din cele mai vechi timpuri. Primele ordine au fost: al „Stelei” instituit în Franța de către Jean II cel Bun (1350–1364), al „Jartierei” instituit de către Eduard III (1349) în Anglia etc.

În istoria țării noastre abia din 1860 – 24 mai, un decret domnesc a sancționat proiectul de lege relativ la compensarea ostașilor la lupta din București din Dealul Spirii (13 IX 1848) împotriva turcilor, prin acordarea unei medalii purtând inscripția „Pro Virtuti Militari”.

Medalia era de bronz și avea pe față acvila cruciată încoronată, ținând în gheara dreaptă spada, iar în cea stângă sceptrul. Pe margine avea inscripția „Pro virtute militari”, pe revers era o ghirlandă de frunze de laur înăuntrul căreia se afla scris: „13 septembrie 1848 Dealul Spirii”. Panglica era albastră,

având la margini câte două dungi galbene și roșii. Distribuirea medaliei s-a făcut în anul 1866 după abdicarea lui Cuza.

În lucrare mai sunt prezentate ordine și medalii pentru merit cultural și științific celor care s-au distins în domeniul artei și științei, pentru opere literare, pentru știință teoretică și practică, pentru artă, muzică, teatru, pentru cultură generală, pentru culte, pentru școală, opere sociale, pentru merite în agricultură, în comerț și industrie etc.

În perioada republicii se menționează că s-au conferit medalii persoanelor fizice, întreprinderilor, unităților militare, comunelor, orașelor, municipiilor și județelor etc. care au întrunit condițiile prevăzute de actele normative de instituire a distincțiilor.

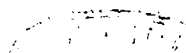
Cartea conține o anexă care se referă la criteriul orientativ al valorii aproximative de schimb pentru decorațiile românești, criteriu care dă posibilitatea colecționarilor, numismaților etc. să se orienteze asupra gradului de raritate, ținând cont și de starea lor de conservare și de legea cererii și ofertei.

De exemplu, sunt considerate foarte mari rarități (decorații de superlativă importanță, unicate, emisiuni într-un număr restrâns de exemplare): Ordinul „Carol I” (colan, mare cruce, mare ofițer, comandor); Ordinul „Ferdinand I” (colan, mare cruce, mare ofițer, comandor, ofițer, cavaler); Ordinul „Unirii”; Ordinul „Victoria Socialismului”; Ordinul „Erou al Republicii Socialiste România”.

Publicația ilustrată sistematic (XV planșe color) cu toate decorațiile românești constituie un mijloc permanent de studiu heraldic și istoric al României.

Această lucrare este destinată specialiștilor, istoricilor, heraldiștilor, colecționarilor, numismaților și altor cititori, care doresc să cunoască acest domeniu.

Stud. Mirela Casapu

**Tiparul s-a efectuat sub c-da nr. 126/1994 la
Tipografia Editurii Universității București**

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017

ISBN 973-575-034-1

Lei 3600

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://unibuc.ro>